

БИСМИЛЛАҲИР РОҲМАНИР РОҲИЙМ

کتاب النية والإخلاص والعلم

НИЯТ, ИХЛОС ВА ИЛМ КИТОБИ

КИРИШ СЎЗИ

Ўз бандаларига ҳар бир ишда ният, ихлос ва илмни шарт қилган Аллоҳ таолога жалолига яраша ҳамду санолар бўлсин!

Ўз умматларига ният, ихлос ва илмда яхши ўртак кўрсатган Пайғамбаримиз алайҳиссаломга мукаммал ва батамом саловоту саломлар бўлсин!

Азиз ва мухтарам ўқувчиларимиз! Жанобингиз сизнинг юксак эътиборингизга ҳавола қилаётган «Ҳадис ва Ҳаёт» силсиласининг бу учинчи «Ният, ихлос ва илм китоби» аслида тасаввуф илмига оид мавзулардан ҳисобланади. Қалбга боғлиқ бу мавзунини доимо аҳли тасаввуфлар шарҳлаб келганлар.

Қолаверса, бу уч нарсанинг банданинг каттаю кичик амалларининг қабул бўлиши учун лозиму лобуд нарсалар эканлиги ҳар биримизга ойдек равшандир.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Албатта, амаллар ниятга боғлиқдир», деганлар.

Чиндан ҳам Исломда ҳар бир нарсага ният шарт.

Шунинг учун кўпчилик фуқаҳолар ҳар бир амалда ният фарз, деганлар.

Ислоннинг буюк илоҳий неъматлиги шундан: банда ниятни яхшилаш билан ўз ҳожати учун қиладиган ҳар бир оддий ишни ҳам ибодат даражасига кўтара олади. Аммо бу улкан ҳақиқатни қани эди, тўлалигича англаб етсак! Минг афсуски, ниятни тўғрилай олмаслигимиз туфайли ибодат учун қилган қанчадан-қанча амалларимиз қабул бўлмай қолади.

Аллоҳнинг изни ила энди ниятни тўғрилаш йўллариға эътиборингизни қаратсак. Чунки мусулмонлар шулар орқали оддий амалларини ҳам ибодат даражасига кўтаришга эришиб келганлар. Улар орқали ибодатларини хусни қабул бўлишиға муваффақ бўлганлар.

Аллоҳ жалла жалолуҳу:

«Бас, Аллоҳға Унинг диниға ихлос этган ҳолда ибодат қилгин. Огоҳ бўлинг! Холис дин Аллоҳгадир!» деган.

Ихлос билан қилинмаган ибодат мақбул эмаслиги ҳаммага маълум. Аммо ихлос нима ўзи ва қай тариқа ихлос қилинади? Ҳақиқий ихлос бошқасидан нимаси ила фарқ қиладиган? Қуруқ ихлоснинг ўзи фойда бериши мумкинми? Нима учун чин ихлосли кишилар камайиб кетди? Чин ихлосли бўлиш учун нималар қилиш керак?

Шу ва шунга ўхшаш саволларға ушбу китобни сидқидилдан, ихлос билан ўқиб жавоб топиш мумкин.

Севикли Пайғамбаримиз Муҳаммад мустафо соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Илм талаб қилиш ҳар бир муслим учун фарздир», деганлар. Нима учун?

Чунки иймон келтириш учун ҳам илм керак.

Мусулмон бўлиш учун ҳам илм керак.

Ният қилиш учун ҳам илм керак.

Ихлос қилиш учун ҳам илм керак.

Ибодат қилиш учун ҳам илм керак.

Аллоҳнинг розилигини топиш учун ҳам албатта, илм

керак.

Қолаверса, дўзахдан қутулиб, жаннати бўлиш учун ҳам илм керак.

Худди оила қуриш учун ҳам илм керак бўлгани каби бу дунё саодатини топиш учун ҳам илм керак, охират саодатини топиш учун ҳам илм керак.

Шундай экан, илм дегани нима ўзи?

Унинг қанчаси фарзи айн-у, қанчаси фарзи кифоя?

Илмнинг фазли нимадан иборат?

Илм талаб қилиш учун нималар лозим?

Илмни боболаримиз қандоқ талаб қилганлар ва нималарга эришганлар?

Илм йўлида биз нималар қилишимиз керак?

Бу ва бунга ўхшаш қўпгина саволларга «Ният, ихлос ва илм китоби»ни ўқиб, иншааллох, аниқ ва равшан жавоб топгайсиз.

Қадрли китобхон! Агар бу китобимиздан ўзингиз учун фойдали ва тўғри нарсалар топсангиз Аллоҳдан, хато ва камчиликлар учратсангиз камина ходимингиздан, деб билгайсиз. Аллоҳ таоло ушбу камтарона меҳнатимизни Ўзининг розилиги учун холис хизмат сифатида қабул айлаб, ҳаммамиз учун фойдали қилсин! Омин!

الباب الأول

БИРИНЧИ БОБ

في النية والإخلاص ومزايهما

НИЯТ, ИХЛОС ВА УЛАРНИНГ ФАЗИЛАТЛАРИ ҲАҚИДА

«Ният» луғатда бир нарсани қасд қилишни англатади. Шариатда эса, ният деб бир нарсани амалга боғлаб қасд қилишга айтилади.

Исломда ҳар бир нарсага ният шарт. Шунинг учун ҳам кўпчилик фуқаҳолар ҳар бир амалда ният фарз, деганлар.

Ниятнинг макони қалбдир. Шунинг учун ҳам ҳар бир ишнинг шаръий бўлиши учун қалбдан ният қилиш керак. Агар қалбдан ният қилиш билан шу ниятини тилда ҳам зикр этса, янада яхши. Ният қилган заҳоти ҳар бир амалга киришган маъкул. Ана шунда ибодат аввалидан ният билан бошланган бўлади. Агар бошлашнинг вақтини аниқлаш қийин бўлса, имкони топилганда ният қилинади. Мисол учун, рўза тутмоқчи бўлган одам тонг отиш пайтини аниқлай олмаса, олдинроқ ёки кейинроқ ният қилса ҳам жоиз. Ҳар бир нарсага алоҳида ният қилган маъкул.

«Ихлос» эса, луғатда тозалаш, холис қилиш маъносини англатади. Шариатда эса, Аллоҳга ибодатни худди У зотни кўриб тургандек қилишдир.

Муаллиф раҳматуллоҳи алайҳи одат бўйича бобнинг аввалида унга тегишли оятларни келтирганлар:

Аллоҳ жалла жалолуҳу:

قَالَ اللَّهُ جَلَّ شَأْنُهُ: **چچیددتدثدثد**

«Бас, Аллоҳга Унинг динига ихлос этган ҳолда ибодат қилгин. Огоҳ бўлинг! Холис дин Аллоҳгадир!» деган.

Шарҳ: Яъни, амалингда Аллоҳдан бошқани зинҳор мулоҳаза қилмагин, дегани.

Ва яна:

وَقَالَ: **گگگگگگگگگگ**

«Ҳолбуки, улар фақат Аллоҳгагина ибодат қилишга, Унинг динигагина ихлос қилишга, бошқа динларга мойил бўлмасликка буюрилган эдилар»,

деган.

Ҳа, ўша аҳли китоб бўлмиш яҳудий ва насоролар Таврот ва Инжилда фақат Аллоҳ таолонинг Ўзигагина ибодат қилишга амр этилган эдилар. Аммо улар бу амрни бажо этмадилар. Улар Аллоҳдан бошқага – Узайрга, Ийсога, Марямга, ҳатто ўз аҳбор ва роҳибларига ҳам ибодат қилдилар.

Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло «Тавба» сурасида:

«Ва улар аҳборлари ва роҳибларини Аллоҳдан ўзга Робб қилиб олдилар ва Масийҳ ибн Марямни ҳам. Ҳолбуки, улар фақат ягона илоҳагина ибодат қилишга амр этилган эдилар», деган.

Албатта, аҳбор ва роҳибларга ибодат қилиш уларга сажда этиш эмас, балки улар ўзларига ҳалол деганини ҳалол билиб, ҳаром деганини ҳаром билиб, Аллоҳнинг айтганини қўйиб, уларнинг айтганига юришдир. Улар.

«Унинг динигагина ихлос қилишга...» буюрилган, холис шу динигагина амал қилишга амр этилган эдилар. Лекин улар бу амрни бажо келтирмадилар. Улар Аллоҳнинг динига турли-туман нарсаларни, жумладан, ўзлари тўкиб чиқарган бидъат-хурофотларни ҳам аралаштириб юбордилар.

Аллоҳнинг динига ихлос қилиш фақат Аллоҳнинг Ўзини кўзлаб, унинг розилигини ўйлаб ибодат қилиш билан бўлади. Ихлос ибодатнинг мағзидир. Ҳадиси қудсийда Аллоҳ таоло:

«Мен ширкдан беҳожатларнинг беҳожатиман. Бас, ким бир амал қилса-ю, унда Мендан бошқани ширк келтирса, Мен уни ҳам, ширкини ҳам тарк қилурман», деган.

Уламоларимиз амалларни учга тақсимлаганлар:

1. Амр қилинган амаллар. Буларни адо этишда Аллоҳнинг розилигини кўзлаш шарт. Агар ният сал бошқача бўлса, риёга айланади.

2. Наҳий қилинган – қайтарилган амаллар. Бундоқ

амалларни ният қилмай тарк этса, уларнинг зараридан фориг бўлади, аммо савоб олмайди. Аммо ният қилиб, Аллоҳнинг розилиги учун мазкур ишларни тарк этса, ажр олади.

3. Мубоҳ амаллар. Емоқ-ичмоқ, оила ҳаётига ўхшаш ишлар. Бу амалларни ниятсиз қилса, ажр олмайди. Аммо Аллоҳнинг розилигини топиш ниятида қилса, ажр олади. Ҳар бир мубоҳ амал Аллоҳ розилигини кўзлаб ният қилиш билан ибодатга айланади. Ибодатга қувват бўлсин, деган ниятда таом тановул қилиш ҳам ибодат.

Шулар билан бирга улар:

«бошқа динларга мойил бўлмасликка...» буюрилган эдилар.

Ҳа, аҳли китоб саналмиш яҳудий ва насоролар Аллоҳнинг динида собит туришга, бошқа динларга мойил бўлмасликка амр қилинган эдилар. Улар бу амрни ҳам бажо келтирмадилар. Аллоҳнинг дини – Ислом қолиб, турли дин ва мазҳабларга эргашиб кетдилар.

Ана ўша васфи юқорида зикр қилинган тўғри миллатнинг дини – Ислом миллатининг динидир. Модомики, ўша аҳли китобдан ва мушриклардан бўлган куфр келтирганлар Аллоҳнинг амрини адо этмаган эканлар, тўғри йўлдаги миллатнинг динига юрмаган ҳисобланадилар.

Демак, Исломда ихлос ниҳоятда зарур! Ҳидоят йўлига тушган одам Аллоҳга фақат ихлос билан ибодат қилиши керак. Аллоҳни кўриб тургандек ҳис билан, сезги билан яшаб, ўша ҳолатда туриб амалларни адо этиши керак. Яратган зотнинг талаби шу!

80- عَنْ عُمَرَ $\frac{1}{100}$ عَنِ النَّبِيِّ " قَالَ: إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِلكُلِّ امْرِئٍ مَّا نَوَى فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهِجْرَتُهُ

إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمِنْ كَيَانَتِ هَجْرَتُهُ لِدُنْيَا يُصَيِّبُهَا أَوْ امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا
فَهَجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ. رَوَاهُ الْحَمْسَةُ.

80. Умар розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам:

«Албатта, амаллар ниятга боғлиқдир. Албатта, ҳар бир кишининг ният қилган нарсаси бўлади. Бас, кимнинг ҳижрати Аллоҳ ва Унинг Расули учун бўлса, унинг ҳижрати Аллоҳга ва Унинг Расулига бўлади. Кимнинг ҳижрати дунё учун бўлса, унга эришади. Ёки аёл учун бўлса, уни никоҳлаб олади. Бас, унинг ҳижрати нима учун қилинган бўлса, ўшанга бўлади», дедилар».

Бешовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шариф ҳазрати Умар розияллоху анхудан ривоят қилинмоқда. У киши билан «Мукаддима»да танишиб ўтганмиз.

Пайғамбаримиз алайҳиссалом бу ҳадисларида ниҳоятда қисқа иборалар билан бир олам маънони баён этганлар. Шунинг учун ҳам уламоларимиз бу ҳадиси шарифни алоҳида эътибор билан, ўрганиб чиққанлар.

Имом Аҳмад ибн Ҳанбал розияллоху анху:

«Илмнинг учдан бири шу ҳадисда», деган эканлар.

Чунки, банданинг савоб касб қилиши уч нарса – дил, тил ва бадан орқали бўлади. Бу ҳадисда дил орқали бўладиган нарса тўла баён қилинган. Қолаверса, дин ички ва ташқи амаллардан иборат. Ният ички амал ҳисобланиб, қалб билан бўлади.

Имом Шофеъий раҳматуллоху алайҳи эса:

«Илмнинг ярми шу ҳадисда», деган эканлар.

Имом Абу Довуд раҳматуллоҳи алайҳи эса:

«Бу ҳадис Исломнинг мадори бўлган ҳадислардандир.

Инсоннинг дини учун тўртта ҳадис кифоя:

1. «Албатта, амаллар ниятга боғлиқдир».
2. «Бирортангиз токи ўзи яхши кўрган нарсани биродарига ҳам яхши кўрмагунча мўмин бўла олмайди».
3. «Киши Исломининг гўзал бўлиши ўзи учун беҳуда нарсаларни тарк қилишидадир».
4. «Албатта, ҳалол очик-ойдиндир, ҳаром очик-ойдиндир», ҳадисларидир», деган эканлар.

Бу ҳадиси шариф муҳаддислар ва бошқа уламолар ичида «Умму Қайснинг муҳожир ҳадиси» номи билан машҳур. Ҳадиснинг бундоқ ном олиши бежиз эмас. Умму Қайс исмли маккалик муслима аёлга бир киши уйланмоқчи бўлган экан. Умму Қайс: «Мен Мадинага ҳижрат қилиб кетмоқдаман. Сен ҳам мусулмон бўлиб орқамдан Мадинага борсанг, сенга тегаман», дебди.

Ҳалиги одам ўн кун йўл юриб, Маккадан Мадинага келибди. Умму Қайсни излаб топиб, ўз ниятини яна айтибди. Шартни амалга оширгани учун Умму Қайс ҳам рози бўлиб, оила курибдилар.

Маълумки, ҳижрат улуғ мақом. Дину диёнат учун ҳижрат қилган одамга улкан мартабалар ваъда қилинган. Аммо бу одам бир аёлга уйланиш учун ўн кун йўл юриб, Маккадан Мадинага келди. Агар Умму Қайсга уйланиш нияти бўлмаса, келмоқчи эмас эди. Энди бу одамга ҳам муҳожирлик мартабаси бўладими? Мана шу нарсалар саҳобаи киромлар томонидан Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламдан сўралганда, У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам юқоридаги ҳадисни айтганлар.

Энди ҳадиси шарифни батафсил ўрганиб чиқайлик:

«Албатта, амаллар ниятга боғлиқдир».

Яъни, ҳар бир амал ниятга қараб баҳоланади. У тил билан бажараладиган амалми, бадан билан адо этиладиганми, фарзми, вожибми, суннатми, нафлми, ишқилиб, ҳаммасининг тўғри бўлиши ниятга боғлиқ. Шариат ҳукми бўйича ният қилинмай адо этилган амал

қабул ҳисобланмайди.

«Албатта, ҳар бир кишига ният қилган нарсаси бўлади».

Нимани ният қилса, ўша ниятидаги нарсага эришади. Пешин намози фарзини ўқияпман, деб ният қилса, ўша намознинг савобини олади. Нафл рўза тутаяпман, деб ният қилса, нафл рўзанинг савобини олади.

«Бас, кимнинг ҳижрати Аллоҳ ва Унинг Расули учун бўлса, унинг ҳижрати Аллоҳга ва Унинг Расулига бўлади».

«Ҳижрат» луғатда бирор нарсадан ажраш, унинг ҳижронида қолишни англатади.

Шариатда эса, Аллоҳ ва Унинг Расули розилигини тилаб, дину диёнат йўлида Маккани тарк этиб, Мадинага боришга айтилган. Кейинчалик дину диёнат йўлида ўз ватанини ташлаб, бошқа юртларга кўчиб кетиш «ҳижрат» деб атала бошлади.

Демак, Аллоҳ ва Унинг Расули учун, деган ният билан ҳижрат қилган одам ҳақиқий муҳожир бўлади. Аллоҳ таоло ва Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам томонидан муҳожирларга ваъда қилинган мартабаларга эришади.

«Кимнинг ҳижрати дунё учун бўлса, унга эришади».

Молу дунё қасдида, унга эришиш ниятида ҳижрат қилган бўлса, ўшангагина эришади.

«Ёки аёл учун бўлса, уни никоҳлаб олади».

Умму Қайсни никоҳлаб олган кишига ўхшаб ниятига етади.

«Бас, унинг ҳижрати нима учун қилинган бўлса, ўшанга бўлади».

Яъни, молу дунё ва аёлдан бошқа нарсани, мисол учун, дўст орттириш, саёҳат қилиш, давлат қуришга тайёрланиш, касб ўрганиш ва яна бошқа нарсаларни ният қилган бўлса, ўша нарса учун бўлади.

Демак, ҳамма нарсa ниятга боғлиқ. Амал бир хил, аммо ниятга қараб турли натижалар беради. Энди шу ҳадиси шариф айтилган даврда Маккадан Мадинага кўчиб ўтиш амалини олайлик.

Ушбу амал маълум масофани босиб ўтиб, Маккани тарк этиш ва Мадинани ватан тутиш билан бўлади. Шу ишни Аллоҳ таоло ва Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам буюрганлари учун менга вожиб бўлди, Маккадан Мадинага ҳижрат қилмасам гуноҳкор бўламан, агар ҳижрат қилсам савоб оламан, деб ҳижрат этган одам муҳожир саналади. Кўриниб турибдики, Аллоҳнинг ва Унинг Расулининг розилигини топаман, деган ният билан ҳижрат қилган одам ҳақиқий муҳожир тариқасида ажру савобга эришади. Шу билан бирга молу дунё топиши ҳам, оила қуриши ҳам мумкин.

Агар бир одам мазкур ишни фақат молу дунё топишни ният қилиб амалга оширса, молу дунё топиши мумкин, лекин муҳожирлик даражасига эриша олмайди. Муҳожирларга бериладиган ажру савобдан баҳраманд бўлмайди.

Учинчи бир киши худди шу амални Умму Қайснинг «муҳожир»ига ўхшаб, бир аёлни никоҳлаб олиш ниятида қилади. У ўша аёлни никоҳлаб олиши мумкин, лекин муҳожир бўла олмайди. Муҳожирга ваъда қилинган ажру савоб ва улуғ мартабага ҳам эришмайди. Чунки у ниятни бошқа нарсага қилган.

Ушбу ҳадиси шариф ниятни тўғрилаш, яхши ният қилиш орқали кўп нарсаларга эришиш йўлини очиб бермоқда. Ниятсиз ҳеч бир ибодат тўғри бўлмаслигини баён қилмоқда. Ният билан одатдаги оддий бир иш ибодатга айланиши мумкин. Аксинча, ниятсиз ибодат ҳам одатдаги оддий ишдан фарқ қилмай қолиши мумкин.

Мисол учун, бир киши масжидда ўтирибди. Агар ўша одам дам олишни ният қилган бўлса, амали одат бўйича

дам олади, савоб олмайди. Аммо, ўтиришдан эътикофни ният қилса, ҳадисда айтилгани учун қияяпман, деган ният билан ўтирса, бу ўтириш ибодатга айланади. Унинг учун савоб олади.

Бир одам ҳаммомда ювинмокда. Агар у ғуслни ният этиб: «Шариатимизда буюрилгани учун қилмоқдаман», деган қасд билан қилса, ибодат ўрнига ўтади. Аммо тозалик учун қияяпман, деган ниятда бўлса, тозаликка эришади, ибодат ниятини қилмагани учун савобга эришмайди.

Шариатимиз оила қуришга амр қилган: Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Никоҳ менинг суннатимдир, ким менинг суннатимга рағбат қилмаса, мендан эмас», деганлар. Шунинг учун оила қуришни ният қилдим, деган одамнинг оилавий ҳаёти ибодат бўлади. Уйланиб, шахватимни бир қондирай, деган ниятни қилган киши, ўша ниятига эришади, ажру савобнинг яқинига ҳам йўламайди.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Илм талаб қилиш ҳар бир мусулмонга фарз», деганлар.

Халқимнинг, эл-юртимнинг мен ўрганадиган илмга эҳтиёжи бор, фарзи кифояни адо этишим керак, деган ният билан илм ўрганувчи киши ибодатда бўлади. Фаришталар унинг оёқлари остига қанотларини ёйиб туради. Шу одам улуг ажр ва буюк мартабаларга сазовор бўлади. Илм олсам, молу дунё топаман, мансабга эришаман, дея ният қилган одам молу дунё ва мансабга эришиши мумкин, аммо ажру савобга эга бўлолмаслиги аниқ.

Ислом шариати наздида «динимиз менга аҳли аёлимнинг нафақасини вожиб қилган, ҳалол йўл билан, ҳалол луқма топиб, аҳли аёлимга тутай» деган ният билан далада ишлаётган деҳқон, дастгоҳ олдида турган ишчи, ўз касбидан қолмаётган хунареманд, ўз вазифасини адо

этаётган идора ходими ёки зиёли ибодат қилаётган бўлади. Бундан бошқа ниятни қилган одам эса, мўлжалдаги нарсасига эришиши мумкин, аммо ажру савобга етиша олмайди.

Динимизда ҳайвонларга меҳрибон бўлишга, уларни оч ва сувсиз қолдирмасликка амр қилинган, шу амрга биноан иш тутишим керак, деган ниятдаги одамнинг ҳайвонларни боқиб қараши ҳам ибодат ҳисобланади. Ўшанга яраша ажру савобини олади. Аммо мол-қўйимни яхшилаб боқсам гўшти кўп бўлади, сотиб пул қиламан, деган ниятдаги одам гўштга, молу пулга етишиши мумкин, аммо ажру савобга эришмаслиги аниқ.

Бу қондани инсон ҳаётига батамом қўллаш мумкин. Шунда киши ҳаётининг ҳар бир дақиқаси, ҳатто уйқуси ҳам ибодатга айланади. Ким хуфтон намозини ўқигач, таҳорат билан ётиб, эрталаб туриб бомдод намозини ўқиса, кечаси билан ибодат қилиб чиққан ўрнига ўтади, деган маънодаги ҳадислар бор.

Инсон ҳалол-пок юриб, Аллоҳнинг кўрсатмаси бўйича яшаш ниятида еб-ичса, бу ҳам ибодат ҳисобланади. Ислом инсон ҳаётини диний ва дунё-вий ҳаётга ажратмайди, деганимизнинг маъноси шу. Аллоҳ таоло «Мен инсу жинларни фақат Менга ибодат қилишлари учун яратдим», деганининг маъноси шу.

«Ислом дини – осонлик дини», дейилишининг маъноси ҳам шу. Исломда бошқа дин ва тузумларда одат ва зарурат ҳисобланган нарсалар осонлик билан, биргина ниятни тузатиш билан ибодатга айланади. Исломда киши ниятни яхши қилиши билан, шариат кўрсатмасига биноан ҳалол-пок йўл тутиши билан ҳатто ўз шахватини қондириши, кийиниши, еб-ичиши ва бошқа эҳтиёжларини қондиришини ҳам осонгина ибодатга айлантира олади.

Ҳа, Ислом яхши ниятлар, яхши амаллар динидир, мусулмон киши яхши ниятли, яхши амалли инсондир. У ўз

хаётининг ҳар бир лаҳзасини, ҳар бир амалини Аллоҳга ибодатга айлантириши мумкин. Чунки инсон ҳаётининг ҳар бир соҳасида Ислоннинг кўрсатмаси бор.

Мусулмон шунчалар бахтли инсонки, ўша кўрсатмаларни ўрганиб, ниятини уларга мослаб яшаса, унинг оддий ҳаёти ибодатга айланади.

Мусулмон кишининг ибодатга айланмайдиган амали йўқ, унинг шахсий, оилавий, ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, адабий ва бошқа амаллари барчаси ибодат бўлиши мумкин. Бунинг учун эса ундан кўп нарсa талаб қилинмайди. Ўз динининг кўрсатмаларини ўрганиб, ниятини унга мосласа кифоя. Шу йўсинда бутун ҳаёти ибодатга айланади.

Лекин биз ўзимизга берилган ушбу улкан имкониятдан фойдаланаяпмизми? Албатта, йўқ! Кўпчилигимиз мусулмонликни даъво қилганимиз билан Ислон дини нималигини билмаймиз. Озгина билганларимиз ҳам ўша билганимизга амал қилмаймиз. Ҳатто қилган мисқолча амалларимизни ҳам Аллоҳ ва Унинг Расули учун, деб қилмаймиз.

Баъзиларимиз намоз, рўза, никоҳ ўқитиш ва жанозага ўхшаш нарсаларни диндан деб, қолган ҳамма нарсани дунёвий деб санаймиз. Мусулмон одамга намозни фарз қилган Аллоҳ ҳалол касб қилишни ҳам фарз қилганини унутамиз. Намоз фарзини адо этишни ибодат ҳисоблаймиз-у, ҳалол касб қилишни фарз ибодат ҳисобламаймиз.

Ахир бутун борлиқ Аллоҳнинг мулки эмасми? Бутун инсонлар Аллоҳнинг бандаси эмасми? Ислон Аллоҳнинг дини эмасми?

Аллоҳ Ўзи яратган борлиқда нимани хоҳласа, ўшани қиладиган Зот эмасми? Ахир У Ўзи яратган бандасига хоҳлаган амрини бергувчи Зот эмасми? Аллоҳ Ўзининг охирги дини Ислонни баркамол дин қилиб, инсон ҳаётининг ҳамма соҳаларини қамраб оладиган қилган Зот

эмасми?

Мусулмон одам ҳеч қачон динни ва унинг аҳкомларини, буйруқ ва қайтариқларини муҳокама қилмайди. Балки динда нима келса, ўшанга сўзсиз таслим бўлгани учун мусулмон номини олган. Мусулмон одам ўз динини пухта ўрганиб, унга тўлиқ амал қилишга ўтсагина комил мусулмон саналади.

Бунинг учун эса, киши ҳамма нарсада Аллоҳнинг ҳукми қандай эканини билиши керак бўлади. Шунинг учун ҳам Исломни тинмай ўрганмоғимиз, ҳар бир амалимизни шариатимизга мувофиқ қилишга ҳаракат этмоғимиз лозим.

Ана шундагина ҳар бир нарсада яхши ният қила оладиган бўламиз.

Ана шундагина ҳар бир ишимизни ибодатга айлантириш имконига эга бўламиз.

Ана шундагина бутун ҳаётимизни Аллоҳга ибодат қилган ҳолда ўтказа оламиз.

81- عَيْنِ ابْنِ عَبَّاسٍ $\frac{1}{100}$ عَيْنِ النَّبِيِّ " فِيمَا يَرْوِي عَنْ رَبِّهِ
تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَالَ: إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ ثُمَّ بَيَّنَّ ذَلِكَ
فَمَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبَهَا اللَّهُ لَهُ عِنْدَهُ حَسَنَةً كَامِلَةً وَإِنْ هَمَّ
بِهَا فَعَمِلَهَا كَتَبَهَا اللَّهُ عِزًّا وَجَلًّا عِنْدَهُ عَشِيرَ حَسَنَاتٍ إِلَى سَبْعِ مِائَةٍ
ضِعْفٍ إِلَى أَضْعَافٍ كَثِيرَةٍ وَإِنْ هَمَّ بِسَيِّئَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبَهَا اللَّهُ عِنْدَهُ
حَسَنَةً كَامِلَةً وَإِنْ هَمَّ بِهَا فَعَمِلَهَا كَتَبَهَا اللَّهُ لَهُ سَيِّئَةً وَاحِدَةً. رَوَاهُ
الْحُمْسَةُ إِلَّا أَبَا دَاوُدَ.

81. Ибн Аббос розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам Ўз

Роббиларидан ривоят қилиб айтадилар:

«Албатта, Аллоҳ яхшиликлар ва ёмонликларни ёзиб қўйди. Сўнгра ўшани баён қилди. Ким бир яхшиликни қасд қилса-ю, унга амал қилмаса, Аллоҳ уни Ўз ҳузурида баркамол бир яхшилик қилиб ёзиб қўяди. Агар уни қасд қилиб, амал ҳам қилса, Аллоҳ азза ва жалла уни Ўз ҳузурида ўнтадан етти юз яхшиликкача, ундан ҳам бир неча марта кўп қилиб ёзади. Агар бир ёмонликни қасд қилса-ю, унга амал қилмаса, Аллоҳ уни Ўз ҳузурида бир яхшилик қилиб ёзади. Агар у (ёмонлик)ни қасд қилиб, амал ҳам қилса, Аллоҳ уни бир ёмонлик қилиб ёзади», дедилар».

Бешовларидан фақат Абу Довуд ривоят қилмаган.

Шарҳ: Ҳадиси шарифнинг ровийлари Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоҳу анҳу билан танишмиз.

Ислом шариатининг гўзаллигини кўринг! Бу ҳадисда у қанчалик даражада яхшилик тарафдори эканию, ёмонликка қанчалик қарши экани аниқ баён қилинмоқда. Қилинган амалга бериладиган ажру савоб асосан банданинг ихлосига қараб бўлар экан! Чунки бир хил ният билан бир амални бажарган кишиларнинг бирига ўн ҳисса савоб берилса, иккинчисига етти юз ҳисса, учинчисига ундан бир неча баробар кўп савоб ато этилиши айтилмоқда. Савоб ихлосга қараб бўлади экан!

Ҳа, ихлос ана шундоқ нарса. Ихлос билан қилинган ибодатнинг савоби ана шундоқ кўп бўлади.

Ихлос самараси ўлароқ банда ўз Роббисига қилган ибодатнинг лаззатини топади, ичи мусаффо бўлади, қалби нурга тўлади ва амалига қўшимча савоб олади.

Ихлосли банда ваъз-насихат ва ибратлардан ўзига тезда фойда олади.

Ихлос Аллоҳ томонидан бандага бериладиган улкан мукофот ва неъматдир. Аллоҳ таоло ҳадиси кудсийлардан бирида: «Ихлос Менинг сирларимдан бир сирдир. Ўз

бандаларимдан кимга муҳаббат қилган бўлсам, ўшанинг қалбига ихлосни жойлаганман. Унга фаришта таниш бўлиб, ёза олмайди ҳам, шайтон таниш бўлиб, буза олмайди ҳам», деган.

Ушбу биз ўрганаётган ҳадис ҳам ҳадиси қудсий бўлиб, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам уни Аллоҳ таолодан ривоят қиладилар. Келинг, ҳадис матни билан яқиндан танишиб чиқайлик:

«Албатта, Аллоҳ яхшиликлар ва ёмонликларни ёзиб қўйди».

Яъни, Аллоҳ таоло барча яхшиликларни ва ёмонликларни тақдир қилиб Лавҳул Махфузга ёзиб қўйди.

«Сўнгра ўшани баён қилди».

Яъни, кейин ўша ёзиб қўйган яхшиликлар нимаю ёмонликлар нима эканини юборган динлари орқали бандаларига баён қилди. Ҳаммага қайси амал яхши-ю, қайси амал ёмонлиги аён бўлди.

«Ким бир яхшиликни қасд қилса-ю, унга амал қилмаса, Аллоҳ уни Ўз ҳузурида баркамол бир яхшилик қилиб ёзиб қўяди».

Чунки яхшиликни қасд қилишнинг ўзи яхши нарса. Яхшиликни қасд қилган банда тезда уни қилиши ҳам аниқ. Шунинг учун унга тарғиб бўлсин деб, доимо яхшилик ниятида юриши учун қилган ниятига ҳам, гарчи у амалга ошмаса-да, бир яхшилик савоби ёзилади.

«Агар уни қасд қилиб, амал ҳам қилса, Аллоҳ азза ва жалла уни Ўз ҳузурида ўнтадан етти юз яхшиликкача, ундан ҳам бир неча марта кўп қилиб ёзади».

Яъни, банда ўзи қасд қилган яхшилигини амалга оширса, Аллоҳ банданинг ихлосига қараб ўша яхшиликни Ўз ҳузурида ўнтадан то етти юзгача, ундан ҳам бир неча марта кўпроқ яхшилик қилган, деб ёзади. Ана ўшанинг савобини беради.

Демак, ният билан яхшилик қилган мусулмон одамга бериладиган энг оз ажр унинг қилган яхшилигига нисбатан ўн баробар кўп бўлади. Кўпи эса банданинг ихлосига қараб ўн биттадан бошлаб, етти юз ва ундан яна Аллоҳнинг Ўзи билганича кўпайтирилади. Бу ҳам Ислом шариатининг мислсиз гўзалликларидан, осонлигидан.

Банда ичини пок қилиши, қалбини мусаффо тутиши ва бунинг самараси ўлароқ пайдо бўлган ихлоси туфайли бировлар бир ишни қилиб олган савобдан, худди ўша ишни қилиб туриб сонсиз-саноксиз марта кўп савоб олиши мумкин.

«Агар бир ёмонликни қасд қилса-ю, унга амал қилмаса, Аллоҳ уни Ўз ҳузурида бир яхшилик қилиб ёзади».

Яъни, банда бир ёмонликни қасд қилди. Сўнгра гуноҳ бўлишидан, Аллоҳнинг азобига йўлиқишидан қўрқиб, ўша ёмонликни қилмади. Шунинг ўзи яхшилик, балки яхшиликнинг бошланиши. Аллоҳдан қўрқиб ёмонликни тарк қилган одам энди яхшилик қилишга ўтади. Бу мукофот эса уни доимо яхшиликка чорлайди.

Киши ёмонликни қасд қила туриб, уни амалга оширмагани эвазига бир яхшилик савоби олиши учун, аввало, ўша ёмонликни Аллоҳдан қўрқиб тарк этиши шарт. Агар бошқа сабаб билан тарк этса, қилган ниятига яраша гуноҳ ёзилади.

Мисол учун, бирор кимса бир мусулмоннинг устидан иғво-бўхтон кўзиш учун борса-ю, масъул одамни топа олмай қайтса, унга гуноҳ ёзилаверади. Шунингдек, ҳаром ичимлик ичмоқчи бўлган киши дўкондан ўша ичимликни топа олмагани учунгина ичмаса, қилган ёмон ниятига яраша унга ҳам гуноҳ ёзилаверади. Аммо, аввал айтгандек, ният қилгандан кейин Аллоҳдан қўрқиб, ёмонликни тарк қилса, яхшиликнинг савоби ёзилади.

«Агар у (ёмонлик)ни қасд қилиб, амал ҳам қилса,

Аллоҳ уни бир ёмонлик қилиб ёзади».

Бу ҳам Аллоҳнинг фазли ва марҳамати. Агар кўп қилиб ёзаман деса, яхшиликни кўпайтириб ёзганидек, ёмонликни ҳам кўпайтириб ёзиши мумкин эди. Аллоҳ таоло ундок қилмайди.

Ушбу ҳадисдан оладиган фойдаларимиз:

1. Аллоҳ таоло азалдан яхшилик ва ёмонликларни Лавҳул Махфузга ёзиб қўйгани.

2. Аллоҳ таоло яхшилик нима-ю, ёмонлик нима эканини Ўз махлуқотларига баён қилиб бергани.

3. Мўмин банда қасд қилган яхшилиги учун ҳам савоб олиши.

4. Мўмин банда қасд қилган яхшилигини амалга оширса, ўнтадан етти юзгача ва ундан ҳам кўп савоб олиши мумкинлиги.

5. Мўмин банданинг қилган амалига савобнинг кўпайиши унинг ихлоси даражасига боғлиқлиги.

6. Мўмин банда бир ёмонликни қасд қилиб, сўнгра Аллоҳдан кўрқиб уни тарк этса, яхшилик ёзилиши.

7. Банда бир ёмонликни қасд қилганидан сўнг уни амалга оширса, бир ёмонлик этиб ёзилиши.

Ушбу ҳадиси шарифдан Ислом дини қанчалар яхшилик тарафдори эканини, кишилар ихлосли бўлиш учун қанчалар рағбатлантирилганини билиб оламиз.

Қайси бир дин, тузум бировга фақат яхшиликни ният қилгани учун, унга амал қилмаса ҳам, мукофот беради?

Исломдан бошқа қайси бир дин ёки тузум бир яхшиликка етти юз ва ундан кўп баробар мукофот беради?

Исломдан бошқа қайси бир дин ёки тузум қилган ёмон ниятидан қайтган киши учун яхшилик қилганга тенг мукофот беради?

Бу ишларнинг ҳаммасида инсондан ортиқча ҳаракат ёхуд азият талаб қилинмайди. Фақат бир нарса – ўша ихлос талаб қилинади.

Ихлос эса қалбни мусаффо, ботинни пок тутиб, худди Аллоҳни кўриб тургандек У зотга суюмли бўлиш учун уриниш, холос. Ана ўша ихлос қанчалик кучли бўлса, қилинган яхши амалнинг савоби шунчалик кўпаяверади.

Ислом дини – ана шундоқ осон дин.

Ислом – ана шундоқ яхшилик тарафдори бўлган дин.

Аммо биз мусулмонлар ўз динимизга муносибмизми? Ислом бизга берган имтиёзлардан фойдаланиб, ўзимиз учун кўпроқ ажр-савоб жамлашга уриняпмизми? Қиладиган яхши амалимизни чин ихлос билан, фақат Аллоҳнинг розилиги учун қияяпмизми? Бандалик билан адашиб қилган ёмон ниятларимиздан Аллоҳ таолодан кўркиб қайтмоқдамизми?

Умуман, бизда ушбу ҳадиси шарифда зикр қилинган маънолар ҳақида тушунча борми? Ҳар бир ниятимиз, қасдимиз Аллоҳга маълум бўлиб, унга яраша савоб ёки гуноҳ номаи аъмолимизга ёзилиб бораётганини биламизми? Ҳар бир қилган амалимизга яраша маълум савоб ёки гуноҳ олаётганимизни доимо ҳис этамизми?

Аввал билмасак, энди билдик. Энди ушбу ҳадисга амал қилишимиз лозим. Фақат яхшиликни қасд қилишга ўтайлик. Қасд қилган яхшиликларимизни чин ихлос билан амалга оширишга ўтайлик. Адашиб баъзи бир ёмонликни қасд қиладиган бўлсак, дарҳол ундан қайтадиган бўлайлик. Ана шунда чин мусулмон бўлиб, икки дунё саодатига эришамиз.

82- عَيْنِ بْنِ عُمَرَ $\frac{1}{100}$ عَيْنِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: بَيْنَمَا ثَلَاثَةٌ

نَفَرٍ يَمْشُونَ أَخَذَهُمُ الْمَطَرُ فَأَوْوُوا إِلَى غَارٍ فِي جَبَلٍ فَأَخْطَتْ عَلَى فِيمَ غَارِهِمْ صَخْرَةٌ مِّنَ الْجَبَلِ فَأَنْطَبَقَتْ عَلَيْهِمْ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: انْظُرُوا أَعْمَالًا عَمِلْتُمُوهَا صَالِحَةً لِلَّهِ فَادْعُوا اللَّهَ بِهَا لَعَلَّهُ يُفَرِّجُهَا عَنْكُمْ

قَالِ أَحَدُهُمْ: اللَّهُمَّ إِنَّهُ كَانَ لِي وَالْتَدَانِ شَيْخَانِ كَبِيرَانِ وَلِي صَبِيَّةٌ
 صَغَارٌ كُنْتُ أَرْعَى عَلَيْهِمْ فَإِذَا رُحِبْتُ عَلَيْهِمْ حَلَبْتُ فَبَدَأْتُ بِوَالِدَيَّ
 أَسْقِيهِمَا قَبْلَ بَنِيَّ وَإِنِّي اسْتَأْخَرْتُ ذَاتَ يَوْمٍ فَلِمَ آتِ حَتَّى أَمْسَيْتُ
 فَوَجَدْتُهُمَا قَدْ نَامَا فَمِنْ فَحَلَبْتُ كَمَا كُنْتُ أَحْلُبُ فَقُمْتُ عِنْدَ
 رُءُوسِهِمَا أَكْرَهُ أَنْ أُوْقِظَهُمَا وَأَكْرَهُ أَنْ أَسْقِي الصَّبِيَّةَ وَالصَّبِيَّةُ
 يَتَضَاغُونَ عِنْدَ رِجْلَيَّ حَتَّى طَلَعَ الْفَجْرُ فَإِنْ كُنْتُ تَعْلِمُ أَيْيَ فَعَلْتُهُ
 ابْتِغَاءَ وَجْهِكَ فَإفْرُجْ لَنَا فُرْجَةً نَرَى مِنْهَا السَّمَاءَ فَفَرَجَ اللَّهُ فَرَأَوْا
 السَّمَاءَ. وَقَالَ الْآخَرُ: اللَّهُمَّ إِنَّهَا كَانَتْ لِي بِنْتُ عَمٍّ أَحَبُّنَهَا كَأَشَدِّ
 مَا يُحِبُّ الرِّجَالُ النِّسَاءَ وَطَلَبْتُ مِنْهَا فَأَبَتْ حَتَّى آتَيْهَا بِمِائَةِ دِينَارٍ
 فَبَعَيْتُ حَتَّى جَمَعْتُهَا فَلَمَّا وَقَعْتُ بَيْنَ رِجْلَيْهَا قَالَتْ: يَا عَبْدَ اللَّهِ اتَّقِ
 اللَّهَ وَلَا تَفْتَحِ الْخَاتَمَ إِلَّا بِحَقِّهِ فَقُمْتُ فَإِنْ كُنْتُ تَعْلِمُ أَيْيَ فَعَلْتُهُ ابْتِغَاءَ
 وَجْهِكَ فَإفْرُجْ عَنَّا فُرْجَةً فَفَرَجَ وَقَالَ الثَّالِثُ: اللَّهُمَّ إِنِّي اسْتَأْجَرْتُ
 أَجِيرًا بِفِرْقٍ أُرِّ فَلَمَّا قَضَى عَمَلَهُ قَالَ: أَعْطِنِي حَقِّي فَعَرَضْتُ عَلَيْهِ
 فَرَعَبَ عَلَيْهِ فَلِمَ أَرَّلَ أَرْعِيهِ حَتَّى جَمَعْتُ مِنْهُ بَقِيرًا وَرُعَاتَهَا فَجَاءَنِي
 فَقَالَ: اتَّقِ اللَّهَ قُلْتُ أَذْهَبُ إِلَى تِلْكَ الْبَقْرِ وَرُعَاتِهَا فَخَذَ فَقَالَ: اتَّقِ
 اللَّهَ وَلَا تَسْتَهْزِئْ بِي فَقُلْتُ: إِنِّي لَا أَسْتَهْزِئُ بِكَ فَخَذَ فَأَخَذَهُ فَإِنْ
 كُنْتُ تَعْلَمُ أَيْيَ فَعَلْتُ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ وَجْهِكَ فَإفْرُجْ مَا بَقِيَ فَفَرَجَ اللَّهُ،

وَفِي رِوَايَةٍ فَخَرَجُوا يَمَشُونَ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالنَّسَائِيُّ.

82. *Ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:*

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Уч нафар киши йўлда кетаётган эканлар, ёмғирда қолибдилар. Тоғдаги ғорга кириб олибдилар. Бас, (уларнинг ғорига) тоғдан бир харсанг тушиб, чиқар йўллариini тўсиб қолибди. Улар бир-бирларига:

«Аллоҳ учун қилган солиҳ амалларингизга бир назар солиб, уларни васила қилиб Аллоҳга дуо қилинглaр, шоядки, сизларга кушойиш берса», дебдилар.

Улардан бири:

«Эй бор Худоё! Албатта, менинг қари ота-онам бор эдилар. Менинг кичик ёшдаги болаларим ҳам бор эди. Уларнинг барчасининг риоясини қилардим. Уларнинг олдига қайтиб келсам сут соғиб, болаларимдан олдин ота-онамга ичираp эдим. Бир куни кеч қолиб, кечасигача кела олмадим. Келиб, икковларини ухлаб қолганларини кўрдим. Одатдагидек, сут соғдим ва ота-онам икковларининг бош тарафларида уйғотиб юбормай, деб кутиб турдим. Болаларга ичиришни ҳам эп кўрмадим. Болалар очликдан оёғим остида кичқиришар эди. Тонг отгунча шу ҳолда турдим. Агар Сен шу ишни Сенинг розилигингни тилаб қилганимни билсанг, бизга бир тирқиш очгин, осмонни кўрайлик», деди.

Бас, Аллоҳ тирқиш очди. Ундан осмонни кўрдилар.

Бошқаси эса: «Эй бор Худоё! Мен амакимнинг қизига эркаклар аёлларга энг ашаддий муҳаббат қўйишларидек муҳаббат қўйган эдим. Бас, ундан талаб қилдим. У (қиз) бош тортди. У ўзига юз динор беришимни сўради. Мен пулни жамлаб келиб, уни

ушлаб, икки оёғи орасига тушдим. Шунда қиз:

«Эй Аллохнинг бандаси! Аллохдан қўрқ! Узукни ҳаққини бермасдан очма!» деди.

Мен ўрнимдан турдим. Агар шу ишни Сенинг розилигингни тилаб қилганимни билсанг, бизга яна ҳам каттароқ тирқиш оч», деди.

Бас, яна тирқиш очди.

Учинчи киши: «Эй бор Худоё! Мен бир фарак гуручга мардикор ёллаган эдим. У ишни бажариб бўлганидан сўнг:

«Ҳаққимни бер», деди.

Мен унга ҳаққини кўрсатдим. У олишга рағбат қилмади. Мен ўша гуруч(шоли)ни экишда давом этавердим. Ундан бир қанча сигир ва молбоқарлар орттирдим. У қайтиб келиб:

«Аллохдан қўрқ!» деди.

Мен унга:

«Анави сигирлар молбоқарлари билан сеники, олавер», дедим. У:

«Аллохдан қўрқ! Мени истехзо қилма!» деди.

«Сени истехзо қилаётганим йўқ, олавер», дедим.

У олди. Агар мен шу ишни Сенинг розилигингни тилаб қилганимни билсанг, қолган қисмини ҳам очиб юбор», деди.

Бас, Аллох очиб юборди», дедилар».

Бошқа бир ривоятда:

«Чиқиб, юриб кетдилар», дейилган.

Икки Шайх ва Насайй ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шариф Абдуллоҳ ибн Умар розияллоху анхудан ривоят қилинмоқда.

Қисқа услубда баён этилган бу гўзал ҳадисда ихлос билан қилинган яхши амал нафақат охиратда, балки бу дунёда ҳам фойда бериши ҳақида сўз кетмоқда. Мўмин-мусулмон банданинг солиҳ амали бу дунёдаёқ унинг

бошидан баъзи мушкулларни кўтариб, кушойиш бериши мумкинлиги билдирилмоқда.

Расули Акрам соллаллоҳу алайҳи васаллам Ислом таълимотларини кишиларга ана шундай – улар тушуниши осон бир тарзда баён қилишга ҳаракат этар эдилар. Кези келганда ўта балоғатли ва фасоҳатли ваъз сўзлаб, ҳаммани йиғлатар, қалбларни ларзага солар эдилар. Кези келганда ўтган умматлардан мисоллар келтирар эдилар. Ушбу биз ўрганаётган ҳадисимизда эса, баён қилиш лозим бўлган маъно баъзи кишилар бошидан ўтган қисса шаклида тақдим этилмоқда. Албатта, бу услубнинг ўзига яраша таъсири бор. Бу шаклда баён этилган маънони кишилар тушунишлари осонроқ, ундан таъсирланишлари кучлироқ бўлади.

Уч киши йўлда кетаётиб ёмғирда қолибдилар. Ёмғирдан қочиб тоғдаги бир ғорга кирибдилар. Тоғдан бир катта харсанг тош думалаб тушиб, улар ўтирган ғорнинг оғзини тўсиб қолибди. Уч мусофир жуда қийин аҳволда қолибдилар. Ҳеч ким йўқ, тоғдаги ғорнинг ичидалар. Бировни ёрдамга чақириш ҳам мумкин эмас. Улкан тош тушиб, ғорнинг оғзини беркитиб қўйган. Уни думалатиш ёки суришга қандай қурблари етсин! Аллоҳга ёлборишдан бошқа ҳеч қандай иложлари йўқ. Аммо Аллоҳга ёлбориш ҳам турлича бўлади. Банданинг қайси бир ёлборишини Аллоҳ таоло тезроқ қабул қилади? Улар ўз ҳолатларидан келиб чиққан ҳолда ўйлаб-ўйлаб, бир қарорга келибдилар.

«Улар бир-бирларига: «Аллоҳ учун қилган солиҳ амалларингизга бир назар солиб, уларни васила этиб, Аллоҳга дуо қилинглар, шоядки, сизларга кушойиш берса», дебдилар».

Улар Аллоҳ таолога куруқдан-куруқ ёлборишни ўзларига эп кўрмадилар. Умрларида Аллоҳ учун қилган солиҳ амалларини васила эта туриб, Аллоҳдан омонлик сўрашни маъкул топдилар.

Биринчилари ўзининг қариб қолган ота-онасига Аллоҳ учун чин ихлос билан қилган ҳурмат-эҳтироми ва хизматини васила этишга қарор қилибди. У кишининг қари ота-онаси билан бирга ёш болалари ҳам бор экан. Ҳар куни кундалик ишидан қайтиб келиб, қўйларини соғгач, ота-онасининг ҳурматини қилиб, сутни олдин уларга, сўнгра болаларига берар экан. Демак, уларнинг бошқа таомга имконлари йўқ экан. Бир куни у ишидан кеч қайтибди. Қараса, ота-онаси ухлаб қолишибди. Одатдагидек, сут соғибди. Соғилган сутни кўтариб ухлаб ётган ота-онасининг бошларига келибди. Уларга озор бермаслик учун уйғотишни ўзига эп кўрмабди. Уйғониб қолсалар, қоринлари оч ҳолда мени излаб қолишмасинлар деб, жойидан жилмай тураверибди. Ўзи кундузи билан ишлаб чарчаб келган бўлса-да, ухламабди. Болалари очликдан оёғи остида йиғлаб турсалар ҳам, ота-онам уйғониб сутсиз қолмасинлар, деб сутни болаларига бермабди. Тонг отгунча шу ҳолатда, ота-онасининг бошида тик туриб чиқибди.

Ана шу банда Аллоҳ розилиги учун ота-онасига ихлос билан қилган хизматларини васила қилиб, бошига тушган мушкулни аритишни сидқидилдан сўрабди. Аллоҳ таоло у одамнинг илтижосини қабул қилиб, мазкур солиҳ амали эвазига ғор оғзининг учдан бирини очибди.

Демак, ота-онага иззат-эҳтиром кўрсатиб, уларга ихлос билан Аллоҳнинг розилигини истаб, хизмат қилиш фарзандга нафақат охирада, балки бу дунёда ҳам яхшиликлар етишига сабаб бўлар экан. Ҳатто бошига тушган мусибатнинг кўтарилишига ҳам васила бўлар экан.

Энди иккинчи йўловчининг навбати келди. У ҳам ўз умрида Аллоҳнинг розилигини истаб чин ихлос билан қилган бир солиҳ амалини васила этишга ўтди. У ўз амакисини кизини яхши кўрар экан. Яхши кўрганда ҳам юрак-юракдан, чидаб бўлмайдиган шаклда яхши кўрар

экан. Бир куни қизни овлоқ жойда учратиб, ундан жинсий яқинликни талаб қилибди. Қиз юз динор бермасанг, рози бўлмайман, деб бош тортибди. Йигит пулни тўплаб, қизга берибди. Унинг учун зино қилишга ҳеч қандай тўсик қолмаган бир пайтда қиз унга Аллоҳни эслатиб:

«Эй Аллоҳнинг бандаси! Аллоҳдан қўрк!» дебди.

Маҳримни бериб, мени шаръий хотин қилиб олмагунингча менга тегма, дебди. Аллоҳнинг номини эшитган йигит дарҳол ўзига келибди. Аллоҳдан қўрқиб, шайтонга ҳай берибди. Охират азобидан ҳайқиб, оний лаззатидан воз кечибди. Аллоҳнинг розилигини истаб, қизга тегмабди. Бу банда ўша ғордаги мусибатли кунда Аллоҳнинг розилигини истаб, ихлос билан қилган солиҳ амалини ёдга олибди. Ўшани васила қилиб, Аллоҳдан кушойиш сўрабди. Аллоҳ таоло унинг илтижосини қабул қилиб, мазкур солиҳ амали эвазига ғор оғзининг яна бир қисмини очибди.

Гуноҳ ишни қилишга қодир бўлиб турганда Аллоҳдан қўрқиб, У зотнинг розилигини истаб ўша ишни тарк этиш ҳам солиҳ амал ҳисобланар экан. Аллоҳдан қўрқиб, қилмоқчи бўлиб турган гуноҳ ишдан қайтган банда нафақат охират савобига, балки бу дунёнинг яхшиликларига ҳам эришар экан. Банданинг ихлос билан ёмонликни тарк қилиши, унинг бошидан мусибатнинг кўтарилишига сабаб бўлар экан.

Учинчи йўловчига навбат келди. У ҳам ўзининг икки ҳамсафари каби, чин ихлос билан, Аллоҳнинг розилигини истаб қилган солиҳ амалларидан бирини васила этишга тушди.

У бир фарақ (Мадинаи Мунаввара ўлчови билан ўн олти қадоқ) оғирликдаги гуруч эвазига бир мардикор ёллаган экан. Мардикор келишилган ишни тугатгач, ҳаққини талаб қилибди. Иш эгаси келишилган гуручни берса, аччиқ қилиб олмай кетибди. Гуруч шоли ҳолида

экан. Учинчи йўловчи мардикорнинг ҳаққига хиёнат бўлмасин, деб уни мавсум келганда экибди. Шолисини йиғиштириб олиб, сотибди. Тушган даромадга сигир олибди. Вақт ўтиши билан иш ҳаққи қилиб берилиши лозим бўлган ўша шоли кўпайиб, бир пода сигирларга айланибди. Уларни боқувчи молбоқарлари ҳам бор экан. Йиллар ўтиб, мардикор қайтиб келиб, яна ҳаққини талаб қилибди. Шунда иш берган киши унга:

«Анави сигирлар молбоқарлари билан сеники, олавер», дебди.

Мардикор бу гапга ишонмабди. Бу одам мени масхара қилмоқда, деб ўйлаб унга:

«Аллоҳдан кўрк! Мени масхара қилма!» дебди.

У киши эса жиддийлик билан:

«Сени масхара қилаётганим йўк, олавер», дебди.

Мардикор сигирлар ва чўпонларни олибди.

Ҳалиги банда ғорга қамалиб қолганида Аллоҳнинг розилигини истаб, ихлос билан қилган ўша солиҳ амалини эслабди. Уни васила қилиб, Аллоҳдан мадад сўрабди. Аллоҳ таоло унинг илти- жосини қабул этиб, солиҳ амали эвазига ғор оғзининг қолган қисмини ҳам очиб юборибди. Улар ғордан чиқиб, йўлларига равона бўлибдилар.

Аллоҳ таолонинг розилигини истаб, бировнинг ҳаққини емаслик, зое қилмаслик, балки авайлаб-асраб сақлаш, кўпайтириш қанчалик яхши нарса! Бундоқ иш нафақат охират саодатига, балки бу дунё саодатига ҳам эриштирар экан. Банданинг бошига тушган мусибатни аритишга сабаб бўлар экан.

Ушбу ҳадиси шарифдан олинадиган фойдалар:

1. Кишиларни эзгуликка чорлашда қисса услуби фойдали эканлиги.

2. Солиҳ амални васила қилиш мумкинлиги.

3. Ота-онани ҳурматлаш ва хизматларини қилиш қанчалар зарурлиги.

4. Ота-она фарзанддан муқаддамлиги.

5. Ота-онага қилинган ҳурмат ва хизмат фарзандга нафақат охиратда, балки бу дунёда ҳам яхшиликлар келтириши.

6. Аллоҳдан қўриқиб, У Зотга ихлос қилиб гуноҳ ишдан қайтиш ҳам солиҳ амал ҳисобланиши.

7. Ихлос билан гуноҳ ишлардан ўзни тийиш бу дунёда эгасига яхшиликлар, бахт-саодат ва қушойишлар келтириши.

8. Бировнинг ҳаққини емаслик зарурлиги.

9. Бировнинг ҳаққини зое қилмаслик зарурлиги.

10. Иложини топса, бировнинг сармоясини қўпайтириб қўйиш яхши иш эканлиги.

11. Ҳар бир ишни ихлос билан, Аллоҳ таолонинг розилигини истаб қилиш зарурлиги.

12. Ҳар бир солиҳ амал бу дунёда ҳам яхшиликлар келтириши.

Ушбу ҳадиси шариф ёғдуси орқали бугунги кунимизга инсоф билан бир назар ташлайлик.

Биз чиндан ҳам бу ҳадисга амал қилмоқдамизми? Агар амал қилаётган бўлсак, қай даражада? Ўҳуд биз бу ҳадиси шарифдан ўзимизга керакли фойдаларни олмоқдамизми?

Агар фойда олаётган бўлсак, қай даражада олмоқдамиз?

Кишиларни Исломига даъват қилишда қисса ёки бошқа маълум ва машҳур услублардан фойдаланаяпмизми?

Ақалли, Қуръони карим ва ҳадиси шарифдаги қиссаларни замонавий услуб ила кишиларга тақдим қилмоқдамизми?

Энди ота-онани ҳурмат қилиш масаласига ўтайлик.

Мусулмонман, деб юрганларнинг ичида ота-онасини қаровсиз ташлаб қўйганлар борми?

Орамызда Аллоҳ учун ихлос билан ота-онасининг ҳурматини жойига қўяётганлар қанча?

Орамизда қанчамиз ушбу қиссадагига ўхшаб, қўлида сут ёки бошқа нарса тутган ҳолда кечаси билан ота-онасининг бошида туриб чиқа олади?

Қайси биримиз йиғлаб турган болаларимизни қўйиб, ота-онамизга қарай оламиз?

Мусулмон киши сифатида ушбу ҳадиси шарифдан ибрат олмоғимиз лозим. Ота-онамизни ихлос билан, Аллоҳ учун ҳурматларини жойига қўйиб, уларга қўлимиздан келган барча яхшиликларни қилмоғимиз лозим. Ана шундагина бизнинг бу амали солиҳимиз Аллоҳ таолога ҳуш келиши мумкин. Охиратдан олдин бу дунёдаёқ бизга яхшиликлар келтириши ва бошимизга тушган мусибатларнинг аришига сабаб бўлиши мумкин.

Аллоҳ таолодан қўрқиб, гуноҳ ишдан қайтиш улкан жасорат. Чунки Аллоҳдан қўрқмай гуноҳ қилиш ҳамма учун оддий бир ишга айланиб қолган замонда ихлос қилиб, Аллоҳнинг розилиги учун, ўз ҳавойи нафсининг хоҳишидан кечиш, гуноҳни тарк қилиш осон эмас. У жасорат бўлмай нима бўлсин! Ҳавойи нафсига кул бўлиб қолган иродасиз, заиф кишиларгина гуноҳдан бурунларига пашша қўнганчалик ҳам таъсирланмасликлари мумкин. Шунинг учун ҳам улар ҳар қандай гуноҳни тап-тортмай қилаверадилар. Шайтонга ва ҳавойи нафсига ғолиб келган паҳлавонгина қўлига кириб турган лаззат, роҳат-фароғатдан воз кеча олади. Ҳадисдаги қисса қаҳрамонларидан бирига ўхшаб энди эришай деб турган оний лаззатидан Аллоҳнинг қўрқинчини устун қўяди.

Агар кимки шу қаҳрамонликка қодир бўлсагина, оний-ўтқинчи лаззатлардан кеча олсагина улуғ савобга эришибгина қолмай, бу дунёнинг ўзидаёқ унинг фойдасини кўрамиз экан. Чунки кенглик пайтида биз Аллоҳга ихлос қилсак, Аллоҳ таоло бизга торлик пайтида ёрдам беради. Биз Аллоҳга ихлос қилиб имконимиз даражасида турган гуноҳни тарк этсак, Аллоҳ бизни

машаққат ғорига қамалиб қолганимизда қутқарар экан.

«Сен Аллоҳни осонлик чоғида эсласанг, Аллоҳ сени машаққат чоғида эслайди», деганлари бежиз эмас.

Энди учинчи қаҳрамонимиз билан ўзимизни солиштириб кўрайлик. Ҳозир қайси юртда иш бажарувчи иш ҳаққини ўз вақтида ва тўлиқ олаяпти?

Биров ўзи рағбат қилмай ташлаб кетган моли тугул ўзи кўриқлаб турган молига хиёнат қилинмаслигига аминми?

Ким бировнинг ташлаб кетган молини зое қилмасдан кўпайтириб, йиллар бўйи ушлаб турмоқда?

Нима учун бировдан олган қарзларимизни ҳам бермай еб кетмоқдамиз?

Нима учун бировнинг ҳаққини поймол қилишдан кўрқмаймиз?

Ёки бизга солиҳ амал керак эмасми?

Бировнинг ҳаққини зое қилмай кўпайтиришга бериладиган савоб, бу дунёнинг хайр-баракаси бизга керак эмасми?

Энди алоҳида мисолларни кўйиб, масалага ўтайлик. Ҳадиси шарифда васф этилган ихлос ва Аллоҳ таоло розилиги учун қилинган солиҳ амал савияси билан ўзимиздаги ихлос ва Аллоҳ розилиги учун қилаётган амалларимиз савиясини солиштириб кўрайлик.

Сидқидилдан айтсак, у дунёда керакли савобга эриштириб, бу дунёда бошимизга тушган мусибатларни аритишга васила бўла оладиган амалларимиз қанча? Улар ихлос ила қилинган ва етарлими?

Нима учун бугунги кунда мусулмонларнинг қувончли онларидан кўра бахтсиз дамлари кўпроқ?

Нима учун турли-туман мушкуллари кўп? Эҳтимол, амали солиҳларидан кўра гуноҳлари кўплигидандир?

Эҳтимол, ихлослари йўқлигидандир?

Эҳтимол, Аллоҳнинг розилигини истаб амал қилмасликларидандир?

Демак, ихлосли бўлишга, фақат Аллоҳнинг розилигини истаб, солиҳ амал қилишга уринайлик. Ушбу ҳадиси шарифни доимо ёдимизда тутиб, ундан ибрат олайлик!

Буюк саҳобий Муоз ибн Жабал розияллоҳу анху Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг амрлари билан Яманга ишга жўнаб кетаётиб:

«Эй Аллоҳнинг Расули, менга нима тавсиянгиз бор?» деганларида, у зот соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Динингда мухлис бўл, сенга озгина амал ҳам кифоя қилади», деган эканлар.

Аллоҳ таоло барчамизни мухлис бандалардан қилсин! Омин!

83- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ¹/₁₀₀ أَنَّهُ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: "لَقَبْدُ ظَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَنْ لَا يَسْأَلَنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَحَدٌ أَوْلَ مِنْكَ لِمَا رَأَيْتُ مِنْ جِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ: أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ قَبَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ خَالِصًا مِنْ قَلْبِهِ أَوْ نَفْسِهِ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

83. Абу Ҳурайра розияллоҳу анхудан ривоят қилинади:

«У киши:

«Эй Аллоҳнинг Расули, қиёмат куни сизнинг шафоатингиздан энг саодатманд бўладиган ким?» деган экан. Шунда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Эй Абу Ҳурайра, сенинг ҳадисга ўта қизиқишингдан шу гапни сендан олдин ҳеч ким сўрамаслигини билган эдим. Қиёмат куни менинг шафоатимдан энг саодатманд бўладиган кимса «Ла илаҳа иллоллоҳ»ни чин қалбдан (ёки нафсидан) ихлос

билан айтган одамдир», дедилар».

Бухорий ривоят қилган.

Шарҳ: Ҳадиси шарифнинг ровийлари Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳу билан танишиб кўйлик. У зот бу ҳадисни ўзлари билан Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ораларида бўлиб ўтган савол-жавоб тариқасида ривоят қилганлар.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳу саҳобалар ичида энг кўп ҳадис ривоят қилган зот эканликлари алоҳида таъкидланади. У киши розияллоҳу анҳунинг кўп ҳадис ривоят қилишларига асосий сабаблардан бири ҳадисга ҳарисликлари эди. Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳу ҳамма нарсани ташлаб кўйиб ўзларини ҳадисга бағишлаган эдилар, десак муболаға бўлар-у, аммо ҳамма нарсадан кўпроқ ҳадисга қизиқар, ҳадис билан шуғулланар эдилар, десак адашмасмиз.

У киши аҳли суффадан бўлиб, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг масжидлари суффасида яшар ва доимо У зот соллаллоҳу алайҳи васалламнинг оғизларидан чиқадиган ҳадисларни пойлаб турар эдилар. Кўпинча саволлар ҳам берар эдилар. Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳу ана шундоқ саволларидан бирида:

«Эй Аллоҳнинг Расули, қиёмат куни сизнинг шафоатингиздан энг саодатманд бўлдиган ким?» – яъни, қиёмат куни сизнинг шафоатингиздан энг кўп насибага ҳиссдор бўладиган ким, деб сўраган эканлар.

Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Эй Абу Ҳурайра, сенинг ҳадисга ўта қизиқишингдан шу гапни сендан олдин ҳеч ким сўрамаслигини билган эдим», дебдилар.

Бу эса Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳу учун буюк шаҳодатдир. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг фалон саволни Абу Ҳурайрадан бошқа одам бермаса керак, деб юришларига сазовор бўлиш катта гап.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўз гапларининг давомида:

«Қиёмат куни менинг шафоатимдан энг саодатманд бўладиган кимса «Ла илаҳа иллаллоҳ»ни чин қалбдан ихлос билан айтган одамдир», дедилар.

Бу ерда ҳам ихлосга алоҳида эътибор берилмоқда. Ихлос Аллоҳни кўриб тургандек ибодат қилиш эди.

Демак, калимаи тавҳидни Аллоҳни кўриб тургандек ҳис билан, чин қалбдан айтмоқ қиёмат куни Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг шафоатларидан энг кўп баҳраманд бўлишга олиб келар экан.

Аввало, чин қалбдан ихлос билан айтиш шартлигию ихлос билан айтиш амалсиз бўлмаслигини унутмаслигимиз лозим.

Иккинчидан, «Ла илаҳа иллаллоҳ» дейишдан мақсад фақат шу иборани айтишдангина иборат эмас. Чунки ҳатто муржиаларнинг ўзлари ҳам «Ла илаҳа иллаллоҳ»га «Муҳаммадун Расулуллоҳ»ни кўшиб айтмаса бўлмаслигини, бошқа иймон келтириш лозим нарсаларга иймон келтирмаса бўлмаслигини яхши биладилар.

Демак, «Ла илаҳа иллаллоҳ»ни айтишдан мурод Аҳли сунна ва жамоа қабул қилганидек, калимаи тавҳидни айтиб, унинг тақозоси бўйича иш тутишдир.

Ушбу ҳадисдан олинадиган фойдалар:

1. Қиёмат, шафоат каби нарсалар ҳақида савол бериш мумкинлиги.

2. Қиёматда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг шафоатлари умматларининг ихлос ва қилган амалларига қараб бўлиши.

3. «Ла илаҳа иллаллоҳ»нинг фазли улуғлиги.

4. Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳунинг аҳли фазл эгаларидан эканликлари.

5. Бировнинг фазли ҳақида ўзига хабар бериш

мумкинлиги.

6. Ҳадисга ҳарис бўлиш – кўп қизиқиш яхшилиги.

7. Ихлос билан иш тутиш зарурлиги.

Ушбу ҳадиси шарифда зикр этилганидек, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларини, ҳадисларини иложи борича кўп ва яхши ўрганишга ҳаракат қилмоқдамизми?

Ваҳоланки, кўпларимиз ҳадис нима эканини яхши билмаймиз.

Ҳадисни ўрганиш, унга амал қилиш ҳар бир мусулмоннинг муқаддас бурчи эканини англаганимизда эди, ҳадис Қуръони каримни тушуниш ва уни татбиқ қилишда биз учун энг ишончли масдар эканини билар эдик.

Ваҳоланки, ҳадис биз ўрнатқан олишимиз лозим бўлган зот – Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг гаплари, амаллари, тақрирлари, сифатларининг тўпламидир. У мусулмон учун ҳаётнинг ҳар бир соҳасида, ҳар бир ишида исломий кўрсатмалар манбаидир.

Ҳадисга ҳарис бўлмай туриб, уни яхши ўрганмай туриб, Иломни билдим, унга амал қилдим, дейиш қийин. Бу ишда бизга саҳобаи киромлар, хусусан, ушбу ҳадиснинг ровийлари Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳу ўрнатқирлар.

Ихлосли бўлиш бурчимиздир. Ихлос бўлмаса, яхши натижага эришишимиз қийин. Ихлосли бўлсак, оз амалимиз ҳам кўп савоб келтиргай. Шунинг учун ихлосли бўлишга ҳаракат қилайлик.

الباب الثاني

يشاب المرء على نيته فقط

И К К И Н Ч И Б О Б

КИШИ НИЯТИГА ЯРАША САВОБ ОЛАДИ

84- عَيْنُ مَعِينِ بْنِ يَزِيدَ $\frac{1}{100}$ قِيلَ: كَيْفَ أَبِي يَزِيدَ أَخْرَجَ دَبَائِرَ
يَتَصَدَّقُ بِهَا فَوَضَعَهَا عِنْدَ رَجُلٍ فِي الْمَسْجِدِ فَجِئْتُ فَأَخَذْتُهَا فَبَاتَتْهُ
بِهَا فَقِيلَ: وَاللَّهِ مَا إِلَيَّكَ أَرَدْتُ فَحَاصِمَتُهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقِيلَ:
لَيْكَ مَا نَوَيْتَ يَا يَزِيدُ وَلَيْكَ مَا أَخَذْتَ يَا مَعِينُ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ فِي
الرَّكَاعَةِ.

84. Маън ибн Язид розияллоҳу анҳудан қилинган ривоятда у киши айтадиларки:

«Отам Язид садақа қилиб, динорларни чиқарган экан. Уларни масжидга олиб келиб бир кишининг хузурига қўйибди. Мен келиб, уларни олибман. Уларни олиб, отамнинг олдига борсам:

«Аллоҳга қасамки, мен сени ирода қилмаган эдим», деди.

Унинг устидан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга шикоят қилдим. У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Эй Язид, сенга ният қилган нарсанг. Эй Маън, сенга олган нарсанг», дедилар».

Бухорий «Закот»да ривоят қилган.

Шарҳ: Аввало, ҳадиснинг ровийлари Маън ибн Язид розияллоҳу анҳу билан танишиб олайлик.

Маън ибн Язид ибн ал-Ахнас ибн Ҳабиб ибн Журра ибн Зехб ибн Молик ибн Хуфофа ибн Имриул Қайс ибн Бухата ибн Сулайм ас-Сулмо.

Бу зот ҳам, у кишининг оталари ва боболари ҳам Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобалари эдилар.

У кишининг кунялари Абу Язид бўлиб, Сулайм қабиласидан эдилар. Димашқ фатҳида иштирок этганлар. Аввал Куфада, кейин Мисрда ва охири Шомда истиқомат қилганлар. «Сиффин» жангида Муовия тарафидан иштирок этганлар.

Ҳазрати Умарнинг халифалик даврларида мансаблардан бирида ўлтирган, «Мараж раҳт» воқеасида Заҳҳок ибн Қайс билан бирга бўлган ва ҳижратнинг 64-санасида ўлдирилганлар.

Бу ҳадиси шарифда киши агар амали ўз иродасига ҳилоф чиқса ҳам ниятига яраша савоб олиши ҳақида гап кетмоқда.

Ҳадиснинг ровийлари Маън ибн Язид розияллоҳу анҳунинг оталари Язид розияллоҳу анҳу садақага маълум бир динор чиқарибдилар. Садақани ўзлари топширмасдан, биров орқали масжидга юбориб, хоҳлаган одамингга садақа қилиб бер, деган изни берибдилар. У кишининг олдида садақа қилувчининг ўғли Маън келибди. Изн олган одам ушбу садақага Маън ҳақли деб ўйлаб, динорларни унга берибди. Маън динорларни олиб, отаси ҳузурига борибди. Гап-сўздан кейин сир очилиб, ота ўғлига, мен садақамни сенга бўлишини ирода қилмовдим, дебди. Орада тортишув чиқибди. Ўғил бориб, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга шикоят қилибди. Расули Акрам икковини ҳам рози қиладиган гап айтибдилар.

Отага ниятингга яраша савоб оласан, болага олган садаканг ўзингда қолди, дебдилар.

Бу ҳадис ниятга яраша савоб олиш тўғрисидаги бобга хос бўлгани учун муаллиф раҳматуллоҳи алайҳи томонидан шу ерда келтирилган.

Қолган гаплар эса, бир оз мулоҳазаларга сабаб бўлиши мумкин. Мисол учун, нимага Язид розияллоҳу анҳу ўғли садақага муҳтож бўла туриб садақасини масжидга олиб бориб берди? Садақа ўғлининг қўлига текканини билгандан сўнг нимага норози бўлди ва ҳоказолар. Аслида нафақа вожиб бўлган кишига закот ёки садақа эмас, нафақа тўғри келади. Агар Маън розияллоҳу анҳу муҳтож бўлса, унга отасининг нафақаси вожиб бўлар эди. Бу ерда бир неча эҳтимоллар бўлиши мумкин.

Аввало, Расули Акрам соллаллоҳу алайҳи васаллам ота-бола ўртасида зиддият қолмаслиги учун икковлари ҳам рози бўладиган гап айтган бўлишлари мумкин.

Язид розияллоҳу анҳу эҳтиёж бўла туриб ҳам садақа қилмокни ирода қилган бўлишлари мумкин.

Ушбу ҳадисдан олинадиган фойдалар:

1. Садақани тарқатишга бошқа кишини вакил қилиш мумкинлиги.

2. Ҳар бир кишига ниятига қараб савоб берилиши.

85- عَيْنُ أَبِي هُرَيْرَةَ $\frac{1}{100}$ عَيْنُ النَّبِيِّ. " قَالَ: إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُورِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ وَابْنُ مَاجَةَ.

85. Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Пайгамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Албатта, Аллоҳ сувратларингизга ва молу дунёларингизга назар қилмайди. Лекин

қалбларингизга ва амалларингизга назар қилади», дедилар».

Муслим ва Ибн Можа ривоят қилишган.

Шарҳ: Абу Ҳурайра розияллоху анхудан ривоят қилинаётган ушбу ҳадиси шарифда инсонларнинг қадр-қиммати Аллоҳ томонидан қандай ўлчаниши ҳақда гап кетмоқда. Аллоҳ таолонинг раҳмат назарига муяссар бўлиш учун нималарга эътибор бериш керагу ва аксинча, нималарга эътибор беришнинг кераги йўқлиги кўрсатилмоқда.

Қадимдан турли жамиятларда инсон қадри турли нарсаларга боғлиқ бўлиб келган. Ҳар бир жамият ўз мафкурасидан, дунёқарашидан, инсон зотиға муносабатидан келиб чиқиб, уни турлича тақдирлаган.

Қайсидир бир жамиятда кучли инсон энг яхши ва энг қадрли ҳисобланган. Бошқа бир жамиятда эса ҳукмдор, амалдор инсон қадр топган.

Ҳиндиларда олий диний табақадан туғилганлар, яҳудийларда яҳудий бўлиб туғилганлар энг яхши одам ҳисобланган. Қолганларға уларнинг малайлари, деб қаралган.

Худосизлар жамиятида эса, иймонсиз бўлса-да, давлатға кўп фойда келтирган одам қадрланган ва ҳоказо.

Шу билан бирға одамлар ўйлаб чиқарган инсон қадрининг ўлчовлари ичида турли тузум ва фикрларни умумлаштириб турувчи нарсалар ҳам бўлган. Кишининг суврати ва молу мулки ана шу жумлага киради. Ҳар бир инсонда аслида чиройли суврат ва молу дунёға иштиёқ бўлади. Исломиё тарбия эса, ўша иштиёқни меъёрга солиб, тўғри йўлга йўллаб туради. Исломиё тарбия бўлмаган жойда бу иштиёқ меъёрдан чиқади, мафкураға айланиб одамлар ташқи суврати, кўлидаги молу дунёсига қараб қадрланадиган бўлиб қолади.

Бу нарса Исломдан олдинги жоҳилият даврида ҳам бор

эди, ҳозир ҳам бор. Қадимда одамлар ҳусни-жамоли, кийим-кечаги, туяси-оти, тилла-кумуши, уй-жойига қараб баҳоланган бўлса, энди улар ҳусни-жамоли, қоматининг кўркемлиги, машҳур ширкатлар чиқарган урфдаги кийимларни кийиши, тўлаган пули, минадиган машинаси, қурган уйи, қилган тўйига қараб баҳоланмоқда. Иккала ҳолда ҳам нарсаларнинг номи ва шаклида хилма-хиллик бор, ҳолос, аммо моҳияти ўша-ўша.

Ислом инсон қадрини бундоқ ноодил шаклда ўлчашга қадимда ҳам қарши эди, ҳозир ҳам қарши. Ислом назарида ҳусни-жамоли ва молу дунё ҳаётнинг моҳияти эмас, балки ҳаётнинг бир василаси ҳолос.

Исломда инсоннинг қадр-қиммати қалбининг поклиги, ундаги иймон-ихлос ва қилган яхши амаллари билан ўлчанади. Ислом назарида қалби пок, иймонли инсон дунёдаги барча гўзал сувратлардан гўзалдир, мўмин инсоннинг солиҳ амали дунёдаги барча молу дунёдан устундир.

Аллоҳ таоло инсонни ташқи сувратига қараб эмас, қалбининг поклигига қараб баҳолайди.

Аллоҳ таоло инсонни молу дунёсига қараб эмас, солиҳ амалига қараб тақдирлайди.

Инсон қадрини ўлчашнинг ана шу илоҳий мезонлари ишга солингандагина инсонлар ўзларининг ҳақиқий қадрларини топдилар. Ана шунда ҳар бир инсон илоҳи борича қалбини поклашга, солиҳ амал қилишга интиладиган бўлади. Турли ўткинчи ҳою-хаваслар, молу дунёга ҳирс қўйишлар ўз аҳамиятини йўқотади.

Ана ўша илоҳий, одил ўлчов туфайли қора танли қул Билол Ҳабаший инсон зоти мушарраф бўлмаган шарафга, яъни, Каъбаи Муаззама устига чиқиб, илоҳий мадҳия-азон айтишга эришди.

Ана ўша илоҳий, одил ўлчов туфайли Мадинада қул қилиб сотилган Салмон Форсий розияллоҳу анҳу охириги

замон Пайғамбарининг яқин маслаҳатчисига, аҳли байтига айланди. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам у киши ҳақларида: «Салмон Биздан-аҳли Байтдандир», деб марҳамат қилдилар.

Ана ўша илоҳий, одил ўлчов туфайли аввалда кул қилинган Суҳайб Румий розияллоҳу анҳу Ислом жамиятидаги энг ҳурматли шахслардан бири бўлдилар.

Ана ўша илоҳий, одил ўлчов туфайли Рум империясига қарши урушаётган мусулмонлар ўзларининг музокарадаги вакиллари сифатида асли қора кул бўлган Ато розияллоҳу анҳуни танладилар. У кишини кўрган румликларнинг бошлиқлари у кишининг хунуклиги ва занжилигига ишора қилиб, «биз бу одамни кўриб, кўрқиб кетаяпмиз, бошқа тузукроқ вакилингиз йўқми?» дейишди.

Шунда мусулмонлар: «Ичимизда энг тузук ва яхшимиз шу. Агар буни кўриб кўркаётган бўлсангиз, ишингиз тамом бўлибди. Чунки бизнинг орамизда бунга ўхшаганлар кўп», дейишди.

Ана ўша илоҳий, одил ўлчов туфайли мусулмон олами Имом Бухорийни ўзининг ҳадисдаги амири деб, у кишининг китобларини Қуръони каримдан кейинги энг саҳиҳ китоб, деб эълон қилди ва ҳозиргача эъзозлаб келмоқда.

Ана ўша илоҳий, одил ўлчов туфайли Имом Термизий, Имом Насайй, Имом Замахшарий, Имом Абу Мансур ал-Мотуридий ва бошқа юзлаб имомларимиз араб бўлмасалар-да, қалблари иймонли, ўзлари солиҳ амалли бўлганлари учун вафотларидан минг йилдан кўп вақт ўтгандан кейин ҳам Ислом уммати томонидан номлари эъзозланиб келинмоқда.

Худди шундай гапларни Ибн Сино, Фаробий, Беруний, ал-Хоразмий, Улуғбек каби кўплаб алломаларимиз ҳақида ҳам айтишимиз мум- кин.

Қачонки, мусулмонлар инсоннинг қадрини ўлчашда

ушбу илоҳий, одил ўлчовни эътибордан четда қолдиришгандан кейингина ишлари орқага кетди. Бунга тарих шохиддир.

Ҳозир ҳам бунга истаганча мисоллар келтириш мумкин.

Инсоният ҳалокатдан қутулиши учун, мусулмонлар мусибатдан чиқишлари учун юқоридаги ҳадисга қатъий амал қилишлари керак. Инсоннинг қадрини ўлчаш учун инсон ўзи тайёрлаган бузуқ тарозуни эмас, Холиқи тайёрлаган одил тарозуни ишлатиши керак. Ана шундагина ҳамма қалбини поклашга, солиҳ амаллар қилишга ўтади.

Шу мақомда яна билиб қўйиш лозимки, Ислом инсоннинг қадрини унинг қалбига ва солиҳ амалига қараб ўлчар экан, ташқи гўзаллик ва молу дунёни инкор қилмайди. Чунки булар ҳам инсон учун зарур ва яхши нарсалар. Аммо булар кейинги ўриндаги, иймон ва солиҳ амали ўрнига ўта олмайдиган нарсалар. Булар инсон қадрини ўлчаш учун меъёр қилиб олинадиган эмас, балки иймон ва солиҳ амаллар йўлида хизмат қилиши лозим бўлган нарсалардир.

Ҳақиқий мўмин-мусулмон киши қалби иймон билан гўзал бўлган ҳолда, Аллоҳ берган моддий имкониятларни Аллоҳ кўрсатгандек ҳалол-поқ сарфлаб, амали солиҳ ишлар қилиб яшайди. Қалбдан молу дунёга муҳаббат қўйиб, ҳою-ҳавасга берилиш мўмин-мусулмон учун ётдир.

86- عَنْ سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ ¹/₁₀₀ عَنْ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: مَن سَأَلَ اللَّهَ الشَّهَادَةَ بِصِدْقٍ بَلَغَهُ اللَّهُ مَبَازِلَ الشُّهَدَاءِ وَإِنْ مَاتَ عَلَى فِرَاشِهِ. رَوَاهُ الْحُمْسَةُ إِلَّا الْبُخَارِيُّ.

86. Саҳл ибн Ҳунайф розияллоҳу анҳудан ривоят қили-

нади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким Аллоҳдан сидқидилдан шаҳидликни сўраса, гарчи кўрпасида ўлса ҳам Аллоҳ уни шаҳидлар мартабасига етказад», дедилар».

Бешовларидан фақат Бухорий ривоят қилмаган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шариф Саҳл ибн Ҳунайф розияллоҳу анхудан ривоят қилинмоқда. Аввало, у киши билан танишиб олайлик:

Саҳл ибн Ҳунайф ибн Ваҳб Авсий ал-Ансорий, куниялари Абу Саид.

Биринчилардан бўлиб Исломга кирган саҳобалардан. Бадр ғазотида иштирок этганлар. Ухуд ғазоти кунини айтилган вазифада собит туриб, сўнг бошқа ҳамма ғазотларда иштирок этганлар. Муҳожир Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анху билан исломий биродар бўлганлар, Ислом йўлида ҳамма қийинчиликларга чидашга Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга байъат қилганлар.

Ҳазрати Али Мадинадан Басрага кўчганларида Саҳл розияллоҳу анху у кишининг ўринларига Мадинада бошлиқ бўлиб қолганлар.

У киши Сиффин жангида Али розияллоҳу анху билан бирга бўлганлар, Форс шаҳарларига волий бўлган саҳобалардан эдилар.

Ҳаммаси бўлиб Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан 40 та ҳадис ривоят қилганлар. У кишидан ўғиллари Абу Умома, Абу Воил, Абийд ибн Саббоқ, Абдуррахмон ибн Абу Лайло ва бошқалар ривоят қилишди.

Саҳл ибн Ҳунайф розияллоҳу анху ҳижратнинг 38-санасида Куфада вафот этдилар. Али розияллоҳу анху у кишига жаноза ўқидилар.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам

ўзларининг бу ҳадиси шарифларида сидқидилдан қилинган ниятнинг қанчалар фазилатли эканлигини баён қилмоқдалар. Ушбу ҳадисдан мусулмон одам улуғ мақомларга эришишни сидқидилдан тилаб юриши лозимлигини тушуниб оламиз. Сидқидилдан сўралмаса, ҳеч бир нарсага эришиб бўлмайди. Жумладан, Исломда банда учун энг олий мартаба ҳисобланган шаҳидлик мартабасига ҳам ана шундай тилак орқали эришилади. Чунки шундай тилак бўлмаса, ҳеч ким жиҳодга чиқиб, ўлимнинг юзига тик боқа олмайди.

Ушбу ва бошқа ҳадислардаги сидқидилдан ният қилиш маъноси банданинг бировга билдирмай, холис қалб ила ўзи билан Аллоҳ ўртасида аҳд қилишидир. Агар бундоқ нарса бошқа бировга билдирилса, риёга кириб қолади. Шунинг учун ҳам шундай ният қилган одамга шаҳидлик мартабаси ваъда қилинмоқда. Агар нияти амалга ошиб, жиҳодга чиқиб шаҳид бўлса, айна муддао. Аммо жиҳодга чиқа олмасаю, уйидаги кўрпа-тўшаги устида ўлиб қолса ҳам сидқидилдан қилган нияти туфайли шаҳидлик даражасига эришади.

Демак, биз ҳам доимо чин қалбдан, сидқидилдан Аллоҳ йўлида хизмат қилишни, зарурат туғилса шаҳид бўлишни тилаб, яшамоғимиз лозим.

Эҳтимол, бугунги ҳаётимиздаги муваффақиятсизликларимизнинг сабаби ниятларнинг сидқидилдан бўлмаётганлиги-дандир. Ниятимиз бузилиб, Аллоҳнинг розилигини эмас, бошқа нарсаларни тилашимиздандир. Шунинг учун ниятимизни тузатайлик!

وَلَقِظُ التَّرمِذِيَّ: مَنِ سَأَلَ اللَّهَ الْقَتْلَ فِي سَبِيلِهِ صَادِقًا مِنْ قَلْبِهِ
أَعْطَاهُ اللَّهُ أَجْرَ الشَّهِيدِ.

Шу ҳадис Термизий келтирган ривоятда:

«Ким Аллоҳдан Унинг йўлида содиқлик ила, чин қалбдан қатл бўлишни сўраса, Аллоҳ унга шаҳиднинг

ажрини беради», деб келтирилган.

Бу ривоят аввалги маънони таъкидлайди.

87- عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: مَا مِنْ أَمْرٍ تَكُونُ لَهُ صَلَاةٌ بَلِيلٌ يَغْلِبُهُ عَلَيْهَا نَوْمٌ إِلَّا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ أَجْرَ صَلَاتِهِ وَكَانَ نَوْمُهُ صَدَقَةً عَلَيْهِ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

87. Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қилинади:

«Пайгамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Қайси бир одамнинг кечаси ўқийдиган намози бўлсаю, уйку унга ғолиб келса, албатта, унга намознинг ажри ёзилади. Уйқуси эса, унга садақа бўлади», дедилар».

Абу Довуд ва Насайй ривоят қилишган.

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифда ҳам инсонга яхши ниятига яраша ажру савоб берилиши ҳақида сўз кетмоқда. Бир одам кечаси нафл намоз ўқишни одат қилган бўлсаю, бирор куни чарчаш туфайли уйку ғолиб келиб, нафл намозини ўқий олмай ухлаб қолса, барибир унга намоз ўқиганлик савоби ёзилаверар экан. Чунки унинг ҳар кеча нафл намоз ўқиш нияти бор эди ва бунга амал ҳам қилиб юрган эди.

Исломда бундай ният юқори қадрланади. Шунинг учун ҳам у одам узр туфайли нафл намозини ўқий олмаса ҳам ажру савоби ёзилаверади. Уйқуси эса, унга Аллоҳ таоло томонидан қилинган садақа бўлади.

Бу ҳам Исломда яхши ният қанчалар улуғланишини кўрсатади. Чунки яхши иш, яхши ниятдан бошланади. Агар шундай ният бўлмаса, яхши амал ҳам бўлмаслиги аниқ. Шунинг учун доимо ниятни ўнглашимиз ва ўша ниятимизга яраша иш қилишга уринишимиз керак.

88- عَيْنُ أَبِي كَبْشَيْةَ الْأَنْمَارِيِّ ¹/₁₀₀ عَيْنِ النَّبِيِّ " قَالَ: ثَلَاثَةٌ أَقْسِمُ عَلَيْهِنَّ: مَا نَقِصَ مَالٌ عَبْدٍ مِنْ صِدْقَةٍ وَلَا ظَلَمَ عَبْدٌ مَظْلَمَةً فَصَبَرَ عَلَيْهَا إِلَّا زَادَهُ اللَّهُ عِزًّا وَلَا فَتَحَ عَبْدٌ بَابَ مَسْأَلَةٍ إِلَّا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِ بَابَ فَقِيرٍ أَوْ كَلِمَةً نَحْوَهَا وَأَحَدْتُكُمْ حَدِيثًا فَاخْفَظُوهُ قَالَ: إِنَّمَا الدُّنْيَا لِأَرْبَعَةٍ نَفَرٍ عَبْدٌ رَزَقَهُ اللَّهُ مَالًا وَعِلْمًا فَهُوَ يَتَّقِي فِيهِ رَبَّهُ وَيَصْنُلُ فِيهِ رَحِمَهُ وَيَعْلَمُ لِلَّهِ فِيهِ حَقًّا فَهَذَا بِأَفْضَلِ الْمَنَازِلِ وَعَبْدٌ رَزَقَهُ اللَّهُ عِلْمًا وَلَمْ يَرْزُقْهُ مَالًا فَهُوَ صَادِقُ النِّيَّةِ يَقُولُ لَوْ أَنَّ لِي مَالًا لَعَمِلْتُ بِعَمَلِ فُلَانٍ فَهُوَ بِنَيْتِهِ فَأَجْرُهُمَا سَوَاءٌ وَعَبْدٌ رَزَقَهُ اللَّهُ مَالًا وَلَمْ يَرْزُقْهُ عِلْمًا فَهُوَ يَحْطِطُ فِيهِ بِعَيْنِ عِلْمٍ لَا يَتَّقِي فِيهِ رَبَّهُ وَلَا يَصْنُلُ فِيهِ رَحِمَهُ وَلَا يَعْلَمُ لِلَّهِ فِيهِ حَقًّا فَهَذَا بِأَحَبِّ الْمَنَازِلِ وَعَبْدٌ لَمْ يَرْزُقْهُ اللَّهُ مَالًا وَلَا عِلْمًا فَهُوَ يَقُولُ لَوْ أَنَّ لِي مَالًا لَعَمِلْتُ فِيهِ بِعَمَلِ فُلَانٍ فَهُوَ بِنَيْتِهِ فَوَزْرُهُمَا سَوَاءٌ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

88. *Абу Кабша ал-Анморий розияллоху анхудан ривоят қилинади:*

«Пайғамбар соллаллоху алайхи васаллам:

«Уч нарасага қасам ичаман: «Банданинг моли садақа ила нуқсонга учрамас. Банда бир зулмга учрасаю, унга сабр қилса, албатта, Аллоҳ унинг иззатини зиёда қилур. Банда тиланчилик эшигини очса, албатта, Аллоҳ унга фақирлик эшигини очар» (ёки шунга ўхшаш бир калима). Мен сизга бир ҳадис айтаман, ёдлаб олинглар: «Албатта, дунё тўрт нафарникидир:

Бир бандага Аллоҳ молини ҳам, илмини ҳам ризқ

қилиб берган. У бу билан Роббисига тақво қилур. Силаи раҳм қилур. Ундаги Аллоҳнинг ҳаққини билур. Бу энг афзал даражадир.

Бир бандага Аллоҳ илмни ризқ қилиб берибди-ю, молни ризқ қилиб бермабди. У содиқ ниятли бўлиб, агар молим бўлганида фалончининг амалини қилар эдим, дейди. У ниятига яраша олади. Икковларининг ажри баробардир.

Бир бандага Аллоҳ молни ризқ қилиб берибди, аммо илмни бермабди. У илмсиз равишда молини тўғри келган тамонга сочади. У билан Роббисига тақво қилмайди, силаи раҳм қилмайди. Ундаги Аллоҳнинг ҳаққини билмайди. Бу энг ёмон даражадир.

Бир бандага Аллоҳ молни ҳам, илмни ҳам ризқ қилиб бермабди. У эса, агар молим бўлганида фалончининг амалини қилар эдим, дейди. У ниятига яраша олади. Икковларининг гуноҳи баробардир», дедилар».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шариф Абу Кабша ал-Анморий розияллоху анхудан ривоят қилинмоқда. Аввал у киши билан танишиб олайлик:

Асл исмлари Саид ибн Амр эди. Саҳобалардан эдилар. Шомда истиқомат қилганлар. Ҳадисларни Абу Бакр розияллоху анхудан ривоят қилганлар.

Ушбу ҳадисда Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам қисқа иборалар билан ўта муҳим ҳақиқатларни баён қилмоқдалар. Ҳадиси шарифда зикр этиладиган ҳақиқатларнинг жуда ҳам муҳим эканига аввалдан қасам ичишлари ҳам бунга далолат қилиб турибди.

Ҳадиснинг аввалида Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам:

«Уч нарсага қасам ичаман», демоқдалар.

Жуда муҳим бўлмаса, у киши ҳеч қачон қасам

ичмайдилар. Хўш, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам қасам ичиб таъкидлашларига арзийдиган ўша уч нарсa нима экан?

1.«Банданинг моли садақа ила нуқсонга учрамас».

Банда ўз молидан бошқа бировга садақа берса, зоҳиран унинг моли садақа қилиб берилган миқдорча камайганга ўхшайди. Лекин аслида эса, Аллоҳнинг наздида у кўпаяди. Ақалли нуқсонга учрамайди. Аллоҳ таоло садақа қилинган молга барака беради, унинг эвазига бошқа томондан зиёда қилади. Садақа қилинган мол эса, бу дунёдан у дунёга кўчирилган бўлди, холос.

Бир гуруҳ одамлар Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга:

«Сўйилган ҳайвоннинг тўртдан бири қолди, холос, қолганини садақа қилдик», деганларида, У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Тўртдан биридан бошқаси қолибди», деганлар.

Бу ҳақда иншааллоҳ, садақанинг фазли тўғрисидаги бобда батафсил тўхталамиз.

2. «Банда бир зулмга учраса-ю, унга сабр қилса, албатта, Аллоҳ унинг иззатини зиёда қилур».

Бу ўч олиш имконига эга бўлатуриб, ўзига зулм қилган одамни афв қилиб юбориш фазилатли иш эканини кўрсатади. Золимнинг зулмини рад этиш ҳар бир мусулмоннинг бурчи. Аммо шахсий масалаларда бировдан зулмга учраб, уни кечириб юбориш ҳам фазилат. Чунки ўзаро афв қилиш бўлмаган жамиятда тартибсизлик, зулм кўпаяди. Бундай жамият аъзолари орасида ўзаро душманлик руҳи кучаяди. Оқибатда бундай жамият таназзулга юз тутаяди.

Афвнинг фазилати тўғрисида ҳам тегишли бобда алоҳида сўз юритгаймиз, иншааллоҳ.

3. «Банда тиланчилик эшигини очса, албатта, Аллоҳ унга фақирлик эшигини очар».

Банда осонлик билан ризқ топиш йўлига ўтиб, дангасалик қилса, тиланчиликни ўзига раво кўрса, Аллоҳ таоло уни камбағаллик сиртмоғига солиб қўяди.

Ислом кишиларни пешона тери билан, ҳалол-пок меҳнат орқали кун кўришга чақиради. Тиланчилик билан ҳаёт кечиришни қоралайди. Гарчи Исломда тиланчиликка изн берилса ҳам, ноилож қолганда, иффат ила қилиниши кўзда тутилган. Тиланчилик яхши нарса эмаслиги кўплаб ҳадисларда укдирилган. Ҳатто тиланчи тиланчилик қилаверса, юзидан бир парчадан гўшти узилавериб, киёмат кун юзида гўшт қолмай тиради, деган маънодаги ҳадис ҳам келган. Бу мавзу ҳам ўз ўрнида алоҳида ўрганилади.

Ҳадисда шу жумладан кейин **«ёки шунга ўхшаш бир калима»** деган ибора келган. Бу ҳолат жуда кам бўлса-да, баъзи бир ривоятларда учрайди, буни «Ровийнинг шаки» дейилади, яъни, ровийнинг қулоғига яна шунга ўхшаш бир калима ҳам эшитилганга ўхшаган-у, аниқ етмаган, шунинг учун омонатга хиёнат бўлмасин, деб ҳолатни ҳам баён қилиб қўйган.

Сўнг Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам эшитиб турган саҳобаларга:

«Мен сизга бир ҳадис айтаман, ёдлаб олинглар», дедилар.

Бу ҳам айтиладиган ҳадис ўта муҳим эканига далолат қилади. Қани, ўша ҳадисни батафсил ўрганиб чиқайлик-чи, унда яна қандай ҳикматлар ҳақида гап кетади экан.

«Албатта, дунё тўрт нафарникидир».

Яъни, бу дунёда яшайдиган одамлар тўрт хилга бўлинадилар:

1. «Бир бандага Аллоҳ молини ҳам, илмини ҳам ризқ қилиб берган. У бу билан Роббисига тақво қилур. Силаи раҳм қилур. Ундаги Аллоҳнинг ҳаққини билур. Бу энг афзал даражадир».

Яъни, мазкур тўрт хил одамлардан биринчи хилига

Аллоҳ таоло ҳам молу дунё, ҳам илм-маърифат берган бўлади. Шу билан бирга, ўша одам ўзи эришган нарсалар ила Роббисига тақво қилиб яшайди. Молу дунёсини Аллоҳ кўрсатганидек, сарфлайди. Илмини ҳам тақво йўлида ишлатади. Силаи раҳм, қариндошлик алоқаларини яхши қилиб боради. Ҳам молу дунёдаги, ҳам илмдаги Аллоҳнинг ҳаққини адо қилади. Молининг закотини бериб, ундан садақотлар қилади, Аллоҳнинг дини йўлида сарфлайди. Илмига амал қилиб, кишиларни тўғри йўлга чакиради ва ҳоказо. Бу мазкур тўрт тоифа ичида энг афзал даражадир.

Демак, Ислом нуқтаи назарида энг яхши одам молу мулкка ҳам, илмга ҳам соҳиб бўлиб, ҳар икки соҳада ҳам Аллоҳнинг ҳаққини адо этгувчи, қариндош-уруғларига яхшилик қилгувчи тақводор кишидир. Бунда Исломда молу дунё қораланади, деганларга раддия бор.

Ислом назарида молу дунёнинг айнаи ўзи ёмон нарса эмас, балки унга ҳирс қўйиш, уни нотўғри йўлларга сарфлаш ёмон. Молу дунё бўлсаю уни тўғри йўл билан, шариатда кўрсатилганидек, жойига сарфлаш жуда ҳам яхшидир. Шу боис ҳадиси шарифда энг яхши тоифадаги одамда ҳалиги шартлар билан молу дунё бўлиши маъқул кўрилмоқда.

2. «Бир бандага Аллоҳ илмни ризқ қилиб берибдию, молни ризқ қилиб бермабди. У содиқ ниятли бўлиб, агар менинг молим бўлганида фалончининг амалини қилар эдим, дейди. У ниятига яраша олади. Икковларининг ажри баробардир».

Ҳадисни бу бобда келтирилишига ҳам шу қисми сабаб бўлган. Чунки бу ерда киши ниятига яраша савоб олиши ҳақида сўз кетмоқда.

Бу ерда васфи келган одам Ислом назарида энг афзал бўлмаса ҳам яхши одам ҳисобланади. Унинг ўзига яраша илми бор. Илмига амал ҳам, тақво ҳам қилади. Аллоҳнинг ҳаққини адо этади. Молу мулки бўлмаса ҳам Аллоҳга

тақво қилиш, Аллоҳнинг ҳаққини адо этишни орзу қилади. Агар молим бўлганида, олдин зикри келган одамга ўхшаб яхши амалларни бажарар эдим, деб ният қилади. Аллоҳ таоло унга шу яхши нияти учун молу мулк сарфламаса ҳам сарфлаганнинг ажру савобини беради. Чунки у ниятига содиқ одам, агар моли-пули бўлганида Аллоҳнинг йўлида сарфлаши турган гап эди. У худди шу ният билан яшамокда.

3. «Бир бандага Аллоҳ молни ризқ қилиб берибди, аммо илми бермабди. У илмсиз равишда молини тўғри келган томонга сочади. У билан Роббисига тақво қилмайди. Силаи раҳм қилмайди. Ундаги Аллоҳнинг ҳаққини билмайди. Бу энг ёмон даражадир».

Энг афзал ва яхши одамларни васф қилиб бўлинганидан кейин энди энг ёмон даражадаги одамни васф қилиш бошланди. Бундай одамга Аллоҳ таоло молу дунё берар экан, аммо илм бермас экан. Илми бўлмаганидан кейин илмилардан сўраб, тасарруф қилса бўлар эди. Аммо бу жоҳил одам ундай қилмай ўзича тасарруф қила бошлади. Аллоҳ таоло унга ризқ қилиб берган молу дунёни илмсиз равишда тўғри келган томонга сочди, ҳаром-хариш ишларга, фисқу фасодга сарфласа сарфладики, қариндош-уруғларига силаи раҳм ҳам қилмади. Бундай одам ўзига ризқ қилиб берилган молу дунёдаги Аллоҳнинг ҳаққини ҳам билмайди, закотини, хайр-садақасини бермайди. Аллоҳ ризқ қилиб берган мол-дунёни Аллоҳнинг йўлига эмас, аксинча, гуноҳ йўлларга сарфлайди. Демак, бундай одам албатта энг ёмон даражадаги киши бўлиши турган гап.

4.«Бир бандага Аллоҳ молни ҳам, илми ҳам ризқ қилиб бермабди. У эса, агар молим бўлганида фалончининг амалини қилар эдим, дейди. У ниятига яраша олади. Икковларининг гуноҳи баробардир».

Тўртинчи тоифадаги одамда молу дунё ҳам, илм-

маърифат ҳам йўқ. Шу билан бирга, бу одамнинг нияти ҳам бузук. Илмли бўлишни хаёлига ҳам келтирмайди. Аммо молим бўлса, фалончининг амалини қилар эдим, деб юқорида зикр қилинганидек, илм берилмай мол берилган, молини фиску фасодга сарфлаган одамга ўхшашни орзу қилади. Бу одам нияти бузук бўлгани учун ниятига яраша гуноҳ олади. Ёмон амал қилмаса ҳам агар имкони бўлса, тап тортмаслиги эътиборидан унга гуноҳ ёзилади.

Ушбу ҳадисдан олинадиган фойдалар:

1. Муҳим нарсаларни қасам билан таъкидлаш жоизлиги.

2. Хайр-садақага тарғиб қилиш зарурлиги.

3. Хайр-садақа билан молу дунё нуксонга учрамаслиги.

4. Зулмга учраган одамнинг сабр қилиши зарурлиги.

5. Зулмга учраганда сабр қилган одамнинг иззати Аллоҳ таоло томонидан зиёда қилиниши.

6. Тиланчилик яхши эмаслиги, фақирликка сабаб бўлиши.

7. Муҳим ҳадис ёки гапни ёдлаб олишга тарғиб қилиш яхши эканлиги.

8. Ҳам молу дунёга, ҳам илмга соҳиб бўлиш учун ҳаракат қилишга тарғиб.

9. Илмда ҳам, молда ҳам Аллоҳга тақво қилишга уриниш зарурлиги.

10. Силаи раҳмнинг зарурлиги.

11. Илмда ҳам, молу дунёда ҳам Аллоҳнинг ҳаққини билиб, уни адо этиш лозимлиги.

12. Молу дунёга ва илмга эга бўлиб, тақво ила Аллоҳнинг ҳаққини адо этувчи инсоннинг олий даражадаги инсон эканлиги.

13. Илмли бўлиб, сидқи ният билан молим бўлганда яхшилик йўлида сарфлар эдим, дейишлик савоб эканлиги.

14. Яхши ният туфайли амал қилмаса ҳам ажру савобга эга бўлиш мумкинлиги.

15. Илмнинг фазилат эканлиги.

16. Молу мулкни илмсиз равишда тўғри келган томонга сочиш яхши эмаслиги.

17. Молу дунёси ила Аллоҳга тақво қилмаслик ёмон эканлиги.

18. Силаи раҳм қилмаслик разолат эканлиги.

19. Молу дунёдаги Аллоҳнинг ҳаққини адо этмаслик ёмон эканлиги.

20. Моли бору илми йўқ бўлиб, тақвосиз, ҳаром-хариш сарфлайдиган одам энг ёмон даражадаги одам эканлиги.

21. Илмсизлик яхши эмаслиги.

22. Ҳам илмсиз, ҳам молу дунёсиз бўлиш яхшимаслиги.

23. Ёмон ишлар қилишни ният этиш жоиз эмаслиги.

24. Имкони йўқлигидан ёмонликни қила олмай юрган одам ёмон нияти учун гуноҳга қолиши.

Бу ҳадиси шарифнинг ҳикмати қанчалар улуғ эканини билиш учун унинг ёғдуси ила бугунги кунимиз воқеълигига бир назар ташлаб чиқишимизнинг ўзи кифоя. Ичимизда хайр-садақадан молу дунё нуқсонга учрайди, деганлар кўпми ёки учрамайди, дейдиганлар кўпми? Бу саволга ижобий жавоб бера олмасак керак. Тўғри, хайр-садақа қиладиганлар йўқ эмас. Лекин хайр-садақа туфайли молу дунё ҳеч нуқсонга учрамайди, деган эътиқоддаги кишиларимиз жуда ҳам оз. Қачонки ичимизда садақа тўғрисида ушбу ҳадиси шариф савиясида фикрлайдиган кишилар кўпчиликлари ташкил қилгандагина кўплаб муаммоларимиз ҳал бўлиши мумкин.

Зулмга учраган одамларнинг сабр қилиши ҳам шунга ўхшаш. Аввало, Аллоҳ учун сабр қиладиганлар кам. Урина-урина, кўлидан бир нарса келмаганидан кейин сабр эсига тушадиганлар бўлиши мумкин. Лекин зулмга сабр қилиш туфайли иззати ошишини эътиқод даражасига кўтара олганлар кам. Бу масалада ҳам ушбу ҳадиси шариф

ҳикмати даражасига кўтарилишга мухтожмиз.

Ислом дини тиланчиликни қанчалик қоралашига қарамасдан «мусулмонман», деб юрганлар ичида тиланчиларнинг кўплиги кишини ҳайратга солади. Тиланчилик қилаётганлар бу ишни ўзларига касб қилиб олганлар, десак муболаға бўлмайди. Исломда ночор қолган одамга бир ёки икки марта, ўзини ўнглаб олгунча тиланчилик қилишга изн берилган. «Қути лаа ямути» бўлмаган киши учун тиланчилик қилишга рухсат берилган. Лекин ҳозирги кунимиздаги тиланчиларнинг кўплари бу шартларга риоя қилмайдилар. Улар ҳамма нарсалари бўлатуриб ҳам, қорин тўйғазиш учун эмас, бошқа нарсаларга эришмоқ ниятида тиланчилик қилаверадилар. Шунинг учун ҳам баракадан узоқлар, тиланчилик қилиб қанча топсалар ҳам бирлари икки бўлмайди. Қолаверса, булар Ислом ва мусулмонлар ҳақида бошқалар наздида ёмон тасаввур қолдиради.

Энди ҳадиси шарифнинг иккинчи қисмини воқеълигимизга таққослаб кўрайлик. Ичимизда молу дунё ва илмни бирданига тутганлар борми? Бўлса қанча? Аксинча, мусулмонларда молу дунё билан илм бирга бўлиши мумкин эмас, деган бир тушунча бор. Илмли одам молу мулк учун ҳаракат қилсаёқ маломатга учрайди. Моли борлар эса илмга уринмайди. Оқибатда илмдилар илмсиз бойларга қарам бўлиб қолади. Тирикчилик ўтказаман, деб жоҳиллар ҳузурида илмини хор қилади. Гап фақат диний илм ҳақида кетаётгани йўқ. Илмнинг қайси соҳасига назар солманг шу ҳолатни кўрасиз. Илм эгалари молу дунёсиз, молу дунёси борлар илмсиз.

Исломда эса, молу дунё билан қўшиб илмга эгалик қилган киши энг юқори даражадаги одам ҳисобланиб турибди. Шундай экан, кишиларимизнинг молу мулкда, илмда Аллоҳга тақво қилиш савияси қай даражада? Силаи раҳм қилиш-чи? Бу нарсаларда Аллоҳнинг ҳаққини адо

этиш қай даражада? Менимча, ҳадиси шарифда кўрсатилган даражада эмас.

Бугунги кунда дунёнинг ҳеч қаерида мусулмонларчалик мол-дунёни тўғри келган томонга сочадиганлар йўқлиги ҳаммага маълум. Ўйламасдан қилинадиган сарф-харажатлар, исроф ва риёкорликлар тўлиб-тошиб ётибди.

Тўртинчи тоифа одамлари орамизда жуда ҳам кўплиги кишини чуқур қайғуга солади. Ислоом олами ер юзидаги бойликларнинг кўп қисмини ўзида тутиб турганига қарамай, мусулмонлар ичида камбағаллик кенг тарқалган. Ўртача йиллик даромадни ҳисобга олганда кўплаб мусулмон мамлакатлар дунёда охириги ўринларда туради.

Баъзи бир бой ҳисобланган давлатларда ҳам илм йўқ. Ислоом илм олишни ҳар бир мўмин ва мўминага фарз қилганига қарамай, Ислоом олами саводсизлик бўйича дунёда энг аввалги ўринлардан бирида туради. Ислоом оламига илм тарқатиш билан машҳур бир юртда қирқ фоиз одам саводсизлигини айтсам, ҳурматли ўқувчи ишонмасмикан, деб қўрқаман. Илм ва уламоларнинг кадри йўқлиги туфайли илмли кишилар ҳам бошқа ўлкаларга хижрат қилиб кетишга мажбур бўлганлар.

Шу ва шунга ўхшаш бошқа сабабларга кўра ҳозир «Ислоом олами» деб номланган ўлкаларда камбағаллик ва жаҳолат ҳукм сурмоқда. Бунга асосан ўзини мусулмон санаб юрган мусулмонларнинг ўзлари айбдордирлар. Уларнинг Ислоом дини таълимотларига, юқоридагидек ҳадиси шарифларга амал қилмаганлари туфайли бундай аянчли ҳол юзага келган. Бу ҳолатдан чиқиш учун эса, динимиз таълимотларини, хусусан, ушбу ўрганган ҳадисимизни ҳаётимизга холис ва тўғри татбиқ қилишимиз лозим.

الباب الثالث

У Ч И Н Ч И Б О Б

في التحذير من الرياء

РИЁДАН ҲАЗАР ҚИЛИШ ҲАҚИДА

«Риё» сўзи кўриш маъносини англатади. Шариатда эса, Аллоҳ учун эмас, хўжақўрсинга амал қилиш «риё» дейилади.

Аллоҳ жалла шаънуҳу:

قَالَ اللَّهُ جَلَّ شَأْنُهُ: تَبَيَّنَ لِي ثَلَاثُ جِهَاتٍ جَمَعَ جَمْعَ حَم

خَجَ خَجَ خَجَ سَحَ سَحَ سَحَ

«Ким Роббисига рўбарў бўлишни умид қилса, солиҳ амал қилсин ва Роббиси ибодатига ҳеч бировни шерик қилмасин», деган.

Шарҳ: Муаллиф раҳматуллоҳи алайҳи ушбу ояти карима риёкорликни ман қилиш маъносини ўзида мужассам этгани учун уни бу бобнинг аввалида келтирмоқда. Қиёматдан умиди бор, ўша кунда Аллоҳ таолога хурсанд ҳолида рўбарў бўлишни орзу қилган одам холис Аллоҳ учун, унга ҳеч кимни шерик келтирмай ибодат қилсин, деганда «риё қилмасин» маъноси ётади.

89- عَنْ جُنْدُبٍ $\frac{1}{100}$ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: مَنْ سَمِعَ سَمْعَ اللَّهِ بِهِ

وَمَنْ يُرَائِي يُرَائِي اللَّهُ بِهِ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

89. Жундуб розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким эшиттиради, Аллоҳ уни эшиттиради, ким

кўрсатса, Аллоҳ уни кўрсатади», деганлар.

Икки Шайх ва Термизий ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шарифни Жундуб розияллоҳу анҳу ривоят қилмоқдалар. Аввал у киши билан танишиб олайлик:

Самура ибн Жундуб ибн Ҳилол ал-Фазорий, кунялари Абу Сулаймон, Басрада таваллуд топдилар. Оталари вафот этгандан кейин оналари билан Мадинага келдилар. Ва оналари Мураайи ибн Синон исмли саҳобага турмушга чиқдилар.

Мадинада катта бўлиб улғайдилар ва яна Басрага кўчиб ўтдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан бир нечта ҳадислар ривоят қилдилар. Бу кишидан Шаъбий, Ибн Абу Лайло, Али ибн Рабийъа, Абдуллоҳ ибн Рабийъа, Абдуллоҳ ибн Бурайда, Ҳасан Басрий, Ибн Сирийн, Ибн Шахир, Абу Аъло, Абу Ражо ва бошқалар ривоят қилишди. Бу зот ривоят қилган ҳадислардан учта «Саҳих» соҳиблари ўз китобларига киритишган. Ибн Сирийн Самура ибн Жундуб илм бобида жуда ҳам ўтқир эдилар, деб айтадилар.

Ва Жундуб розияллоҳу анҳу ҳижратнинг 60-санасида Басрада вафот топдилар.

Ушбу ҳадиси шарифда биров эшитсин ёки кўрсин учун қилинган амал яхши эмаслиги баён қилингани учун муаллиф раҳматуллоҳи алайҳи уни шу жойда келтирган.

Ҳадисда **«Ким эшиттирса»** дейилгани, яъни кимки амалини одамларга эшиттириб, гап-сўз учун қилса, бу амали ҳақида одамлар шов-шув билан уни мақташини хоҳлаган бўлса, деган маънони билдиради.

«Аллоҳ уни эшиттиради» дегани эса киёматда Аллоҳ таоло уни бу қилмишини халойиққа эшиттириб шарманда қилади, деган маъно чиқади.

Шунингдек, **«ким кўрсатса»** дегани ҳам ким одамлар кўрсин учун амал қилган бўлса, деганидир. Ана ўша

одамни Аллоҳ таоло қиёмат куни халойиққа кўрсатиб, шарманда қилади.

Ушбу ҳадиси шарифда қисқа иборалар билан риёкорлик қанчалик ёмон нарса экани баён этилмоқда.

Ундан оладиган фойдамиз ҳам очик-ойдин. Одамлар эшитсин ёки кўрсин учун эмас, Аллоҳ билсин учун амал қилмоқлик!

Аммо бу ҳадисни бугунги ҳаётимиз воқелигига таққослаб кўрадиган бўлсак, тамоман тескари бир ҳолатни кўриб афсусланамиз.

Қадимда ушбу ҳадисга ва шу маънодаги бошқа ҳадисларга амал қилган ота-боболаримиз ҳар бир ишларини Аллоҳнинг розилиги учунгина қилганлар. Улар солиҳ амалларини иложи борица бошқа одамлардан сир тутишга уринганлар.

Ҳозирда эса, арзимаган нарсани ҳам ҳали амалга оширмай туриб, ҳар томонга жар солиш бошланади. Ҳар бир қилинмоқчи бўлган иш ҳақида худди бажарилгандек гапирилади. Мабодо, ўша иш қилинадиган бўлиб қолса ҳам хўжакўрсин учун бажарилади. У амалга ошгандан кейин эса, йиллар давомида гапириб юрилади.

Бундан ортик риёкорлик бўлиши мумкинми?

Ҳар бир мусулмон бундай риёкорликлардан ўзини сақлаши лозим.

90- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ $\frac{1}{100}$ قَال: قَال رَسُولُ اللَّهِ - " : قَال اللَّهُ

تَبَارَكَ وَتَعَالَى: أَنَا أَعْنَى الشُّرَكَاءِ عَنِ الشُّرْكِ مَنْ عَمِلَ عَمَلًا أَشْرَكَ فِيهِ
مَعِيَ غَيْرِي تَرَكْتُهُ وَشُرْكَهُ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

90. Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам:

«Аллоҳ таборака ва таоло: «Мен шерикка энг

беҳожат зотман. Ким бир амал қилса-ю, унда Мен билан Мендан бошқани шерик этса, уни ҳам, шеригини ҳам тарк этурман» деди», дедилар».

Муслим ривоят қилган.

Шарх: Ҳазрати Абу Ҳурайра ривоят этган бу ҳадиси қудсийда риёкорликнинг аввалги икки ҳадисда зикр қилинганидан бошқача тури ҳақида сўз кетмоқда. Аввалги ҳадисларда Аллоҳни унитиб, одамлар эшитсин ёки кўрсин учун амал қилиш ҳақида айtilган бўлса, бу ҳадисда Аллоҳни ҳам, Аллоҳдан бошқани ҳам ўз амали билан рози қилишга уриниш риёкорлик экани билдирилмоқда. Аллоҳ таоло:

«Мен шерикка энг беҳожат зотман», демоқда.

Яъни, Аллоҳ таоло учун адо этиладиган ишга ҳеч бир кимса ёки нарсани шерик қилиб бўлмайди. Нима бўлса ҳам, ёлғиз Аллоҳнинг Ўзи учун қилиниши керак. Бу ҳадиси қудсийдан ҳар бир амал ҳолис Аллоҳ таоло учун бўлиши келиб чиқади.

«Ким бир амал қилса-ю, унда Мен билан Мендан бошқани шерик этса, уни ҳам, шеригини ҳам тарк этурман».

Бу ерда амалга риёкорлик аралашishi ширкка тенглаштирилмоқда. Шунинг ўзидан риёкорлик қанчалар ёмон нарса эканлигини билсак бўлади.

Яна ҳадисни ҳаётii воқеълигимизга солиштирсак, афсус-надоматга тўламиз. Ҳаётимизда Худо учун ҳолис қилаётган ишимиз бормикин, деб ўйлаиб қоламиз. Нима учундир ҳар бир иш олдидан Аллоҳнинг ҳукми эмас, «одамлар нима дер экан?» деган савол ҳаёлдан ўтаверади. Қилаётган амалларимизда Аллоҳдан бошқани рози қилишга уриниш одат тусига кириб қолгани жуда-жуда ачинарлидир.

Ушбу ҳадиси шарифга ҳаётимизда қанчалар муҳтожмиз! Амалларимиз Аллоҳ тамонидан тарк

этилмаслиги учун ҳам бу ҳадисга амал қилишимиз даркор. Биз томонимиздан махфий ширк содир бўлиб қолмаслиги учун ҳам ушбу ҳадиси шарифга бўйсуниб яшамоғимиз лозим. Ўшандагина амалларимиз Аллоҳ таоло томонидан тўлиқ қабул бўлади. Ана ўшандагина махфий ширк келтирмаган бўламиз, амалларимиз самарасидан у дунёю бу дунёда баҳра оламиз. Аллоҳ таоло барчамизни риёкорликдан Ўзи асрасин!

91- وَعَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ " قَالَ: إِنَّ أَوَّلَ النَّاسِ يُقْضَىٰ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَيْهِ رَجُلٌ اسْتَشْهَدَ فَأُتِيَ بِهِ فَعَرَّفَهُ نِعَمَهُ فَعَرَفَهَا قَالَ: فَمَا عَمِلْتُ فِيهَا قَالَ: فَإِنَّا لَفِيكَ حَتَّى اسْتَشْهَدْتُ قَالَ: كَذَبْتَ وَلَكِنَّكَ قَاتَلْتَ لِأَنْ يُقَالَ حَرِيٌّ فَقَدْ قِيلَ ثُمَّ أَمَرَ بِهِ فَسُحِبَ عَلَىٰ وَجْهِهِ حَتَّى أَتَىٰ فِي النَّارِ وَرَجُلٌ تَعَلَّمَ الْعِلْمَ وَعَلَّمَهُ وَقَرَأَ الْقُرْآنَ فَأُتِيَ بِهِ فَعَرَّفَهُ نِعَمَهُ فَعَرَفَهَا قَالَ: فَمَا عَمِلْتُ فِيهَا قَالَ: تَعَلَّمْتُ الْعِلْمَ وَعَلَّمْتُهُ وَقَرَأْتُ فِيكَ الْقُرْآنَ قَالَ: كَذَبْتَ وَلَكِنَّكَ تَعَلَّمْتَ الْعِلْمَ لِيُقَالَ عَالِمٌ وَقَرَأْتَ الْقُرْآنَ لِيُقَالَ هُوَ قَارِئٌ فَقَدْ قِيلَ ثُمَّ أَمَرَ بِهِ فَسُحِبَ عَلَىٰ وَجْهِهِ حَتَّى أَتَىٰ فِي النَّارِ وَرَجُلٌ وَسَّعَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَعْطَاهُ مِنْ أَصْنَافِ الْمَالِ كُلِّهِ فَأُتِيَ بِهِ فَعَرَّفَهُ نِعَمَهُ فَعَرَفَهَا قَالَ: فَمَا عَمِلْتُ فِيهَا قَالَ: مَا تَرَكَتُ مِنْ سَبِيلٍ تُحِبُّ أَنْ يُنْفِقَ فِيهَا إِلَّا أَنْفَقْتُ فِيهَا لَكَ قَالَ: كَذَبْتَ وَلَكِنَّكَ فَعَلْتَ لِيُقَالَ هُوَ جَوَادٌ فَقَدْ قِيلَ ثُمَّ أَمَرَ بِهِ فَسُحِبَ عَلَىٰ وَجْهِهِ ثُمَّ أُتِيَ فِي النَّارِ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ وَالتِّرْمِذِيُّ

91. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Албатта, қиёмат куни биринчи бўлиб ҳукми чиқадиган одам – бир шаҳид бўлган одам. У олиб келиниб, (Аллоҳ унга) берган неъматларини танитади. У танийди. Сўнгра:

«Булар ила нима қилдинг?» деб сўрайди.

«Сенинг йўлингда жанг қилдим, охири шаҳид бўлдим», дейди.

«Ёлғон айтдинг, сен «шижоатли» дейилиш учун жанг қилдинг, шундоқ дейилди ҳам», дейди У зот.

Сўнгра амр қилиб, уни юзтубан судратиб бориб, дўзахга ташлатади. Яна бир одамки, илм ўрганган ва илм ўргатган ҳамда Қуръон ўқиган. Бас, у олиб келиниб, (Аллоҳ унга) берган неъматларини танитади. У танийди. Сўнгра:

«Булар ила нима қилдинг?» деб сўрайди.

«Сенинг йўлингда илм ўргандим, илм ўргатдим ва Қуръон ўқидим», дейди.

«Ёлғон айтдинг! Сен илмни у олим, дейилиш учун ўргандинг, Қуръонни у қори, дейилиш учун ўқидинг, шундоқ дейилди ҳам» дейди У зот.

Сўнгра амр қилиб, уни юзтубан судратиб бориб, дўзахга ташлатади. Яна бир одамки, Аллоҳ унинг ризқини кенг қилиб, турли молларнинг барчасидан бериб қўйган эди. Бас, у олиб келиниб, (Аллоҳ унга) берган неъматларини танитади. У танийди. Сўнгра:

«Булар ила нима қилдинг?» деб сўрайди.

«Сен яхши кўрадиган йўлларнинг бирортасини ҳам қўймай йўлингда инфоқ қилдим», дейди.

«Ёлғон айтдинг! Сен сахий, дейилиш учун қилдинг,

шундоқ дейилди ҳам», дейди У зот.

Сўнгра амр қилиб, уни юзтубан судратиб бориб, дўзахга ташлатади», дедилар».

Муслим, Термизий ва Насаийлар ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шариф ҳам Абу Ҳурайра розияллоху анху томонидан ривоят қилинмоқда. Унда Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам ҳаётнинг одатда кўпроқ риё содир бўладиган уч тармоғида риёкорлик билан иш тутишнинг оқибати нима билан тугашини баён этиш орқали умматларини риёдан сақланишга чақирмоқдалар.

Келинг, ҳадиси шариф матни ила шошилмай, батафсил танишиб чиқайлик:

«Албатта, қиёмат куни биринчи бўлиб ҳукми чиқадиған одам».

Маълумки, қиёмат куни ҳар бир инсоннинг бу дунёда қилган ҳар бир амали зарра миқдорича бўлса ҳам ҳисоб-китоб қилиниб, одилона равишда ҳукм чиқарилади. Кимнинг ҳукми олдин, кимнинг ҳукми кейин чиқиши ҳақида гап кетадиган бўлса, ушбу ҳадисда зикри келган уч тоифа одамнинг ҳукми биринчи бўлиб чиқиши аниқ:

1. Риёкор мужоҳид.
2. Риёкор олим ёки қори.
3. Риёкор бой.

Бу уч тоифага қиёмат куни қандоқ муомала қилиниши ҳадисда батафсил васф қилинмоқда:

1. «Бир шаҳид бўлган одам. У олиб келиниб, (Аллоҳ унга) берган неъматларини танитади. У танийди».

Яъни, қиёмат куни бу дунёдан шаҳид ўтган бир одам Аллоҳ таолонинг ҳузурига олиб келинади. Аллоҳ унга бу дунёда берган неъматларини бирма-бир танитади. У Аллоҳ ўзига берган неъматларни таниб, эътироф қилади. Шунда Аллоҳ ундан:

«Булар ила нима қилдинг?» деб сўрайди.

Яъни, Мен сенга шунча неъматларни берган эканман,

сен улар ила нима қилдинг, деб сўрайди. У эса:

«Сенинг йўлингда жанг қилдим, охири шаҳид бўлдим», дейди.

Яъни, ўша сен берган неъматларни ишлатиб, сенинг йўлингда дин душманлари билан жанг қилдим. Жангда қатл этилиб, шаҳид бўлдим, дейди.

«У зот: «Ёлғон айтдинг! Сен «шижоатли», дейилиш учун жанг қилдинг, шундоқ дейилди ҳам», дейди».

Яъни, «Мен сенинг йўлингда жанг қилдим, охири шаҳид бўлдим», деган гапинг ёлғон, сен аслида одамлар томонидан фалончи шижоатли одам эди, дейилиши учун жанг қилдинг, бу гап одамлар томонидан айтилди ҳам, дейди. Сен ниятингга яраша топдинг. Аллоҳга ихлос қилмаганинг ва риёкорлигинг учун жазоингни оласан, дейди.

«Сўнгра амр қилиб, уни юзтубан судратиб бориб, дўзахга ташлатади».

Накадар аянчли оқибат! У одам энг улуғ ишни бажариб, жанг қилган, жонини фидо этган бўлса-да, нияти соф бўлмагани, холис Аллоҳ учун амал қилмагани, риёкорлиги учун ана шу аянчли ҳолга тушади! Қиёмат куни фаришталар уни юзтубан судраб бориб дўзахга ташлайдилар.

2.«Яна бир одамки, илм ўрганган ва илм ўргатган ҳамда Қуръон ўқиган».

Яъни, қиёмат куни биринчи бўлиб ҳукми чиқадиган уч тоифа одамлардан иккинчиси бу дунёда илм ўрганиб, илм ўргатиб ва Қуръон ўқиб ўтган одам. Бу иш ҳам жуда катта иш. Ислонда улуғ мартабалар ваъда қилинган, мусулмонлар томонидан юқори тақдирланадиган иш. Олим ва қориларни кўпчилик ҳурмат қилади, уларга ҳавас билан қарайди. Фалончи яхши олим бўлган, писмадончи ажойиб қори, деб гапирадилар. Баъзи кишилар айни ўша гап-сўзларга ошиқ бўладилар. Одамлар мени ҳам етук

олим, катта устоз, ажойиб қори десинлар, деб илм ўрганади, илм ўргатади ва Қуръон ўқийди.

Хўш, бу ишни қилган одам ҳам ҳақиқий олим, устоз ва қорилар етишадиган даражага эришадими?

Келинг, унинг нимага эришганини Расули ақрам соллаллоҳу алайҳи васалламдан эшитайлик:

«Бас, у олиб келиниб, (Аллоҳ унга) берган неъматларини танитади. У танийди».

Яъни, ўша одам қиёмат куни Аллоҳ таолонинг хузурига олиб келинади. Сўнгра Аллоҳ таоло унга бу дунёда берган неъматларини кўрсатади. У неъматларни кўриб танийди, ўзига бу дунёда берилганини эътироф қилади. Сўнгра Аллоҳ таоло:

«Булар ила нима қилдинг?» деб сўрайди.

«Сенинг йўлингда илм ўргандим, илм ўргатдим ва Қуръон ўқидим», деб айтади у.

Яъни, қиёмат куни ўзининг бу дунёдаги амалларини, хусусан, илм ўрганиш, илм ўргатиш ва Қуръон ўқиш ишларини ёлғиз Аллоҳнинг розилиги учун амалга оширганини даъво қилади. Лекин ҳамма нарсани билиб тургувчи зот – Аллоҳ таоло худди аввалги одам билан бўлганидек, бунинг ҳам шармандасини чиқаради.

«Ёлғон айтдинг! Сен илмни у олим, дейилиш учун ўргандинг, Қуръонни у қори, дейилиш учун ўқидинг. Шундоқ дейилди ҳам», дейди У зот».

Яъни, сен илмни мен учун ўрганганинг йўқ. Сенинг йўлингда илм ўргандим, деган гапни ёлғон айтдинг. Сен одамлар «фалончи олим», дейишлари учун илм ўргандинг. Сен Қуръонни менинг йўлимда ўқиганинг йўқ. Сенинг йўлингда Қуръон ўқидим, деган гапинг ёлғон. Сен одамлар фалончи қори дейишлари учун Қуръон ўқидинг. Ушбу ниятингга етдинг ҳам. Одамлар томонидан сени олим ва қори дейилди ҳам, дейди.

«Сўнгра амр қилиб, уни юзтубан судратиб бориб,

дўзахга ташлатади».

Накадар аянчли окибат! У одам энг фазилатли ишни қилиб, игна билан қудуқ қазигандек машаққат билан илм ўрганган бўлса-да, илм ўргатиб Куръон ўқиб юрса ҳам аянчли окибатга дучор бўлди. Чунки унинг нияти соф эмас, ихлоси йўқ эди. У буларни ёлғиз Аллоҳнинг розилиги учун қилмаган эди. У риёкорлик қилган эди. Окибатда қиёмат куни фаришталар уни юзтубан судраб бориб, дўзахга ташлайдилар.

3.«Яна бир одамки, Аллоҳ унинг ризқини кенг қилиб, турли молларнинг барчасидан бериб қўйган эди».

Бу ерда қиёмат куни биринчи бўлиб ҳукми чиқадиған уч тоифа одамларнинг учинчиси ҳақида сўз кетмоқда. Мазкур одамга бу дунёда Аллоҳ таоло кўп молу мулк берган эди. Бу ҳам жуда нозик иш. Молу мулкни яхшилик йўлида, Аллоҳ йўлида сарфлаш улуғ мартаба. Бу ҳамманинг таҳсинига сазовор иш. Мусулмонлар сахий бойларни ўта хурмат қиладилар, уларга ҳавас билан қарайдилар. Бойларнинг сахийликлари мусулмонлар томонидан кенг миқёсда мақталади. Баъзи кишилар одамларнинг мақтовига ўч бўладилар, бунга ўта қизиққанларидан ихлосни унутиб қўядилар. Аллоҳнинг розилигини эмас, кишиларнинг мақтовини истаб, мол-дунёни инфоқ қиладилар. Хўш, булар ҳам Аллоҳга ихлос билан инфоқ қилганлар билан баробар бўладиларми? Ундай одамга қиёмат куни муомала қандай бўлади?

«Бас, у олиб келиниб, (Аллоҳ унга) берган неъматларини танитади. У танийди».

Яъни, аввалги икки тоифага ўхшаб, қиёмат куни бу дунёда ризқ-рўзи кенг, молу мулкнинг турли хилларига эга бўлган бой ҳам Аллоҳнинг ҳузурига олиб келинади. Сўнгра Аллоҳ таоло унга бу дунёда берган неъматларини кўрсатади. У бу неъматларни кўриб танийди ва бу дунёда

Аллоҳ томонидан ўзига берилганини тан олади.

«Сўнгра: «Булар ила нима қилдинг?» деб сўралади. Аллоҳ таолонинг бу саволига ўша одам ўзини оқлаб жавоб беради:

«Сен яхши кўрадиган йўлларнинг бирортасини ҳам кўймай сенинг йўлингда инфоқ қилдим», дейди у.

Яъни, эй Роббим, Сен берган бойликни Ўзинг яхши кўрган йўлларнинг ҳаммасига, Сенинг розилигинг учун сарфладим, дейди. Аллоҳ таоло унга бу саволни бекорга бераётгани йўқ эди. Унинг нима қилганини ўзи жуда яхши билар эди. Лекин Аллоҳ таоло бу бандани тилидан илинтириб, қилмиши нотўғри эканини ўзига хос услуб ила баён қилишни хоҳлар эди. Банданинг бу ёлғонидан кейин:

«У зот: «Ёлғон айтдинг! Сен сахий, дейилиш учун қилдинг, шундоқ дейилди ҳам», дейди».

Яъни, эй банда, сенинг йўлингда қилдим, деган гапни ёлғон айтдинг. Сен Мен берган молни инфоқ қилган бўлсанг, одамлар сахий дейишлари учун қилгансан. Дарҳақиқат, одамлар шундоқ дедилар ҳам, дейди.

«Сўнгра амр қилиб, уни юзтубан судратиб бориб, дўзахга ташлатади».

Нақадар аянчли оқибат! У одам аслида яхши ишни қилиб эди. Молу мулкини Аллоҳ таоло яхши кўрадиган йўлларга сарфлаган эди. Аммо, нияти соф эмасди, Аллоҳ таолога ихлос билан қилмай риёкорлик билан иш тутган эди. Одамлар мени сахий десинлар, деб инфоқ қилган эди. Натижа ниятига яраша бўлди. Одамлар уни макташди. Амал пайтида Аллоҳнинг розилигини ният қилмагани учун Аллоҳ таоло ҳам ундан рози бўлмади. Унга берган неъматларини сарфлашда риёкорлик қилгани учун амр қилиб, бундай нобакор бандани юзтубан судраб бориб, дўзахга ташлашга амр этди.

Демак, қиёмат куни дўзахга тушиш учун энг аввал ҳукми чиқадиганлар мазкур уч тоифага мансуб одамлар

экан.

Энди ушбу ҳадиси шарифдан олинадиган фойдаларимиз ҳақида фикр юритайлик:

1. Риёкорликдан қочиш лозим, одамлар, у десин, одамлар бу десин, деган фикрга яқин ҳам йўламаслик керак.

2. Жиҳод қилаётган киши одамлар шижоатли десинлар, деб эмас, Аллоҳ рози бўлсин, деб жиҳод қилиши лозим.

3. Илм ўрганаётган ёки ўргатаётган киши одамлар олим, десинлар, деб эмас, Аллоҳ рози бўлсин, деб ният қилиши лозим.

4. Қуръон ўқийдиган киши одамлар қори десин, деб эмас, Аллоҳ рози бўлсин, деб ўқиши лозим.

5. Яхши йўлларга инфоқ қиладиган киши одамлар сахий, десин, деб эмас, Аллоҳ рози бўлсин, деб инфоқ қилиши лозим.

6. Ҳар бир нарасада Аллоҳ таолога ихлос бўлиши зарур.

7. Риёкорлик билан қилинган иш Аллоҳ таолонинг даргоҳида қабул бўлмаслиги аниқ.

Бу ҳадиси шарифнинг ҳикматиға ҳозирги ҳаётимизда қанчалар муҳтожмиз! Деярли барча ишларимизда ихлос етишмайди. Деярли барча ишларимизга риё аралашган. Бошқа нарсаларни қўйиб, ушбу ҳадисда зикр қилинган уч соҳани олиб қўрайлик.

Минг афсус бўлсинки, мужоҳидлик номиға доғ тушираётганлари ҳам йўқ эмас. Мужоҳидлик даъвосидаги уларнинг қилаётган тасарруфларини баъзилар «буларнинг жиҳодлари Аллоҳ йўлида эмас, ҳукмға эришиш йўлида бўлган экан», деб баҳоламоқдалар. Баъзи кишилар эса, умуман, жиҳод нималигини билмай, унинг яқиниға ҳам бормаи туриб, ўзини мужоҳид, деб эълон қилмоқдалар.

Илм ўрганиш, ўргатиш масаласини олайлик. Бу борада Аллоҳнинг йўлида иш олиб бораётганлар йўқ, дея олмаймиз. Лекин риёкорлик қилаётганлар ҳам етарлича.

Илмни Аллоҳ учун эмас, шаҳодат учун, илмий унвон учун, одамлар ичида шуҳрат топиш учун ўқиётганлар, ўқитаётганлар ҳаддан зиёд кўп. Кўзланган натижа ҳосил бўлмаётгани ҳам шундан бўлса керак.

Қуръон ўқиш масаласи ҳам шу. Баъзи кишилар Қуръон ўқишни худди одамларнинг баҳоси, мактови учунгина жорий бўлган нарса деб тушинишади.

Бугунги ҳаётимизда энг кўп учрайдиган риёкорлик молу пул сарфлашда десак, муболаға бўлмас. Ҳатто хайр-эҳсон қилишда риёкорлик авж олган. Шариатимиз кўрсатганидек, ихлос билан молу пулидан садака қиладиганлар кам. Очикдан-очиқ одамлар кўрсин, одамлар эшитсин, одамлар билсин, дейишга ўтиб кетилди.

Ушбу ҳолатлар динимиздан, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларидан қанчалар узоқлашиб кетганимизни кўрсатади. Агар ҳақиқий саодатга эришмоқчи бўлсак, ҳар бир нарсада динимиз кўрсатмасига биноан иш тутишимиз, жумладан, ҳар қандай риёни ташлаб, одамлар у десин, одамлар бу десин, деган ният билан эмас, ёлғиз Аллоҳ таолонинг розилигини тилаб амал қилишни ўрганишимиз лозим. Ана шундагина қилган амалларимиз икки дунёмиз учун фойдали бўлади.

92- وَعَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ " قَال: تَعَوُّذُوا بِاللهِ مِنْ جِبِّ الْحِزْنِ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ وَمَا جِبُّ الْحِزْنِ قَال وَاِدِ فِي جَهَنَّمَ تَتَعَوُّذُ مِنْهُ جَهَنَّمَ كُلَّ يَوْمٍ مِائَةً مَبْرَةٍ قُلْنَا: يَا رَسُولَ اللهِ وَمِنْ يَدْخُلُهُ قَال: الْقَبْرَاءُ الْمُرَأَوْنَ بِأَعْمَالِهِمْ.

92. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Аллоҳ таолодан Жуббул Ҳазандан сақлашини

сўранглар», дедилар. Одамлар:

«Эй Аллоҳнинг Расули, Жуббул Ҳазан нимадир?»
дедилар.

У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Жуббул Ҳазан жаҳаннамдаги бир водий бўлиб, ундан жаҳаннам (қўриқчилари) ҳам ҳар куни юз марта паноҳ сўрайдилар», дедилар.

Одамлар: «Эй Аллоҳнинг Расули, унга кимлар кирадилар?» дейишди.

У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Амаллари ила риё қилувчи қорилар», дедилар».

Шарҳ: Бу ҳадис ҳам Абу Ҳурайра розияллоҳу анхудан ривоят қилинмоқда.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзларининг бу ҳадиси шарифларида риё кўпроқ содир бўлиш эҳтимоли бор соҳада айниқса, эҳтиёт бўлишга чақирмоқдалар.

Қуръон Аллоҳнинг каломи. Қуръон ўқиган одамга улкан мартабалар, чексиз ажру савоблар ваъда қилинган. Мусулмонлар қалбида Қуръони каримнинг алоҳида ўрни, ҳурмати, эъзози бор. Шунинг учун Қуръони каримга тегишли ҳар бир нарса мусулмонлар оммаси томонидан алоҳида эъозланади, ҳурмат қилинади. Баъзи кишилар ана ўша нарсага берилиб, Қуръон ўқиш Аллоҳ учун бўлиши зарурлигини унутиб қўядилар ва риёкорликка ўтиб қоладилар.

Ҳадиси шарифда ана ўша хатонинг оқибати қанчалар ёмон бўлиши айтилмоқда. Лекин бу тўғридан-тўғри айтилмай аввал эшитувчи бу маънони тўлиғича қабул қилишига тайёрланмоқ- да. Сўзнинг бошида Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Аллоҳ таолодан Жуббул Ҳазандан сақлашини сўранглар», дедилар».

Агар «Жуббул Ҳазан»ни сўзма-сўз таржима қиладиган

бўлсак, «Хафалик қудуғи», дейишимиз мумкин. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам саҳобаи киромларга насиҳат қилиб, Жуббул Ҳазаннинг ёмонлигидан Аллоҳ таолонинг Ўзидан паноҳ сўрашни тавсия этмоқдалар. Жуббул Ҳазан унчалик маълум ва машҳур эмас экан. Унинг нималигини саҳобаи киромлар ҳам билмас эканлар. Шунинг учун:

«Эй Аллоҳнинг Расули, Жуббул Ҳазан нимадир?» дедилар».

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам бу саволга қисқа жавоб бердилар.

«У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Жуббул Ҳазан жаҳаннамдаги бир водий бўлиб, ундан жаҳаннам (қўриқчилари) ҳам ҳар куни юз марта паноҳ сўрайдилар», дедилар».

Маълумки, жаҳаннам қўриқчилари кучли, қўпол, шафқатсиз фаришталар бўлиб, жаҳаннамийларни азоблаш ва шунга ўхшаш жаҳаннамга таълуқли бошқа ишларни бажариб юрадилар. Ўз-ўзидан маълумки, улар унча-мунча нарсадан таъсирланмайдилар ҳам, қўрқмайдилар ҳам. Аммо, Жуббул Ҳазан шундоқ даҳшатли ва қўрқинчли нарса эканки, унинг қўрқинчларидан ўша жаҳаннам қўриқчиси бўлмиш фаришталар ҳам ҳайиқиб, Аллоҳ таолодан ҳар куни юз марта паноҳ сўраб турар эканлар. Бу жавобдан Жуббул Ҳазан нима эканлиги маълум бўлади. Ундан паноҳ сўраш лозимлиги яна ҳам равшанлашади. Шу билан бирга, унга ким кириши мумкинлиги ҳақида савол пайдо бўлади. Шунинг учун ҳам:

«Одамлар: «Эй Аллоҳнинг Расули, унга кимлар кирадилар?» дедилар».

Асл мақсад ҳам шу эди. Энди айтиш ҳақиқатни айтиш пайти келган эди:

«У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Амаллари ила риё қилувчи қорилар», дедилар».

Қуръонни Аллоҳ учун эмас, одамлар макташи учун, фалончи яхши кори, Қуръонни яхши ўқийди, ундок қилади, бундок қилади, дейишлари учун ўқийдиган қорилар киради экан!

Қаранг, Аллоҳнинг каломи ихлос билан эмас, риёкорлик учун ўқилса, қанчалик оғир оқибатларга олиб келиши мумкин экан.

Ушбу ҳадисдан олинадиган фойдалар:

1. Жаҳаннамда Жуббул Ҳазан номли водий борлиги.

2. Жуббул Ҳазанга тушишдан Аллоҳдан паноҳ сўраш лозимлиги.

3. Жаҳаннамга хизматкор қилиб қўйилган фаришталар ҳам ҳар куни юз марта Аллоҳдан Жуббул Ҳазанга тушишдан сақлашини сўраб туришлари.

4. Бир нарсани эшитганда нималигини билмаса, сўраб олиш жоизлиги.

5. Жаҳаннамга, ундаги баъзи маълум жойларга кимлар кириши тўғрисида ҳам савол бериш жоизлиги.

6. Жаҳаннамдаги Жуббул Ҳазан водийсига риёкор қорилар кириши.

7. Риёкорликнинг ниҳоятда ёмонлиги.

Илгари билмасак, энди билдик. Ушбу ҳадисга дарҳол амал қилишга ўтишимиз лозим. Қуръонни фақат Аллоҳнинг розилиги учунгина ўқишга лозим. Қуръон ўқишдаги риёкорликнинг оқибати шунчалар бўлса, бошқа амаллардаги риёкорликнинг оқибати қандай экан?

93- وَعَنْهُ قَال: قَال رَجُل: يَا رَسُولَ اللَّهِ الرَّجُلُ يَعْمَلُ الْعَمَلِ

فَيَسْرُهُ فَإِذَا أَطْلَعَ عَلَيْهِ أَعْجَبَهُ ذَلِكَ قَال رَسُولُ اللَّهِ : " لَهُ أَجْرَانِ أَجْرُ السِّرِّ وَأَجْرُ الْعَلَانِيَةِ. رَوَاهُمَا التِّرْمِذِيُّ.

93. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга бир одам:

«Эй Аллоҳнинг Расули, бир одам қилган амалини сир сақлайди. Агар у билиниб қолса, хурсанд бўлади?», деди.

Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Унга икки ажр бор. Сир тутганлик ажри ва эълон қилган ажри», дедилар.

Иккала ҳадисни Термизий ривоят қилганлар.

Шарҳ: Бу ҳадисни ҳам Абу Хурайра розияллоҳу анҳу ривоят қилмоқдалар. Саҳобаи киромларнинг Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламдан керакли нарсаларни сўраб ўрганиш одатлари бор эди.

Саҳобаларнинг бирлари Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан:

«Эй Аллоҳнинг Расули, бир одам қилган амалини сир сақлайди. Агар у билиниб қолса, хурсанд бўлади?» деб сўради.

Бу саволнинг замирида шу ҳам риёкорликка кирадими, деган маъно бор. Аслида одамларга билдирмай Аллоҳ учун қилган эди. Аммо одамлар билиб қолиб, уни мақташди. У эса, одамларнинг мактовидан хурсанд бўлди. Ушбу нарса риёкорликка кирадими? Бунга жавобан:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Унга икки ажр бор. Сир тутганлик ажри ва эълон қилган ажри», дедилар.

Яъни, бу ерда асли ният эътиборли. У сир тутишни ният қилган эди, шунинг учун бир ажр олади. Лекин одамлар бошқа томондан билиб қолиб, уни мақташди. Бундан бошқалар ўрناк олади. Бунинг учун яна бир ажр олади. Одамларнинг мактовидан хурсанд бўлгани эса зарар қилмайди. Чунки у аслида буни ният қилмаган эди.

Ушбу ҳадисдан олинадиган фойдаларимиз:

1. Иштибоҳли нарсаларни биладиган кишилардан

сўраб-аниқлаб олиш зарурлиги.

2. Амални сир тутиб қилиш афзаллиги.

3. Одамлар бошқа томондан билиб қолиб мақтасалар, ундан хурсанд бўлишнинг зарари йўклиги.

4. Амалини сир сақлаган одам икки марта ажр олиши мумкинлиги.

Демак, биз ҳам бу ҳадиси шарифни ҳаётимизга татбиқ қилиб, амалларимизни сир сақлашга уринишимиз, риёкорликдан қочишимиз лозим.

94- عَنْ أَبِي سَعْدٍ بْنِ أَبِي فَضَالَةَ $\frac{1}{100}$ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: إِذَا

جَمَعَ اللَّهُ النَّاسَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ نِيَادَى مُنَادٍ مِّنْ كَيَانَ
أَشْرَكَ فِي عَمَلِ عَمَلِهِ لِلَّهِ أَحَدًا فَلْيَطْلُبْ ثَوَابَهُ مَنِّ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ فَإِنَّ
اللَّهَ أَعْنَى الشُّرَكَاءِ عَنِ الشِّرْكِ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

94. *Абу Саъид ибн Абу Фазола розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:*

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Қачонки, Аллоҳ қиёмат куни бўлишига шубҳа йўқ кунда одамларни жамласа, бир нидо қилувчи: «Ким Аллоҳ учун қилган амалида бошқа бировнинг шерик келтирган бўлса, савобини Аллоҳдан бошқанинг ҳузуридан талаб қилсин, Аллоҳ шериклардан энг беҳожат зотдир» деб нидо қилади», дедилар».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шариф Абу Саъид ибн Абу Фазола розияллоҳу анҳудан ривоят қилинмоқда. Аввал у киши билан танишиб олайлик:

Абу Саъид ибн Абу Фазола Ансорий ал-Ҳорисий саҳобалардан эдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан ҳадислар ривоят қилдилар. Бу кишидан Зайёд

ибн Мийно ривоят қилдилар.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзларининг бу ҳадисларида риёкор шахслар қиёмат куни шарманда бўлишларини ажойиб услуб билан баён қилмоқдалар.

«Қачонки, Аллоҳ қиёмат куни бўлишига шубҳа йўқ кунда одамларни жамласа».

Қиёмат коим бўлишига шак-шубҳа йўқ. Бир вақт келиб, у албатта коим бўлади. Ўша куни Аллоҳ таоло ҳамма халойиқни жамлайди. Ҳеч ким четда қолмайди. Ҳамма-ҳамма – Одам Атодан тортиб, қиёмат коим бўлиш соатиғача ўтган барча одамлар тирилиб, маҳшаргоҳга йиғиладилар. Ҳамма тақдирга тан бериб, Аллоҳнинг марҳаматини зор бўлиб кутадилар. Қилган амалларимдан бирортаси савобга илиниб қолармикан, деб умид қиладилар. Ҳамма шундай хору зорлик ҳолатида турганда бир жарчи ҳаммага эшиттириб:

«Ким Аллоҳ учун қилган амалида бошқа бировни шерик келтирган бўлса, савобини Аллоҳдан бошқанинг ҳузуридан талаб қилсин, Аллоҳ шериклардан энг беҳожат зотдир», деб нидо қилади».

Демак, ким риёкорлик қилган бўлса, ўша амалига қиёмат куни Аллоҳдан ажру савоб оламан, деб умид қилмасин. У ўз амалига ўша рози қилмоқчи бўлганларидан савоб сўрасин. Одамларни рози қиламан, деган бўлса ўшалардан, мансабдорни рози қиламан, деган бўлса мансабдордан, яна бошқа кимнидир рози қилишни ният қилган бўлса, ўшалардан савоб кутсин. Уларнинг ўзлари ёрдамга муҳтож бўлиб турибдилар-ку, қандоқ қилиб бошқанинг ташвишини қила олар эканлар?! Аллоҳ шерикка ҳожати йўқ зот. Кимки унга ўз амалида шерик келтирган бўлса, Аллоҳ таоло ундан ҳам, амалидан ҳам воз кечади. Уни ҳам, амалини ҳам тарк этади.

Қиёмат куни шарманда бўлмайлик десак, ихлос билан,

риёсиз, фақат Аллоҳ таолонинг, ёлғиз Ўзининг розилигини кўзлаб иш қилишга одатланайлик, ушбу ҳадисларга қатъий амал қилайлик!

كتاب العلم

ИЛМ КИТОБИ

وفيه ثلاثة أبواب وخاتمة

УЧ БОБ ВА ХОТИМАДАН ИБОРАТ

Муаллиф раҳматуллоҳи алайҳи «Ислом ва Иймон» ҳамда «Ният ва Ихлос» китобларидан кейин «Илм китоби»ни очди. Деярли барча ҳадис китобларимизда шу тартибни кўрамиз. Бу эса, ўз навбатида Ислом дини илмга қанчалик эътибор беришини, иймон ва ихлосдан кейин илм ҳамма нарсадан устун туришини кўрсатади. Чунки илм бўлмаса, намоз, рўза, закот, ҳаж ва бошқа амалларни ўрганиш, адо этиш ҳам мумкин эмас.

«Илм» сўзи луғатда бир нарсани воқеъликдагидек идрок этишни билдиради.

Шаръий истилоҳда эса, маънавий ишларда нарсаларни тескараси йўқ даражада аниқ билиш сифатига «илм» дейилади.

Ислом диничалик илмни улуғлаган дин, тузум ёки фалсафа йўқ. Ҳар бир шахсга илм талаб этишни фарз қилиш фақат Исломда бор, холос.

Қуръони каримда илм ва уламолар энг олий мақомга қўйилган.

Ҳадиси шарифда ҳам илм, уни талаб қилиш, уламолар ҳақида кўплаб маълумотлар келган. Буларнинг ҳаммасини жамлаб, Исломнинг илмга бўлган муносабати ҳақида тасаввур ва шунга яраша аҳкомлар чиқарилган.

Мусулмонлар ўз ҳаётларида Қуръон ва Суннат таълимотларига амал қилиб яшаган пайтларида илм

нурини бутун оламга таркатганлар. Ёшу қари, эркагу аёл бешикдан то қабргача илм талаб қилиш ўзи учун фарз эканини тўла ҳис қилган ҳолда умр бўйи ўзини толиби илм ҳисоблаб яшаган. Ана ўша даврни яхшилаб ўрганган ғарблик инсофли шарқшунослардн бири Ислом умматини бутунича мадрасага қатнайдиган уммат, деб васф қилган.

Бу жуда ҳам тўғри васфдир. Ўша ҳамма бутунича ислом шариати бўйича ҳаёт кечирган вақтда Ислом нуридан баҳраманд бўлган ҳар бир ўлкада илм-фан, маърифат ва маданият гуллаб-яшнаган. Илмнинг ҳар бир соҳасида оламшумул кашфиётлар қилинган, улкан уламолар етишиб чиққан.

Айрим дин душманлари аййўханнос солаётганидек, Ислом ҳеч қачон илмга қарши бўлмаган, балки жаҳолатга қарши бўлган. Агар баъзи бир кавний ва табиий илм уламолари тазйиққа учраган, азобланган ва ўлдирилган бўлса, бошқа дин вакиллари томонидан қилинган. Исломнинг бунга ҳеч қандай алоқаси йўқ.

Овруподаги олимларни каниса ғзабига дучор бўлишларининг асосий сабаби ҳам уларнинг мусулмонлардан илм ўрганганлари бўлган. Ҳозирги Испания, Португалия ва уларга қўшни давлатларнинг баъзи ҳудудларида саккиз юз йилга яқин давр мабойнида Андалусия номли Ислом давлати ҳукм сурган. Бу давлатда илм-фан, маданият гуллаб-яшнаган. Мусулмонларнинг турли илмий ўқув юртларида бошқа динларга мансуб кишилар ҳам бемалол таълим олишган, илмий тажрибаларда иштирок этишган. Ўша пайтда илм нима эканини идрок этишдан йироқ бўлган Оврупо каниса раҳбарлигида «мушрик мусулмонларга» сотилган овруполикларни жазолашга бел боғлаган.

Ҳозирда бу ҳақиқат бузиб кўрсатилади. Мазкур жабрдийда овруполик олимлар худди осмондан илм ўрганиб тушганлару каниса уларни жазолашга

киришгандек. Аслида ҳозирги илмий тараққиётнинг ҳар бир соҳаси аввалида мусулмон олимлари туришган. Бу ҳалигача одамлардан яшириб келинади.

Ислом-илм дини эканини фақат жоҳилларгина инкор қилишлари мумкин.

Ким Исломнинг илмга муносабатини билмоқчи бўлса дин душманларининг бўҳтонларини бир тарафга йиғиштириб қўйсину Қуръони карим ва Ҳадиси шарифдан илмга тегишли оят ва ҳадисларни ўргансин.

Ким Исломнинг илмга муносабатини билмоқчи бўлса, тарихга назар солсин, Исломга амал қилинган пайтда ҳар бир мусулмон юртидан кўплаб алломалар чиққанига гувоҳ бўлсин, илм-фан, маданият мислсиз ривожланганини билиб олсин!

Ҳамма ўз динидан узоқлашган ҳозирги пайтда мусулмонларнинг тараққиётдан орқада қолгани ва бошқаларнинг илғор бўлиб кетгани ҳеч кимга сир эмас. Инсоф билан айтганда, дин маҳкам тутилганда мусулмонлар илғор, бошқалар қолоқ бўлган эди, диндан узоқлашганда мусулмонлар қолоқ, бошқалар илғор бўлди.

Демак, Исломнинг илмга муносабати, илмнинг фазли ҳақида баралла гапирадиган вақт етди.

Келинг, ушбу масалада бор ҳақиқатни англаб етиш учун ушбу бобни яхшилаб ўрганиб чиқайлик.

وَقَالَ أَتَيْتُكُمْ بِبَيِّنَاتٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَنْتُمْ كَافِرُونَ

«Биладиганлар билан билмайдиганлар тенг бўладиларми?» деган.

Албатта, тенг бўлмайдилар. Биладиганлар иймон келтириб, ибодат қиладилар. Билмайдиганлар куфр келтириб, исён этадилар.

У зот яна:

وَقَالَ أَيُّكُمْ أَحَقُّ بِرَأْسِ الْوَعْدِ أَهْلُ الْإِيمَانِ أَمْ أَهْلُ الْكُفْرِ

«Бу мисолларни одамларга келтирамиз, уларга фақат олимларнигина ақли етар», деган.

Шарҳ: Ушбу уч оятда илм ва уламолар фазли ҳақида сўз кетмоқда.

Биринчи оятда Аллоҳдан кўркиб, Уни улуғлаш фақат илмли кишилар томонидангина содир бўлиши таъкидланмоқда.

Демак, илмсиз киши Аллоҳдан кўрқмайди ҳам, уни улуғламайди ҳам. Тажриба бу куръоний ҳақиқатни тасдиқлади. Турли илмлар бўйича мутахассис бўлган олимлар Аллоҳни танишларини, иймон-эътиқодсиз яшаш мумкин эмас, деган фикрга келганларини қайта-қайта айтмоқдалар.

Иккинчи оятда биладиганлар билан билмайдиганлар, яъни илмлилар билан илмсизлар тенг бўла олмасликлари ҳақида сўз кетмоқда. Илмли доимо устун туриши ва фазилатли ҳисобланиши, илмсизда эса бу нарсалар бўлмаслигига ишора қилинмоқда.

Учинчи оятда эса, келтириладиган масалаларни англаб, улардан ўрнак олиш учун ҳам илм зарурлиги таъкидланмоқда. Бу ҳам илмни ва олимни улуғлашдир.

95- عَنْ مُعَاوِيَةَ ¹/₁₀₀ عَنِ النَّبِيِّ ^{'''} قَالَ: مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ وَإِيمَانًا أَنَا قَاسِمٌ وَاللَّهُ يُعْطِي وَلَنْ تَزَالَ هَذِهِ الْأُمِّيَّةُ قَائِمَةً عَلَى أَمْرِ اللَّهِ لَا يَضُرُّهُمْ مَنْ خَالَفَهُمْ حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللَّهِ. رَوَاهُ الْأَرْبَعَةُ.

95. Муовия розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам:

«Аллоҳ кимга яхшиликни ирода қилса, уни динда фақиҳ қилиб қўяди. Албатта, мен тақсимловчиман, холос, Аллоҳ беради. Албатта, бу уммат Аллоҳнинг иши (қиёмат) келгунча Аллоҳнинг амрида қоим бўлади. Уларга хилоф қилганлар зарар етказа олмайди», дедилар».

Тўртовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шариф Муовия ибн Абу Суфён розияллоху анҳудан ривоят қилинмоқда. Аввал у киши билан танишиб олайлик:

Муовия ибн Абу Суфён ибн Ҳарб Қурайший ал-Умавий, оналари Ҳинд бинти Утба ибн Робийъа, кунялари Абу Абдуррахмон, Қурайш қабиласидан, Умавийлар давлатининг асосчиси.

Ҳижратнинг саккизинчи санасида Фатҳ кунида Исломга кирганлар. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг ваҳий котибларидан. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам билан Ҳунайн ғазотида иштирок этганлар. Исломда улуғ фотиҳлардан, бу киши қилган фатҳлар Атлантика океанигача етиб борган.

У зот Абу Бакр розияллоху анҳунинг халифалик даврларида Ислом аскарларига қўмондон бўлганлар.

Умар ибн Хаттоб розияллоху анҳу даврларида тўрт йил, Усмон розияллоху анҳу халифалик даврларида 12 йил, Али розияллоху анҳу халифалик даврларида тўрт йил чамаси Шомга волий бўлдилар. Шу вақтда у киши билан

Али розияллоху анху ўрталарида келишмовчилик чиқади. Муовия Шомда ўзларини халифа деб эълон қиладилар. Бу ишнинг охири Али розияллоху анхунинг ўлимлари билан тугайди. Оталари вафотидан кейин халқ Ҳасан розияллоху анхуга байъат қиладилар. Аммо Ҳасан розияллоху анху бу фитналар барҳам топиши учун ҳижратнинг 41-санасида халифаликни Муовияга топширадилар.

Муовия розияллоху анху ҳаммаси бўлиб, 163та ҳадис ривоят қилганлар. У кишидан Абдуллох ибн Аббос, Абу Дардо, Жарир ибн Абдуллох, Нўъмон ибн Башир, Абдуллох ибн Умар, Абдуллох ибн Зубайр, Абу Саид ал-Худрий, Соиб ибн Язид, Абу Умома ибн Саҳл, тобеъинлардан Саид ибн Мусаййиб, Холид ибн Абдуррахмон, Ибн Сийрийн ва бошқа кишилар ривоят қилишади.

Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам: «Эй Аллох, Муовияни ҳидоят қилувчи, ҳидоят топган ва у сабабли кишиларни ҳидоят қил», деб дуо қилганлар.

Умар ибн Хаттоб Муовияни араблар Кисроси деб атадилар.

Абдуллох ибн Аббос: «Муовия динда фақиҳлардан эди», дедилар.

Муовия ибн Абу Суфён розияллоху анху ҳижратнинг 60-санасида Шомда вафот этдилар.

Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам дин илмидан баҳраманд бўлган кишиларнинг фазлини баён қилганлари учун муаллиф раҳматуллоҳи алайҳи ушбу ҳадисни келтирмоқда.

«Фикҳ» сўзи луғатда бир нарсани дақиқ жойларигача тушунишни англатади. Шариат ҳукмини дақиқ жойларигача тушуниш ҳам «фикҳ» дейилиши шундан. Ана шундай малакага эга бўлган одамни «фақиҳ» дейилади.

Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам:

«Аллох кимга яхшиликни ирода қилса, уни динда

фақиҳ қилиб қўяди», демокдалар.

Демак, дин таълимотларини яхши тушунадиган бўлиш банда учун катта бахт-саодатдир. Унга Аллоҳ таоло яхшиликни ирода қилганининг аломатидир. Демак, диний илмни бандага Аллоҳ таолонинг Ўзи беради. Шунинг учун ҳам Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам гапларининг давомида:

«Албатта, мен тақсимловчиман, холос, Аллоҳ беради», демокдалар. Яъни, мен Аллоҳ берган илмни етказаман, холос, ҳақиқий берувчи Аллоҳнинг Ўзи, деганлари тушунилади.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ушбу ҳадиси шарифнинг давомида сиз билан биз умматларига улкан башорат қилмоқдалар. У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам мусулмон умматининг келажаги ҳақида сўз юритиб:

«Албатта, бу уммат Аллоҳнинг иши (қиёмат) келгунча Аллоҳнинг амрида қоим бўлади. Уларга хилоф қилганлар зарар етказа олмайди», дедилар.

Бу дарҳақиқат улкан башоратдир. Мусулмон уммати қиёмат қоим бўлгунча Аллоҳнинг амрини тутиб туриши ҳақидаги таъкидли хабардир. Эҳтимол ҳамма мусулмонлар Аллоҳнинг амрини бирдек тутмаслар. Баъзилари ва баъзан кўплари Аллоҳнинг амрини тутмаслар. Аммо Ислом уммати ичида Аллоҳнинг амрини доимо тутувчилар қиёматгача бўлиши аниқ. Шу билан бирга, Ислом умматига хилоф қилувчилар бўлиши ҳам аниқ. Энг муҳими, хилоф қилувчилар Ислом умматига зарар етказа олмайдилар.

Бу башорат Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг мўъжизалари экани ҳам очиқ-ойдин. Агар у зотдан бошқа одам бўлганида бу гапни Ислом уммати заиф бўлиб турган пайтда айта олмас эди. Бир минг тўрт юз йилдан ортиқ муддатли тажриба Пайғамбаримиз

соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ушбу башоратларини тасдиқлаб келмоқда.

Араб мушриклари аввал бошдаёқ аҳд ва кучларини бир қилиб, Ислом ва мусулмонларни ер юзидан супуриб ташлашга қаттиқ ҳаракат қилдилар. Барча далолатлар, барча ўлчовлар мусулмонларнинг мағлубиятидан дарак берар эди. Лекин Аллоҳнинг тадбири ила оз сонли, кучсиз мусулмонлар ғолиб, кўп сонли, кучли мушриклар мағлуб бўлдилар. Арабистон ярим оролида ширк байроғи йикилиб, Ислом байроғи ҳилпиради.

Ўша вақтда дунёни сўраб турган Рум ва Форс империялари ёш Ислом даавлатини ер юзидан супуриб ташлашнинг пайига тушдилар. Оқибати нима билан тугагани ҳаммага маълум. Мазкур икки кучли салтанат кулаб, улар эгаллаб турган ерлардаги мазлум инсонлар Ислом адолатидан баҳраманд бўлдилар.

Ундан кейин ҳам турли кучлар, тузумлар Исломга ва мусулмонларга зарар етказишга уриниб кўрдилар. Бу урушнинг кўпида инсон ўлчови бўйича Ислом душманлари мақсадларига эришишлари аниқ эди. Кучлар тенг эмас, шароитлар бошқача эди.

Ҳар сафар энди Исломга қарши ҳал қилувчи зарба берилди, деб гумон қилинар эди. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ушбу башоратларидан беҳабар мусулмонлар ҳам ноумид бўлар эдилар. Лекин ҳар сафар душманларнинг Ислом умматига қарши қилган ҳаракатлари чиппакка чиқаверди. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг башоратлари тасдиқ бўлаверди.

Мўғил босқинчилари мусулмон олами бошига бало-офатдек ёғилиб келдилаар. Улар Хоразм, Бухоро, Самарқанд ва бошқа Ислом марказларида тарихчилар таърифи ила айтилганда кишиларни устара билан соч қиргандек қирдилар.

Ўша пайтда «осмон ерга узилиб тушди, деса ишонгин-у, мусулмон мўғилдан устун келибди, деса ишонма», деган гап таркаган эди.

Тарихчилар ривоят қилишларича, мўғиллар номининг ўзиёқ кишиларни даҳшатга солиб, қўл-оёқларидан мадорни олиб кўядиган даражага етганди. Бир мўғил мусулмонни кўчада учратиб қолиб: «Эй мусулмон, тўхтаб тур, ҳозир қиличимни олиб келиб, сени ўлдираман», деб қиличини олиб келиб, мусулмонни чопгунича у сеҳрлангандек тураверган ҳоллари ҳам бўлган.

Баъзи вақтларда бир мўғил аёл бир тўп мусулмон эркакни ўлдириб бўлгунча ҳаммалари лол бўлиб қараб тураверганлар.

Кўпчилик мусулмонлар мўғилларни қиёматдан олдин пайдо бўладиган яъжуж-маъжужларга ўхшатиб, қиёмат қоим бўлиши яқин, деб ўйлаганлар ҳам.

Аммо Қуръон ва Суннатдан бохабар Изиддин ибн Абуссалом каби уламолар, Саййид Қутуз каби аскарбошилар мусулмонлар оммасини тавба қилишга, Қуръон ва Суннатга амал қилишга, душманга қарши курашга чорлаганлар. Мусулмонлар Айни Жолут номли жойда мўғилларга биринчи қақшатқич зарба берганларидан сўнг, ўзларига келиб, Ислон юртларини босқинчилардан озод қилганлар. Кўпчилик мўғилларнинг ўзлари эса Ислонга кириб, яхши мусулмон бўлдилар. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг башоратлари яна бир бор тасдиғини топиб, у зот соллаллоҳу алайҳи васаллам марҳамат қилган башорат мўъжизаси намоён бўлди.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг башоратлари ҳақ:

«Албатта, бу уммат Аллоҳнинг иши (қиёмат) келгунча Аллоҳнинг амрида қоим бўлади. Уларга хилоф қилганлар зарар етказа олмайди»

Ушбу ҳадиси шарифдан оладиган фойдаларимиз:

1. Исломни яхши англаб, фақиҳ бўлишга тарғиб.

2. Исломда фақиҳ бўлишлик – Аллоҳнинг яхшилиги экани.

3. Ислом уммати қиёматгача Аллоҳнинг амрида қоим бўлиши.

4. Ислом умматига биров зарар етказа олмаслиги.

Ҳозирги ҳаётимизда бу ҳадиси шариф ҳикматига қанчалар муҳтожмиз.

Нима учун ичимизда динимиз ҳукмларини дақиқ тушунувчи кишиларимиз йўқ даражада?

Нима учун орамизда Аллоҳ таоло яхшиликка ирода қилган одамлар йўқ даражада?

Ёки биз учун Аллоҳ яхшилик ирода қилишининг кераги йўқми?

Ислом аҳкомларининг дақиқ ва аниқ тушунишнинг зарурати йўқми?

Бу чидаб бўлмайдиган даражадаги ачинарли ҳолдир. Агар биз ўзимизни мусулмон ҳисобласак, Аллоҳдан, қиёмат кунидан умидвор бўлсак, Исломни яхши тушунишга ҳаракат қилмоғимиз лозим. Аллоҳ таоло яхшиликка ирода қилган кишилардан бўлишга уринмоғимиз лозим.

96- عَيْنُ أَبِي وَاقِدٍ اللَّيْثِيِّ ¹/₁₀₀ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - ﷺ بَيْنَمَا هُوَ

جَالِسٌ فِي الْمَسْجِدِ وَالنَّاسُ مَعَهُ إِذْ أَقْبَلَ ثَلَاثَةٌ نَفَرٍ فَأَقْبَلَ اثْنَانِ إِلَى

رَسُولِ اللَّهِ - ﷺ وَذَهَبَ وَاحِدٌ قَبْلَ فَوْقَيَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - ﷺ فَأَمَّا

أَحَدُهُمَا فَرَأَى فُرْجَةً فِي الْحُلُقَةِ فَحَلَسَ فِيهَا وَأَمَّا الْآخَرُ فَحَلَسَ خَلْفَهُمْ

وَأَمَّا الثَّالِثُ فَيَأْذُبَرُ ذَاهِبًا فَلَمَّا فَرَغَ رَسُولُ اللَّهِ - ﷺ قَالَ: أَلَا أُخْبِرُكُمْ

عَنِ النَّفِيرِ الثَّلَاثَةِ أَمَّا أَحَدُهُمْ فَيَأْوِي إِلَى اللَّهِ - فَيَأْوَاهُ اللَّهُ - وَأَمَّا الْآخَرُ
فَاسْتَحْيَا فَاسْتَحْيَا اللَّهُ مِنْهُ وَأَمَّا الْآخَرُ فَيَأْعَرُضُ فَيَأْعَرُضُ اللَّهُ عَنْهُ. رَوَاهُ
الْحَمْسَةُ إِلَّا أَبَا دَاوُدَ.

96. *Абу Воқид ал-Лайсий розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:*

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам масжидда одамлар билан ўлтирган эдилар. Бирдан уч киши кириб келди. Улардан иккитаси Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам томон юрди. Биттаси қайтди. Ҳалиги икковлари Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг тепаларига келиб тўхтадилар. Улардан бири ҳалқадан бўш жой топиб, ўша ерга ўтирди. Иккинчиси орқага ўтирди. Учинчиси эса, ортга бурилиб чиқиб кетди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам фориғ бўлганларидан кейин:

«Сизларга ҳалиги уч нафарнинг хабарини берайми? Улардан бири, Аллоҳдан бошпана сўради. Аллоҳ унга бошпана берди. Бошқаси эса ҳаё қилди. Бас, Аллоҳ ҳам ундан ҳаё қилди. Яна бошқа бири юз ўгирди. Аллоҳ ҳам ундан юз ўгирди», дедилар».

Бешовларидан фақат Абу Довудгина ривоят қилмаган.

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шариф Абу Воқид ал-Лайсий розияллоҳу анҳудан ривоят қилинмоқда. Аввал у киши билан танишиб олайлик:

Абу Воқид ал-Лайсий куняси билан машҳур бу саҳобанинг асл исмлари Авф ибн ал-Ҳорисдир.

Бу саҳоба Бадр, Макка фатҳи, Ярмук кунларида иштирок этганлар. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан бир нечта ҳадислар ривоят қилганлар. Бу кишидан Ибн Мусаййиб, Урва ибн Зубайр, Убайдуллоҳ ибн Абдуллоҳ, Ато ибн Ясорлар ривоят қилишган.

Бу зот ҳижратнинг 68-санасида Маккада 85 ёшларида вафот этдилар. Жасадлари муҳожирлар қабристони бўлган «Фаҳҳа» қабристонида дафн этилган.

Муаллиф раҳматуллоҳи алайҳи бу ҳадисда илм ҳақида сўз кетаётгани учун уни ушбу бобда келтирганлар.

Ҳадиснинг ровийси мусулмонлар ҳаётида бўлиб ўтган бир ҳодисани ўзи қандоқ кўриб, эшитган бўлса, шундай қилиб нақл қилмоқда:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам масжидда одамлар билан ўлтирган эдилар».

Бу ерда илмий суҳбат қуриб, деган қўшимчани зикр қилишнинг ҳожати йўқ. Чунки Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам масжидда одамлар билан ўлтирган бўлсалар, албатта, илмий суҳбат бўлиши турган гап.

«Бирдан уч киши кириб келди».

Яъни, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам одамлар билан илмий суҳбат қуриб ўлтирган масжидга уч киши кириб келди.

«Улардан икkitаси Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам томон юрди. Биттаси қайтди».

Ўша уч кишидан икkitасининг илмга рағбати бор экан, илмий суҳбатдан фойдаланмоқчи бўлиб, илм манбаси бўлмиш зот Расули Акрам соллаллоҳу алайҳи васаллам томон юрди. Учинчи кишининг илмга рағбати йўқ экан, илмий суҳбат бўлаётганини кўриб, ортга қайтди.

«Ҳалиги икковлари Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг тепаларига келиб тўхтадилар. Улардан бири халқадан бўш жой топиб, ўша ерга ўтирди. Иккинчиси орқага ўтирди. Учинчиси эса, ортга бурилиб чиқиб кетди».

Яъни, ҳалиги уч кишидан илмга қизиққан икkitаси бориб, Расулуллоҳнинг тепаларига тўхтади. Илмий суҳбатга қулоқ осишга жой ахтарди.

Улардан бири илмий суҳбат учун халқа қуриб ўтирган

саҳобалар орасидан бўш жойни топиб ўтирди.

Иккинчиси унчалик илмга ўч эмас экан, ҳалқадагиларнинг орқасига келиб жойлашди.

Учинчи илмга умуман қизиқмайдиган одам эса, бурилиб масжиддан чиқиб кетди. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам эса илмий суҳбатни давом эттиравердилар.

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам фориг бўлганларидан кейин».

Яъни, илмий суҳбатни тугатганларидан сўнг:

«Сизларга ҳалиги уч нафарнинг хабарини берайми?» дедилар.

Яъни, илмий суҳбат бўлиб турганда масжидга кириб, ўзларини уч хил тутган кишиларнинг хабарини берайми, дедилар. Ва улар ҳақида хабар беришни бошладилар.

«Улардан бири Аллоҳдан бошпана сўради. Аллоҳ унга бошпана берди».

Бу ҳалқадан бўш жой топиб ўтирган одам. Одатда зулмга, тазйиққа учраган, хавф-хатарда қолган одам бошпана сўрайди. Ушбу ҳадиси шарифда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг илм ҳалқасига келиб ўтирган одамни Аллоҳдан бошпана сўради, деб айтишлари улкан маъно касб этмоқда. Илм ҳалқасига ўлтирган одам жаҳолат, онгсизлик зулмидан, тазйиқидан ва улардан келадиган хавф-хатардан Аллоҳнинг паноҳига қочганини англатмоқда. Бундай бало-офатдан қутулиб қолишнинг бирдан-бир йўли илм йўли экани, илм орқалигина Аллоҳ таолонинг бошпанасига сазовор бўлиш мумкинлиги маълум бўлмоқда. Илм талаб қилишга бунчалик тарғиб ҳеч қаерда йўқ.

«Бошқаси эса ҳаё қилди. Бас, Аллоҳ ҳам ундан ҳаё қилди».

Бу ҳалқанинг орқасига бориб ўтирган одам. У ўзини одамлар орасига уришдан ҳаё қилди. Шунинг учун Аллоҳ

таоло ҳам уни савобсиз қолдиришдан ҳаё қилди. Унга ўзига яраша муомала қилди.

«Яна бошқа бири юз ўгирди. Аллоҳ ҳам ундан юз ўгирди».

Бу илмий мажлисдан юз ўгириб чиқиб кетган одам. Ҳадисда унинг илмдан юз ўгириши Аллоҳдан юз ўгиришга тенглаштирилмоқда. Шунинг учун ҳам ундан Аллоҳ юз ўгиргани баён қилинмоқда.

Ушбу ҳадиси шарифдан олинаётган фойда-лар:

1. Масжидларда илмий мажлислар уюштириш.
  2. Илмий мажлисларда ҳалқа бўлиб ўтириш.
  3. Илмий мажлис бўлаётган жойга кирганда дарҳол унга кўшилиш.
  4. Иложи борича ҳалқага кириб ўтириш.
  5. Ҳалқадан жой топилмаса, орқароққа бўлса ҳам ўтириш.
  6. Илмий мажлисни ташлаб чиқиб кетмаслик.
  7. Илмий мажлисда ихлос билан иштирок этган одам Аллоҳ таолонинг бошпанасига сазовор бўлиши.
  8. Илмдан қочишдан ҳаё қилган одамни иқоб қилишга Аллоҳ таолонинг ҳам ҳаё қилиши.
  9. Илмдан юз ўгирган одамдан Аллоҳ ҳам юз ўгириши.
- Энди ҳадиси шариф ҳикматидан ҳаётимизда қанчалик фойда олаётганимизни ўйлайлик.

Бугун илму маърифат кадрлими, молу дунё, мансаб ва шунга ўхшаш ўткинчи нарсалар кадрлими?

Ҳозирги ҳаётимизда илм ҳалқасига ўзини урган кадрлими ёки сўму долларлар «ҳалқа»сига ўзини урган кадрлими?

Илмдан юз ўгирган одамни Аллоҳдан юз ўгирган одамдек қоралай оламизми? Бу ва бунга ўхшаш саволларга ушбу ҳадиси шариф руҳида ижобий жавоб беришимиз жуда мушкул.

Агар Аллоҳ таоло ҳузуридан бошпана топмоқчи

бўлсақ, илм халқаларини кўпайтиришимиз, ҳаммамиз ўзимизни уларга уришимиз керак. Чунки илмсиз ҳеч нарсага эришиб бўлмайди.

97- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ $\frac{1}{100}$ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: مَنِ نَفَسَ عَيْنَ مُؤْمِنٍ كُرْبَةً مِّنْ كُرْبِ الدُّنْيَا نَفَسَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِّنْ كُرْبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَمَنِ يَسَّرَ عَلَى مُعْسِرٍ يَسَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَنِ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا كَانَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أَخِيهِ وَمَنِ سَبَلَكَ طَرِيقًا يَلْتَمِسُ فِيهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللَّهُ لَهُ بِهِ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ وَمَا اجْتَمَعَ قَوْمٌ فِي بَيْتٍ مِّنْ بُيُوتِ اللَّهِ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَيَتَدَارَسُونَهُ بَيْنَهُمْ إِلَّا نَزَلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ وَغَشِيََتْهُمْ الرَّحْمَةُ وَخَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ وَذَكَّرَهُمُ اللَّهُ فِيمَنْ عِنْدَهُ وَمَنِ بَطَّأَ بِهِ عَمَلُهُ لَمْ يُسْرِعْ بِهِ نَسَبُهُ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ وَأَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

97. Абу Хурайра розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам:

«Ким бир мўминдан бу дунё машаққатларидан бир машаққатни аритса, Аллоҳ таоло ундан қиёмат куни машаққатларидан бирини аритади. Ким бир камбағалнинг ишини енгиллатса, Аллоҳ унинг бу дунёю охират ишларини енгиллатади. Ким бир мусулмоннинг айбини беркитса, Аллоҳ унинг айбини бу дунёю охиратда беркитади. Модомики, банда ўз биродарининг ёрдамида экан, Аллоҳ ҳам унинг ёрдамида бўлади. Ким илм талаб қилиш йўлига тушса, Аллоҳ унга жаннатнинг йўлини енгиллаштиради.

Қайси бир қавм Аллоҳнинг уйларида бирида жам бўлиб, Аллоҳнинг китобини тиловат қилса, уни ўрганса, албатта, уларнинг устига сакийна тушади, уларни раҳмат ўраб олади, фаришталар қуршаб олади ва Аллоҳ Ўз ҳузуридагилар қаторида зикр қилади. Кимнинг амали ортга сурса, уни насаби олдга сура олмайди», дедилар».

Муслим, Абу Довуд ва Термизий ривоят қилишган.

Шарҳ: Ҳадиснинг ровийлари Абу Ҳурайра розияллоху анху билан танишмиз.

Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам ўзларининг бу ҳадисларида бошқа яхши амаллар қатори талаби илмнинг фазлини ҳам баён қилганлари учун муаллиф раҳматуллоҳи алайҳи илм китобида келтирмоқдалар.

Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам бу ҳадиси шарифда ҳар бир мўмин-мусулмоннинг қилиши лозим бўлган яхши амаллардан бир нечасини ва уни бажарган мўмин-мусулмон бандага бериладиган мукофотларни зикр қилмоқдалар. Шу орқали сиз билан биз умматларини ўша яхши амалларни қилишга тарғиб этмоқдалар. Келинг, ўша амаллар ва уларнинг натижаларини бирма-бир кўриб чиқайлик:

1.«Ким бир мўминдан бу дунё машаққатларидан бир машаққатни аритса, Аллоҳ таоло ундан қиёмат куни машаққатларидан бирини аритади».

Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламнинг бу муборак гапларида ҳар бир мўмин учун бошқа бир мўминнинг бошига тушган оғирликни аритишга ёрдам бериш учун катта чорлов бор.

Бу дунёда одамларнинг бошига тез-тез турли ғам-ғусса, қийинчилик ва машаққатлар тушиб туради. Бошига машаққат тушган одам дарҳол ўз яқинларидан ёрдам кутади. Чунки бир ўзи машаққатга қарши туриши осон

эмас.

Ислом дини мусулмон жамиятидаги кишиларни доимо ўзаро ёрдам асосида яшашга чақиради. Айниқса, қийинчиликда қолган кишиларга алоҳида эътибор беришни тайинлайди. Лекин ҳозирги пайтда кўпчилик бошига машаққат тушган кишидан ўзини олиб қочади, унинг машаққатига шерик бўлишни хоҳламайди. Аксинча, яхшилик ичида юрган одам атрофида ўралашади. Унинг яхшилигидан фойда олишни умид қилади. Бу эса, беш кунлик дунёнинг матоҳига учган кишиларнинг ишидир.

Ҳақиқий мўмин – охиратни ўйлаган киши ушбу ҳадисга амал қилади. Бошига иш тушган биродарининг машаққатини аритишга ҳаракат этади. Шу билан қиёмат кунини ўз бошига тушадиган бир машаққатни аритган бўлади. Демак, у биров учун эмас, ўзи учун амал қилибди. Шунинг учун у бошига машаққат тушган биродарига миннат қилмай, раҳмат айтиши, «Эй биродар, Аллоҳ сенга сабр берсин, сенинг сабабингдан мен охират машаққатларининг биридан халос бўлдим», дейиши керак.

2.«Ким бир камбағалнинг ишини енгиллатса, Аллоҳ унинг бу дунёю охират ишларини енгиллатади».

Бу дунёда қийинчилик билан кун кўрадиган кишилар доимо учраб туради. Чунки дунё ўзи шундоқ тузилган.

Шу билан бирга, мусулмонлар жамиятида ҳам қийинчилик билан кун кечирадиган, камбағал, бечора кишилар ҳамиша топилади. Шундай кишиларга нисбатан бошқа мўмин-мусулмонлар қандоқ муносабатда бўлишлари зарурлиги ушбу ҳадисда аниқ баён этилмоқда.

Демак, бошқа мусулмонлар қийин кун кечираётган биродарининг мушкулени осон қилиш учун ҳаракат этмоқлари лозим. Кийим-кечакдан қийналаётган бўлса, кийим-кечак олиб бериши, озиқ-овқат топиш машаққат бўлса, уни топишни енгиллаштириши лозим. Турар жойсиз қолган бўлса, жой топишда ёрдам беришлари,

даволанишда қийналаётган бўлса, бу ишда қўмаклашишлари керак ва ҳоказо. Қийинчиликда яшаётган мўмин кишининг оғирини енгил қилиш сиртдан бировга ёрдам бериш бўлса ҳам, аслида ёрдам берувчининг ўзига фойда. Фойда бўлганда ҳам бу дунёю охиратда фойда! Чунки ўша қийинчиликда яшаётган мўминнинг ишини енгиллаштиришга ёрдам бергани учун Аллоҳ таоло унинг бу дунёю охиратдаги ишларини енгиллаштириб қўяди.

3.«Ким бир мусулмоннинг айбини беркитса, Аллоҳ унинг айбини бу дунёю охиратда беркитади».

Уламоларимизнинг айтишларича, айбини беркитиш моддий ва маънавий жиҳатдан бўлади.

Биринчиси, моддий камчиликларни беркитиш, мисол учун, баданини беркитиш учун кийим олиб бериш бўлса, маънавийси эса ёмон иш қилганини кўриб қолиб, ҳеч кимга айтмай беркитишдир. Бу ҳам инсон ҳаётида доимо учраб турадиган ҳолат. Бир жамиятда яшаб турган кишилар бир-бирларининг айбларини беркитиб яшасалар, яхши бўлади.

Инсон билиб-билмай турли хатоларга йўл қўйиши мумкин. У ўзи йўл қўйган хатони беркитишга ҳаракат қилмоқдами, демак, ўша одамда яхшилик бор. Шунинг учун унинг айбини очишга, ҳаммага ошкор этишга ҳаракат қилиш дуруст эмас. Агар биров гуноҳ ва айб ишларни ошкора қилса, ундан яхшилик кутиб бўлмайди.

Бировнинг айбини беркитган одам аслида ўзининг айбини беркитади. Аллоҳ таоло шу қилган иши учун унинг бу дунёю охиратдаги айбини беркитади. Чунки у бировнинг айбини ошкора қилса, бошқа биров ёки ўша айби очилган киши унинг ҳам айбини очиши мумкин. Бу туфайли жамиятнинг ҳар бир аъзоси бошқасининг айбини очиш учун ҳаракат қиладиган бўлиб қолади. Оқибатда жамият аъзолари орасида ўзаро келишмовчилик ва душманчилик кучаяди, жамият таназзулга юз тутаяди.

4.«Модомики банда ўз биродарининг ёрдамида экан, Аллоҳ ҳам унинг ёрдамида бўлади».

Бу, сен бировга ёрдам берсанг, Аллоҳ сенга ёрдам беради, деганидир. Фуқаролари бир-бирларини қўллаб, ўзаро ҳамият кўрсатиб яшайдиган жамият кучли жамият бўлади. Чунки ўзаро ёрдам кишилар орасидаги алоқаларни яхшилади, уларни дўст-биродар қилади, турли қийинчиликларни бирга бартараф қилишни ўргатади.

Шунинг учун ҳам Ислом мусулмонларни доимо бир-бирларига ёрдам беришга чакиради. Ўз биродарига ёрдам берган мусулмонга ўзининг ёрдамидан бир қанча қўп баробар ёрдамни ваъда қилади. Ожиз банда ўз биродарига ўзининг ожизона ёрдами билан улуғ Аллоҳнинг улуғ ёрдамига сазовор бўлади.

Шунинг учун ҳам бир мўмин бандага ёрдам берган инсон у ёрдами миннат қилиши керак эмас. Балки ўзи Аллоҳнинг ёрдамига сазовор этгани сабабидан биродарига ташаккур айтиши керак.

5.«Ким илм талаб қилиш йўлига тушса, Аллоҳ унга жаннатнинг йўлини енгиллаштиради».

Илмга бундан ортиқ тарғиб бўлмаса керак. Ҳар бир инсоннинг олий мақсади – жаннат. Жаннатга эришиш учун у ҳар нарсага, ҳар қандай қийинчиликларга тайёр туради. Илм талаб қилиш эса, жаннатнинг йўлига тушишнинг боши экан. Илм йўли билан борган одам охири жаннатнинг эшиги олдидан чиққай, иншааллоҳ!

Кези келганда яна бир масалани эслаб ўтайлик. Ояти карима ва ҳадисларда зикри келган илм ҳақида кишилар ўртасида баъзи тушунмовчиликлар юради. Баъзилар оят ва ҳадисларда зикр этилган илмдан мурод диний илмлардир, дейдилар. Бу нотўғри фикр! Оят ва ҳадисларда зикри келган илм ҳамма фойдали илмларни ўз ичига олади. Диний илмлар албатта, биринчи ўринда туради. Аммо бошқа илмлар кўзда тутилмаган дейиш мутлақо

нотўғридир. Агар фақат диний илмлар кўзда тутилса, алоҳида қайд қилинади. Мисол учун, Аллоҳ кимга яхшилиқни раво кўрса, динда фақиҳ қилиб қўяди, деган каби. Шунга ўхшаш бошқа исломий илмлар ҳақида гап кетганда ҳам уларнинг номи ва сифати зикр қилинади.

Яна бир тоифа кишилар илм ва унинг савоби ҳақида сўз кетганда ким бўлса ҳам илмли бўлса, бас, ушбу гап ва савоблар унга ҳам тегишли, дейдилар. Кофир, мунофиқ, фосиқ, ибодатсиз кишилар томонидан илмга уриниш бўлса, уларни ҳам мазкур ваъдаларда ҳаққи бор, дейдилар. Бундоқ кишилар Исломда ҳар бир амални қабул бўлиши, савоби етиши учун иймон, ният, ихлос шарт эканини унутиб қўйган одамлардир.

Шунинг учун ояти карима ва ҳадиси шарифларда зикри келган илмдан мурод барча фойдали илмлар бўлиб, уларга қилинган ваъдаларга иймон ва ихлос билан уринган мўмин-мусулмонларгина эришади, дейишимиз тўғри бўлади.

Бу қонидани ушбу ҳадиси шарифга татбиқ этадиган бўлсак, мўмин-мусулмон киши ўзи учун, жамият учун, инсонлар учун фойдали илмга «бу менга Аллоҳнинг амри, Исломнинг талаби» дея уринсагина, у жаннатнинг йўлига тушган бўлади. Аллоҳ таоло унга жаннатнинг йўлини енгиллаштиради.

6. «Қайси бир қавм Аллоҳнинг уйларида бирида жам бўлиб, Аллоҳнинг китобини тиловат қилса, уни ўрганса, албатта, уларнинг устига сакийна тушади, уларни раҳмат ўраб олади, фаришталар қуршаб олади ва Аллоҳ Ўз ҳузуридегилар қаторида зикр қилади».

Ҳадисларда «Аллоҳнинг уйлари» дейилганда масжидлар кўзда тутилган бўлади. Демак, масжидлардан бирида ўтириб, Аллоҳнинг китоби-Қуръони каримни тиловат қилган, уни ўрганган одамлар ушбу ҳадиси шарифда зикр қилинган даражага эришадилар.

Бу ҳадиси шарифда эса уларга тўртта буюк даража ваъда қилинмоқда:

а) «Албатта, уларнинг устига сакийна тушади».

«Сакийна»-сокинликдан олинган бўлиб, қалб хотиржамлиги, ҳамма тарафдан сокинлик, хотиржамликни англатади.

Демак, масжидда жам бўлиб Қуръони каримни етарли даражада тиловат қилган, уни ўрганган одамларга қалб хотиржамлиги, ҳар бир нарсада сокинлик, хотиржамлик тушади. Қуръони каримнинг хайру баракаси уларнинг ҳаётларини безайди.

б) «Уларни раҳмат ўраб олади».

Яъни, ўша масжидда ўтириб, Қуръон тиловат қилиб, унинг маъно ва ҳукмларини ўрганаётган кишиларни Аллоҳнинг раҳмати ўраб олади. Мўмин-мусулмон қавм учун уни Аллоҳнинг раҳмати ўраб олишидан ҳам кўра яхшироқ ҳолат бўлмаса керак?!

в) «Фаришталар қуршаб олади».

Яъни, ўша масжидда ўтириб Қуръон тиловат қилаётган, уни ўрганаётган кишиларни Қуръоннинг ҳурматидан фаришталар қуршаб оладилар. Дунёда фаришталар ҳурмат билан қуршаб турган бир қавм бўлса, ана ўша қавм бўлади. Ҳеч бир мусулмон қавм учун бундан ортиқ муборак мақом бўлмаса керак!

г) «Аллоҳ Ўз ҳузуридагилар қаторида зикр қилади».

«Аллоҳнинг ҳузуридагилар» «Малауъил аъло» номли олий мақом зотлардир. Бу энг олий мақом бўлиб, Қуръон тиловат қилган, уни ўрганган қавмларни Аллоҳ таоло ўша олий мақом зотлар билан бирга зикр қилар экан.

Бу дунёда бирор мансабдор бир одамнинг номини тилга олиб қўйса, ўша одам умрбод «фалончи акам мени фалон жойда, фалон вақтда зикр қилган», деб ғурурланиб юради.

Энди Аллоҳ таоло ўз ҳузуридаги энг олий мақом

зотлар қаторида зикр қилиши қанчалик бахт эканини тасаввур қилиб кўринг. Бу олий мақомга эришиш эса жуда ҳам осон. Аллоҳ таолонинг китоби – Қуръони каримни тиловат қилиш, уни ўрганиш керак, холос.

7. «Кимнинг амали ортга сурса, уни насаби олдга сура олмайди».

Яъни, охиратда ҳамманинг насабига эмас, амалига қараб даража берилади. Кимнинг амали яхши бўлса, насаби қандай бўлишига қарамай, олдинга сурилади, олий мартабаларга эришади. Кимнинг амали ёмон бўлса, у ортга сурилади, иши чатоқ бўлади. Насаби қанчалик олий бўлмасин, иши олдинга сурилмайди. Шунинг учун ҳеч ким насабига ишонмаслиги, мағрурланмаслиги керак. Аксинча, кўпроқ яхши амал қилишга уриниш лозим.

Ушбу ҳадиси шарифдан олинадиган фойдаларни зикр қилиб ўтамыз:

1. Бу дунёда ҳар бир мўминдан машаққатни аритишга тарғиб.

2. Бир мўминдан машаққатини аритган одам қиёмат кунини ўзидан машаққати аритилишига сазовор бўлиши.

3. Қийинчиликда қолган мўмин кишининг оғирини енгил қилишга уринишга тарғиб.

4. Мўмин кишининг оғирини енгил қилган одамнинг оғирини Аллоҳ таоло бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам енгил қилиши.

5. Мўмин кишининг айбини беркитишга тарғиб.

6. Мўмин кишининг айбини беркитган одамнинг айбини Аллоҳ таоло бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам беркитиши.

7. Мўмин киши доимо ўз биродарларига ёрдам бериши лозимлиги.

8. Ўз биродарларига ёрдам берган кишига Аллоҳ таоло ёрдам бериши.

9. Мўмин киши илм талаб қилиши зарур-лиги.

10. Ким илм талаб қилиш йўлига кирса, Аллоҳ унга жаннат йўлини осон этиши.

11. Масжидларда Қуръон тиловати ва ҳалқа дарслари ташкил қилишга тарғиб.

12. Қуръон тиловати ва ҳалқа дарсида иштирок этадиганларга сакийна тушиши, уларни раҳмат ва фаришталар ўраб олиши ва Аллоҳ ўз ҳузуридаги аъло даражали зотлар билан бир қаторда зикр қилиши.

13. Ҳар бир кишига фақат амалигина ёрдам бериши.

14. Ҳеч кимга насаби ёрдам бера олмаслиги.

Аллоҳга шукрлар бўлсин, ушбу ҳадисдан кўплаб фойдаларни ўрганиб олдик. Энди инсоф билан ушбу ҳадиси шариф ҳикматларини ҳаётимизга солиштириб кўрайлик. Сўнгра ўзимиз ким эканимизга баҳо берайлик.

1. Мўминлардан бу дунё машаққатларини аритиш масаласини олиб кўрайлик.

Бизда «агар мен бир мўмин биродаримдан бу дунёнинг машаққатларидан бирини аритсам, Аллоҳ қиёмат куни машаққатларимдан бирини аритади», деган тушунча борми?

Биз мўмин биродаримиз машаққатини аритишга қодирмизми ёхуд машаққат келтиришга?!

Агар бировга машаққатида ёрдам берадиган бўлсак, Аллоҳ учун ёрдам берамизми ёки бошқа мақсадлардами?

Эҳтимол, биз мўмин биродарларимиз машаққатини аритишга уринмаганимиз учун Аллоҳ таоло ҳам бизнинг бошимиздаги машаққатларни аритмаётгандир?

Эҳтимол, аввал бу ҳақиқатни билмагандирмиз?

Эҳтимол, диний тарбия кўрмай ўсганимиз таъсир қилгандир?

Аммо энди яхшилаб билиб олдик: бошига машаққат тушган биродаримизнинг машаққатини аритишга Аллоҳ учун, холис ният билан уринайлик!

2. Қийинчиликдаги камбағал мўминнинг оғирини

енгил қилиш масаласига ўтайлик.

Агар Исломга тўлиқ амал қилганимизда мусулмон оламида камбағал, муҳтож, бева-бечора деган гап бўлмас эди. Халифа Умар ибн Абдулазиз даврларида шундай бўлган. Шунчалик кенг Ислом ўлкаларида закот оладиган одам топа олмай қийналишган. Яъни, ҳамма аҳоли закот берадиган даражада бой бўлган. Ҳукумат ноилож қолиб, закотдан тушган маблағни нима қилиш ҳақида уламолардан фатво сўраган. Ана ўшанда уламолар: «Агар Ислом юртларида закот олишга ҳақдор камбағаллар йўқ бўлса, закотдан тушган маблағ Ислом динини бошқа ўлкаларда тарқатишга сарфлансин», деб фатво беришган.

Ҳозирда эса, Исломга амал қилмаганимиздан дунёдаги табиий бойликларнинг қарийб саксон фоизи мусулмон ўлкаларда бўлишига қарамай, мусулмонлар камбағали энг кўп халқлардан ҳисобланади. Ана ўша камбағал ва ночор кишиларнинг риояси ҳам бошқалардан кўра мусулмонларда ёмон аҳволда. Бошқа миллат ва диндагилар камбағалларга турли йўллар билан шароит яратиб турган бир пайтда мусулмонларда бу иш қаровсиз қолган.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ушбу ҳадисни худди мусулмонлардан бошқаларга айтгандек туюлади. Бу нарса ҳам мусулмонлар ўз динларига амал қилмасликларини, пайғамбарлари суннатидан узоқ эканликларини кўрсатади.

Бошқаларни қўяйлик-да, ўзимизнинг ҳолимизни инсоф билан бир ўйлаб кўрайлик.

Қайси биримиз «агар мен бир камбағалнинг оғирини енгил қилсам, Аллоҳ менинг ҳам бу дунёдаги, ҳам у дунёдаги оғиримни енгил қилади», деган эътиқод билан яшамокдамиз?

Нима учун тўй ва маросимларимизга бойларни териб айтамыз-у, камбағалларни айтмаймиз?

Нима учун турли беҳуда нарсаларга мол-пул сарфлаймиз-у, камбағал, бечорага бир дона нон беришга қизғанамиз? Ёки Аллоҳ таоло оғиримизни енгил қилишининг бизга кераги йўқми?

Бу ноқулай ҳолатдан чиқишимиз зарур. Бир-биримизга айтиб, орамиздаги ночор кишиларнинг оғирини енгил қилишимиз керак. Шу билан бир вақтда уларга миннат қилмасдан, аксинча, савоб олишимизга, Аллоҳнинг розилигини топишимизга сабаб бўлганлари учун ташаккур айтишимиз лозим.

3. Мўмин кишининг айбини беркитиш лозимлиги ҳақидаги масалага ўтайлик.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам мўмин киши ўз биродарининг айбини беркитиши лозимлигини таъкидламоқдалар. Бу ишни қилган одамнинг айбини Аллоҳ таоло икки дунёда беркитишини ваъда қилмоқдалар.

Хўш, биз шу амрга амал қилмоқдамизми?

Аллоҳ менинг айбимни бу дунёда ҳам, у дунёда ҳам беркитсин, деган ниятимиз борми? Агар бўлса, нима учун унга амал қилмаймиз? Бировнинг айбини беркитиш у ёқда турсин, ҳамманинг айбини қидириш билан оворамиз. Қидирганда ҳам тирноқ остидан кир излагандек ахтарамиз. Унда ҳам топилмаса, ёлғон-бўхтон тўқиб, айб тақаймиз. Мусулмонман, деб юрганларнинг бу ҳолини кўриб, бошқалар булар ўзи шунақа, бир-бирини қовламаса тура олмайди, дейдиган бўлиб қолишган.

Диний таълимотлардан бебаҳра кишиларнинг узри бордир. Аммо диндорликни, диний илмнинг даъвосини қилаётганларнинг бу борадаги қилмишларини кўриб, ёқангизни ушлайсиз. Мусулмон биродарининг айбини беркитиш улар учун катта мусибатдек туюлади. Ҳатто «жон биродар, бу иш мусулмонликка тўғри келмайди, мусулмон одам ўз биродарининг айбини беркитиши лозим,

сиз бўлсангиз йўқ нарсани айтиб, бўхтон қияпсиз», десангиз ҳам таъсир қилмайди. Оқибатда нима бўлади? Мусулмонлар шарманда бўлади. Одамларнинг мусулмонлардан кўнгли қолади. Душманлар мусулмонлар устидан кулиб, масхара қилади. Исломга янги қизиқиб турганларнинг кўнгли совийди. Мусулмонларнинг ораси бузилади, ишлари ортга кетади. Ўша мусулмоннинг айбини очган ҳам мақсадига етмайди. Чунки мусулмоннинг айбини беркитганнинг айбини ҳар икки дунёда беркитувчи Аллоҳ мусулмоннинг айбини очувчининг айбини очмай қўймайди. Тажриба кўрсатиб турибдики, мусулмонларнинг айбини очганларнинг айблари шу дунёнинг ўзида шармандаларча очилиб келган, очилмоқда ва очилаверади ҳам. Улар бу дунёдан хору зор ва шарманда бўлиб ўтадилар. У дунёдаги хору зорликлари ва шармандаликлари эса мислсиз бўлади.

Бас, шундай экан, бир-биримизнинг айбимизни беркитайлик! Шунда Аллоҳ таоло ҳам бизнинг айбимизни беркитади. Баъзи кишилар билмай бу ишни қилаётган бўлсалар уларга тушунтирайлик. Ана шунда ишларимиз яхши бўлади. Жамиятимизда турли бўлмағур гап-сўзлар тарқалмайди. Бир-биримиздан хафачилигимиз камаёди. Гўзал иломий сифатлардан бирини ўзимизда мужассам қилган бўламиз.

4. Мўмин биродарларга ёрдам бериш масаласини олайлик.

Бизда «модомики, мен мўмин биродаримнинг ёрдамида эканман, Аллоҳ ҳам менинг ёрдамимда бўлади», деган тушунча борми? Агар бор бўлса, унга қанчалик амал қиламиз? Инсоф билан айтганда, кўнглимизда шундай тушунчанинг ўзи йўқ. Бир-биримизга ёрдам беришимиз ҳам динимиз талаб қилган савияда эмас. Агар бизга Аллоҳ таоло ёрдам беришини истасак, мўмин биродарларимизга ёрдам қўлини чўзайлик. Модомики, биз мўмин

биродаримиз ёрдамида эканмиз, Аллоҳ таоло ҳам бизнинг ёрдамимизда бўлади.

5. Илм талаб қилиш масаласини кўрайлик.

Илм талаб қилиш йўли – жаннат йўли эканини ҳаммамиз яхши тушуниб етганмизми?

Илмга динимиз талаб қилгандек уринамизми?

Нима учун динимиз илм талабини ҳар бир мусулмон эркак ва аёлга фарз қилган бўлишига қарамай, кўплаб мусулмон юртларида ялпи саводсизлик ҳукм сурмоқда?

Дунёда бошқа миллатлар илмнинг юкори чўққисига чиққан бир пайтда ҳали кўпгина мусулмон давлатлар аҳолисининг ярмидан кўпи ўқиш-ёзишни билмайди. Кўпларида таълим ишлари йўлга қўйилмаган. Мусулмонлар ҳаётнинг энг зарур соҳаларида ўз олимлари йўқлигидан бошқаларнинг ёрдамига муҳтожлар.

Бошқалар болаларини илм олишга ундасалар, мусулмонлар болаларини пул топишга, мол боқишга мажбур қиладилар.

Бошқаларда илм ва олимлар юксак қадрланса, мусулмонларда у ерга урилади. Ислом илм дини эканининг аломати шуми?

Қуръони каримдаги илмга тарғиб қилувчи оятларга амал қилиш шуми? Илм ҳақидаги ҳадиси шарифларга амал қилиш шуми?

Бу ҳолатга барҳам бериш пайти келган. Ҳар бир мусулмон илмга муносабатини Ислом таълимотига мувофиқ қилиши керак. Ҳар ким ўзига керак нарсанинг илмини талаб қила билиши лозим. Ҳар бир соҳада ўз эҳтиёжимизни қондирадиган олимлар тайёрлашимиз фарзи кифоя. Аксинча, ҳаммамиз баробар гуноҳкор бўла- миз.

6. Энди Қуръон тиловати ва уни ўрганиш масаласига ўтайлик.

Маълумки, Қуръонсиз Ислом ҳам йўқ, иймон ҳам йўқ. Ҳамма нарса Қуръонга боғлиқ. Нималарга қандай иймон

келтириш ҳам, нималарга қандай амал қилиш ҳам Қуръонда баён қилинган.

Қуръон – илоҳий дастур, икки дунё саодатининг калити. Қуръон – тиловат қилиш, ўрганиш ва амал қилиш учун Аллоҳ томонидан юборилган. Уни тиловат қилиш ва ўрганиш қандай даражаларга етказишини ушбу ҳадисдан билиб олдик. Қуръонга амал қилиш қандай улуғ мартабаларга етказишини бошқа ҳадислардан билиб оламиз, иншааллоҳ! Бас, шундай экан, Қуръон тиловат қилмайдиган мусулмон бўлиши мумкинми? Агар бўлса, бу худди нафас олмайдиган одам бўлиши мумкин, деган билан тенг эмасми?

Энди инсоф билан айтайлик, ичимиздан неча фоизимиз Қуръон ҳарфларини таниймиз?

Неча фоизимиз Қуръон тиловатини била- миз?

Неча киши Қуръонни аввалидан охиригача тўғри тиловат қила олади?

Неча киши Қуръоннинг маъноларини, ҳукмларини дарс қилиб ўқиган ёки ўқимоқда?

Ушбу саволларга жавобимизнинг тўғрилигига қараб, ўзимизнинг қандай мусулмон эканимизни билиб оламиз.

Ҳадиси шарифда масжидда тўпланиб, Қуръон тиловат қилиб, уни ўрганаётган қавм ҳақида сўз кетмоқда.

Уларнинг сонини масжиддан бошқа жойларда ўтириб, ғийбат тўкиб, бўҳтон ўрганаётганларга солиштира оламизми?!

Нима учун мусулмонлик даъвосини қилатуриб, Қуръон ўқимаймиз, уни ўрганмаймиз?

Нима учун устимизга сакийна – хотиржамлик тушишини хоҳламаймиз?

Нима учун ўзимизни Аллоҳнинг раҳмати ўраб олишига қарши тураймиз?

Нима учун бизни фаришталар қуршаб олишини хоҳламаймиз?

Нима учун Аллоҳ бизни ўзига муқарраб зотлар билан бир қаторда зикр қилишини истамаймиз?

Бу ўта ачинарли ҳол. Бу ноқулай ҳолатдан чиқиш керак. Мусулмонман, деган ҳар бир киши Қуръонни тиловат қилиш, уни ўрганиш фарз эканини тўлиқ тушуниб етиши керак.

Ҳар бир мусулмон ўзининг илоҳий дастурини ўқиб-ўрганиши лозим.

7. Амал фойда қилмаса, насаб фойда қила олмаслиги масаласи.

Баъзи бир одамлар ўзининг аслзодалиги, насл-насабига ишониб юргани, амалга эътибор қилмагани учун шу гап айтилган. Ислом келишидан олдинги жоҳилият даврида ана шундай фикр бор эди.

Йигирманчи аср жоҳилиятида эса ундан ҳам хунукроқ ҳолат ҳукм сурди. Кўпчилик амалсиз, калимаи шаҳодатни ҳам билмай, ота-бобосининг мусулмон ўтганига ишониб юрди. Ҳозир ҳам шу аҳвол давом этяпти. Ваҳоланки, Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам: **«Кимни амали ортга сурса, уни насаби олдга сура олмайди»**, деб қўйибдилар.

Ислом Аллоҳ таоло ва Унинг Пайғамбари соллаллоҳу алайҳи васаллам қандай марҳамат қилган бўлсалар, шундайдир. Исломни ҳар ким ўзича белгилай олмайди, амалсиз эса ҳеч қандай насаб, мартаба фойда бермайди.

Демак, амал қилишга, Исломнинг барча кўрсатмаларини бажаришга мукаллафмиз.

98- عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ ¹/₁₀₀ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ:

مِنْ سَبْلِكَ طَرِيقًا يَبْتَغِي فِيهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللَّهُ بِهِ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ وَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَتَضَعُ أَجْنِحَتَهَا رِضَاءً لَطَائِبِ الْعِلْمِ وَإِنَّ الْعَالَمَ لَيَسْتَعْفِفُ لَهُ

مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ حَتَّى الْحَيَاتَانِ فِي الْمَاءِ وَفَضِيلُ الْعَالَمِ
عَلَى الْعَابِدِ كَفَضِيلِ الْقَمَرِ عَلَى سَيَائِرِ الْكَوَاكِبِ إِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةُ
الْأَنْبِيَاءِ إِنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَمْ يُورَثُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا إِنَّمَا وَرَثُوا الْعِلْمَ فَمَنْ أَخَذَ
بِهِ أَخَذَ بِحِظٍّ وَافِرٍ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

98. *Абу Дардо розияллоху анхудан ривоят қилинади:*

«У киши Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг: «Ким илм талаб қилиш йўлига юрса, Аллох унга жаннат йўлини осон қилиб қўяди. Албатта, фаришталар толиби илмни рози қилиш учун қанотларини қўяди. Албатта, олимга осмондаги зотлар, ердаги зотлар, ҳатто сувдаги балиқлар ҳам истиғфор айтади. Олимнинг обиддан фазли худди ойнинг бошқа юлдузлардан фазлига ўхшайди. Албатта, олимлар пайғамбарларнинг меросхўрларидир. Албатта, пайғамбарлар динорни ҳам, дирҳамни ҳам мерос қолдирмаганлар. Албатта, улар илмни мерос қолдирганлар. Ким ўшани олса, улуғ насибани олибди», деганларини эшитдим, деган эканлар».

Абу Довуд ва Термизий ривоят қилишган.

Лафз Термизийники.

Шарҳ: Бу ҳадиси шариф Абу Дардо розияллоху анхудан ривоят қилинмоқда. У киши билан танишиб олайлик:

Уваймир ибн Молик ибн Қайс Ансорий ал-Хазражий. Бу зотнинг куниялари Абу Дардо бўлиб, Ухуд ва бошқа ғазотларда иштирок этганлар. Шижоатлари ва ибодатлари билан машҳур бўлганлар. Умнатнинг ҳаким ва паҳлавонларидан, Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам даврларида Қуръон жамловчиларнинг бири эдилар. Муҳожир Салмон Форсий билан Аллоҳ йўлида биродар

бўлганлар. Усмон ибн Аффон розияллоху анху халифалик даврларида Шом шаҳри козиси ва Фаластин фақиҳларидан бўлган машҳур саҳобалардан эдилар.

Ҳаммаси бўлиб, 179 та ҳадис ривоят қилдилар ва бу ҳадисларни Оиша онамиз ва Зайд ибн Собитлардан олдилар. Бу зотдан ўғиллари Билол, хотинлари Умму Дардолар ривоят қилишди. Бу киши тўплаган ҳадислардан учта «Саҳиҳ» соҳиблари ўз китобларига киритишган.

Улуғ зотлардан Масруқ айтадилар: «Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг илмларини олти киши ҳузуридан топдим, шуларнинг бири Абу Дардодир».

У зот ҳижратнинг 32-санасида Дамашқда вафот этдилар.

Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам ўзларининг бу ҳадисларида илм талаб қилиш билан бирга илмнинг ва олим одамнинг фазлини баён қилиб бермоқдалар.

Абу Дардо розияллоху анху умрларининг охирида Дамашқда яшаган эканлар. Бир куни ҳузурларига мадиналик бир одам келибди. Абу Дардо розияллоху анху унга: «Сени бу ерга нима келтирди?» дебдилар. У киши: «Мени фақатгина сендан эшитган бир ҳадисим келтирди», деган. Ана шунда Абу Дардо розияллоху анху ушбу ҳадисни айтганлар:

«Ким илм талаб қилиш йўлига юрса, Аллоҳ унга жаннат йўлини осон қилиб қўяди».

Худди шу маънодаги жумла бундан олдинги ҳадисда ўтди:

«Албатта, фаришталар толиби илмни рози қилиш учун қанотларини қўяди».

Баъзи таъвилларда уларнинг оёқ остиларига қанотларини қўяди, дейилган. Бошқа бир таъвилда эса, фаришталар учишдан тўхтаб, илм билан машғул кишиларни ўраб олишади, уларнинг раҳматлари ва

нурларидан иктибос олишга уринадилар, дейилган. Нима бўлганда ҳам толиби илмларнинг Исломда кадрлари баландлиги ва илм талаб қилиш улуғ даража эканини кўрсатади.

«Албатта, олимга осмондаги зотлар, ердаги зотлар, хатто сувдаги балиқлар ҳам истиғфор айтади».

«Осмонлардаги зотлар»дан мурод — фаришталар. «Ердаги зотлар»дан мурод — инсу жин ва ҳайвонлар. Истиғфор айтиш эса, бировнинг ҳаққига дуо қилишдир. Олим киши илм олгани учун, одамларни Аллоҳнинг йўлига чакиргани ва ҳидоятга бошлагани учун Аллоҳ таоло уни яхши кўради. Шунинг учун ҳам унинг муҳаббатини фаришталарга, бутун махлуқотларга солади. Шу муҳаббат туфайли улар олимнинг ҳаққига дуо қилади. Бу эса диний илмлар олими бўлиш нақадар фазл эканини кўрсатади.

«Олимнинг обиддан фазли худди ойнинг бошқа юлдузлардан фазлига ўхшайди».

Олим диний илмларни яхши билувчи шахс. Обид ибодат қилувчи, доимо ўзи учун ибодат билан машғул киши. Осмонга қараган одамга ой катта билиб кўринади, у ер юзига нур сочади. Юлдузлар эса кичкина бўлиб кўринади, уларнинг нури ўз атрофини зўрға ёритаётган бўлиб кўринади. Қоронғу кечада осмонга бокқан инсон ойнинг юлдузлардан қанчалик афзал эканини дарҳол мулоҳаза қилади. Олим кишининг фазли ҳам шундайдир. Обидлар юлдузлар каби фақат ўзлари учун ёруғлик чиқарсалар, олим киши қоронғу кечада нур сочган ой каби жоҳилият зулматида юрган одамларга Ислом ҳидояти нурини сочади. Обиднинг манфаати фақат ўзи учун бўлса, олимнинг манфаати ҳамма учун бўлади.

«Албатта, олимлар пайғамбарларнинг меросхўрларидир».

Шу жумла бу ерда гап диний олимлар ҳақида

кетаётганига далолатдир. Демак, уламоларимиз оддий кишилар эмас, пайғамбарларнинг меросхўрларидир.

«Албатта, пайғамбарлар динорни ҳам, дирҳамни ҳам мерос қолдирмаганлар».

Чунки уларга Аллоҳ таоло молу дунёни берган эмас. Аллоҳ таоло уларга илмни берган эди. Шунинг учун ҳам:

«Албатта, улар илмни мерос қолдирганлар».

Жумладан, Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоху алайҳи васаллам ҳам фақат илмни мерос қилиб қолдирганлар.

«Ким ўшани олса, улуғ насибани олибди».

Яъни, қайси бир одам ўша пайғамбарлардан мерос қолган илмни олса, улуғ насибани олган бўлади. Пайғамбарлар меросидан ҳам улуғ насиба бўлиши мумкинми?!

Ушбу ҳадисдан олинадиган фойдаларимиз:

1. Илм талаб қилиш йўлида юриш лозимлиги.
2. Илм талаби йўлидагиларга Аллоҳ таоло жаннат йўлини осон қилиши.
3. Фаришталар толиби илмни рози қилиш учун қанотларини унинг оёғи остига қўйиши, учидан тўхтаб толиби илмларни қуршаб, уларни ўраб турган раҳматдан баҳраманд бўлишга уринишлари.
4. Олим кишига осмондаги зотлар – фаришталар дуо қилиши.
5. Олим кишига ердаги зотлар – одамлардан ўзини билган, одам васфини йўқотмаганлари, жинлар ва ҳайвонларнинг дуо қилиши.
6. Олим кишига ҳаттоки, сувдаги балиқлар ҳам дуо қилиши.
7. Олим киши обид кишидан кўп марта афзаллиги.
8. Диний олимлар пайғамбарларнинг меросхўрлари эканлиги.
9. Пайғамбарлар динор ёки дирҳам мерос

қолдирмагани.

10. Пайғамбарлар илмни мерос қолдирганлари.

11. Пайғамбарлар мероси бўлмиш диний илмни олган кишилар улуғ насибани олган бўлишлари.

Энди ушбу ҳадиси шариф ҳикматини ҳаётимиз воқеълигига солиштириб кўрайлик.

Илм талаби йўлига кирган одамга Аллоҳ таоло жаннат йўлини осонлаштириб қўйишини аввалги ҳадисда кўрдик.

Энди толиби илмни рози қилиш учун фаришталар унинг оёғи остига қанотларини қўйишлари, уни ўраб турган Аллоҳнинг раҳматидан баҳраманд бўлишга уринишлари ҳақида сўз юритайлик.

Инсоф билан айтайлик-чи, бизда шу тасаввурнинг ўзи борми?

Илм талаб қилиш шу даражада улуғ иш эканини тушуниб етганмизми?

Бу ишга фаришталар ҳам ҳавас қилишини англаймизми?

Ҳозиргача англамаган бўлсак, энди англашимиз керак. Ислоҳ илм талабини ҳар бир мусулмонга бешиқдан қабргача фарз қилганини эслаб, дарҳол ўз шахсимиз учун фарзи айн бўлган диний илмни талаб қилишга киришайлик! Бир ҳарф, бир сўз, бир жумла бўлса ҳам ўрганиб, унга амал қилишга ҳаракат этайлик! Ўзимиз ўрганишимиз билан бирга оила аъзоларимиз, болаларимиз, кўни-қўшни ва таниш-билишларимизга ҳам ўргатишга ҳаракат қилайлик! Турли илмларни ўрганаётган талабаларимизни қўллаб-қувватлайлик, уларга ўзлари танлаган йўл қанчалар улуғ эканини тушунтирайлик! Илм талаб қилиш фаришталар ҳам ҳавас қиладиган иш эканини одамларимизга тушунтирайлик. Толиби илмларни фаришталар ўраб туришини, уларнинг оёқлари остига қанотларини қўйиб туришини ҳаммага англайлик! Фаришталар ҳавас қилган одамларга биз ҳам ҳавас

килайлик, улар ҳурмат қилган одамларни биз ҳам ҳурмат қилайлик!

Ҳадиси шарифда олим кишига осмондаги ва ердаги зотлар, ҳатто сувдаги балиқлар ҳам истиғфор айтиши таъкидланмоқда.

Диний олим Ислом таълимотларини кишиларга етказиш орқали кўп яхшиликларни амалга оширади. Ундан ва у тарғиб қилган яхшиликлардан ҳамма фойда топади. Чунки Ислом таълимотлари бутун мавжудотлар учун кони фойдадир. Шунинг учун ҳам ҳамма мусулмон олимнинг ҳаққига яхшиликлар тилаб, Аллоҳ таолога дуолар қилади. Унга доимо яхшилик етиши тарафдори бўлади. Ихлосли мусулмонлар қадимдан бу улкан маънони яхши тушуниб, унга амал қилиб келганлар. Улар ўз уламоларини ғоятда ҳурмат қилганлар, эъзозлаганлар. Ҳар бир ишни улардан сўраб, шариатимизга мослаб бажаришга ҳаракат қилганлар. Ихлосли мусулмонлар уламоларни доимо ўз раҳбарлари, руҳий устозлари деб билганлар. Уларнинг сўзларидан чиқмаган ҳолда уламоларимизга хизмат қилиб, кўнгилларини олишга, дуоларига сазовор бўлишга ҳаракат қилиб келганлар. Халқимизнинг ўз уламоларига бўлган муносабати доимо таҳсинга сазовор бўлган. Вақти келса, оддий мусулмонлар ўзлари емай уламоларга егизган, ўзлари киймай уларга кийгизган.

Биз ҳам уламоларимизнинг ҳурматларини жойига қўйишимиз, осмондаги зотлар – барча фаришталар ҳурматлаган зотларни биз ҳам ҳурмат қилишимиз лозим. Ердаги зотлар – инсу жин ва ҳайвонлар ҳурмат қилган зотларни биз ҳам иззат қилмоғимиз лозим. Жинлар ва ҳайвонлар қандай қилиб уламоларнинг ҳаққига истиғфор айтишларини ва ҳурмат қилишларини Аллоҳ билади. Аммо биз инсонлар уламоларни қандай ҳурмат қилишни ўзимиз биламиз. Агар уламоларни ҳурмат қилишни ўрнига қўймасак, бу ҳадисда зикр қилинганлар қаторидан чиқиб

қоламин.

Олимнинг обиддан қанчалик афзал эканини билиб олди. Энди олим бўлишга уринайлик! Ҳеч бўлмаса, обид бўлишга уринайлик. Олим ҳам, обид ҳам бўлмасак, ким бўлишимиз мумкин? Жоҳил ва бетавфиқ бўлишимиз мумкин, холос. Бундан бошқа «мартаба» ҳам йўқ-ку!

Олимларнинг афзаллиги нимада? Ҳадиси шарифда: «Албатта, олимлар пайғамбарларнинг меросхўрларидир», деб баён қилинган. Дунёдан ўтган авлод келажак авлодга ниманидир мерос қолдиради. Кейинги авлодлар эса, ўша меросни қабул қилиб олади ва ундан фойдаланади. Яхшидан яхшилик, ёмондан ёмонлик, золимдан зулм, одилдан адолат мерос қолади ва ҳоказо.

Инсоният тарихида Аллоҳнинг танланган бандаси бахтига муяссар бўлган, доимо инсониятни Аллоҳнинг хидоят йўлига бошлаб келган пайғамбар алайҳимуссаломлардан нима мерос қолган?

Уларнинг меросхўрлари бўлган уламолар нимани мерос қилиб олганлар?

Эҳтимол, уламоларни ҳурмат қилишимиз уларнинг пайғамбар алайҳимуссаломларга меросхўр бўлганларидандир?

Эҳтимол, меросга олган нарсаларидандир? Ҳа, ҳадисда айтилганидек:

«Албатта, пайғамбарлар динорни ҳам, дирҳамни ҳам мерос қолдирмаганлар. Албатта, улар илмни мерос қолдирганлар».

Уламолар ана ўша муқаддас меросни қабул қилиб олган улуғ зотлардир. Улар ўша илм ила кишиларни Аллоҳнинг динига, тўғри йўлга, Ислом шариатиغا чақирувчи, пайғамбарлар ва уларнинг охирилари Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг муборак ишлари давомчиларидир. Уламолар кишиларга Қуръони карим, суннати шариф ва шариати Ислом таълимотларини

баён қилувчи ҳидоят юлдузларидир. Улар кишиларни ҳидоят йўлига чақириб, залолат йўлидан қайтаришади. Олимлар кишиларни Исломга чақириш билан уларни икки дунё саодатига чақиришади. Бу дунёнинг фаровон турмушига, охиратнинг жаннати маъвосига даъват этишади. Шунинг учун ҳам олимлар ҳар қанча ҳурматга, эъзозга сазовордирлар. Биз уламоларимизни ҳурмат қилсак, пайғамбарларнинг меросхўрларини ҳурмат қилган бўламиз. Биз уламоларимизни ҳурмат қилсак, Муҳаммад мустафо соллаллоҳу алайҳи васалламнинг меросхўрларини ҳурмат қилган бўламиз. Биз уламоларимизни ҳурмат қилсак, ўзимизни икки дунё саодатига чақираётган кишиларни ҳурмат қилган бўламиз. Биз уламоларимизни ҳурмат қилсак, ўзимизни бу дунёнинг фаровон турмушига ва охиратнинг жаннати маъвосига чақирувчиларни ҳурмат қилган бўламиз. Шу йўл билан ҳар биримиз пайғамбарлар қолдирган меросдан олишга ҳаракат қилайлик, Улуғ насибага эришайлик!

99- عَيْنُ عَبْدِ اللَّهِ - بَيْنَ عَمِّ بْنِ 100 عَيْنِ النَّبِيِّ r قَالَ: الْعِلْمُ ثَلَاثَةٌ وَمَا سِوَى ذَلِكَ فَهُوَ فَضِيلٌ آيَةٌ مُحْكَمَةٌ أَوْ سُنَّةٌ قَائِمَةٌ أَوْ فَرِيضَةٌ عَادِلَةٌ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَابْنُ مَاجَهَ.

99. Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Илм учтадир. Улардан бошқаси зиёда фазилатдир: муҳкам оят, қоим суннат ва одил фаризат», дедилар».

Абу Довуд ва Ибн Можа ривоят қилишган.

Шарҳ: Ҳадиснинг ровийлари Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анҳу билан танишмиз.

Ушбу ҳадиси шарифда Пайғамбаримиз соллаллоҳу

алайҳи васаллам шаръий илмларнинг асосини баён қилиб бермоқдалар:

«Илм учтадир».

Бу ибодатдаги «илм»дан мурод шаръий илм эканини кейинги иборалардан тушуниб оламиз. Уларда оят, суннат ва фарз ҳақида гап кетмоқда, демак, нима демоқчи эканлиги маълум.

1. «Муҳкам оят».

Оят Қуръони каримнинг маълум бўлаги. Қуръондаги бошланиши ва тугаши маълум бўлак оят дейилиши ҳаммага маълум. Ҳадисда оят «муҳкам», деб васф қилинмоқда. Баъзи уламоларимиз буни очик-равшан ва насх бўлмаган оят, деб баён қилганлар. Менимча, бу тўлиқ тушунча бера олмайди.

Қуръони каримда оятларнинг ҳаммаси очик-равшан эканлиги баён қилинган. Насх қилинган (ҳукми амалдан қолдирилган) оятларни ўрганмаса бўлаверади, деган гап ҳам йўқ. Балки, аксинча, Қуръонни яхши тушуниш учун аввало оятларнинг носих-мансуҳини яхшилаб ўрганиш лозимлиги қайта-қайта таъкидланган. Демак, ҳадиси шарифдаги «муҳкам оят» иборасидан Қуръони каримнинг оятларини тўлиқ ўрганиш маъносини тушуниб оламиз.

Шаръий илмнинг биринчи асоси – Қуръони каримни ўрганиш экан. Бу эса улуғ илм бўлиб, ўзида бир қанча шўбаларни мужассам қилгандир. Келинг, қисқача бўлса ҳам шу ҳақда тўхталиб ўтайлик.

Аввало, Қуръон тиловатини ўрганиш керак. Бунинг учун эса, устоздан «Тажвид» илмини ўрганиш лозим. Ҳа, ўзича «тажвид» илмига бағишланган бир китобни ўқиб олиш билан киши бу илмни ўзлаштирган ҳисобланмайди.

Сўнгра ўша тажвид қоидаларига биноан, устоздан ҳар бир калимани, ҳар бир оятни қандоқ кироат қилишни ўрганиш керак. Устоз ўқиб берганидек қилиб, у кишига қайтариб ўқиб бериш ва шу ҳолда ўқишга устознинг

ижозатларини олиш керак. Ана шунда Қуръон тиловат қилишни ўрганган бўлинади. Бу ҳар бир мусулмон учун фарз нарсадир.

Қуръон илмини тўлиқ билмоқчи бўлган киши араб тилини яхши билмоғи лозим. Чунки Қуръони карим араб тилининг олий даражадаги балоғат ва фасоҳат намуналарини ўзида мужассам қилган илоҳий китобдир.

Араб тилини ўрганиш эса, сарф наҳв, балоғат, фасоҳат каби бир қанча зарурий илмларни тўлиқ ўрганиш билан бўлади. Бу ишни эса, ҳар қандай араб ҳам уддалай олмади.

Қуръони каримни билиш учун «Қуръон илмлари» деб номланган илмлар мажмуасини ўрганиш керак.

Бу мажмуага жумладан, Қуръони карим тарихи, оятларнинг маккий ёки маданийлиги, муҳкам-муташибеҳлиги, ом-хослиги, носих-мансухлиги, нозил бўлиш сабаби, қайси оят аввал, қайсиниси кейин нозил бўлгани, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам қандай тафсир қилганлари каби бир қанча илмлар киради. Ким ушбу илмларни яхши ўзлаштириб, ояти карималар маъноси, уларда кўзланган мақсадни баён қилиш малакасига эга бўлса, муфассир-тафсирчи бўлади. Буни ҳар бир мусулмон билиши шарт эмас. Ҳар бир мусулмон имкони борида ўрганишга уриниши лозим. Аммо ҳар бир жамиятда ўша жамият эҳтиёжларига яраша муфассир бўлиши шарт. Бўлмаса, ўша жамият аъзоларининг ҳаммаси гуноҳкор бўладилар.

Мазкур илмларни ўзлаштирган одам ушбу ҳадис таъбирича, шаръий илмларнинг учдан бирини ўзлаштирган бўлади. Икки-учта қисқа сурани чала ёдлаб олган одам «қори ака» бўлиб қолмайди. Қуръони карим маънолари таржимасини ўқиган одам ёки араб тилини билиб, арабча тафсир ўқиган одам ҳам муфассир бўлиб қолмайди.

2. «Қоим суннат»

Шаръий илмларнинг иккинчи асоси – «қоим суннат», яъни, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларидир.

Суннат нималиги, унинг шариатимиздаги аҳамияти ва бошқа масалаларни китобимиз муқаддимасида ўргандик.

Бу илм ҳам юқорида зикр қилинган Қуръон илмларига ўхшаб, ўзига хос бир қанча илмлардан ташкил топади. Ўша илмларни устозлардан ўрганиб, уларнинг изини олган кишилар суннат-ҳадис илми мутахассислари ҳисобланади.

Ҳадиси шарифлар маъносининг таржимасини ўқиган ёки баъзи бир ҳадисларни арабчадан таржима қила оладиган кишилар муҳаддис эмаслар.

Ҳар бир мусулмон имкони борича Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам суннатларидан хабардор бўлишга уриниши лозим. Лекин ҳар бир жамиятда, ҳар бир диёрда суннат илмида ўша жамият, ўша диёр эҳтиёжини қондирадиган даражада суннат илмини билувчи олимлар бўлиши фарзи кифоя. Шу нарса бўлмаса, ўша жамият, ўша диёр мусулмонлари ҳаммаси тарки фарз қилганлик гуноҳига қоладилар.

3. «Одил фаризат»

Шаръий илмнинг учинчи асоси – «одил фаризат» деб аталади. Ушбу ҳадиси шарифда зикр қилинган «одил фаризат»дан мурод нима эканлиги ҳақида уламоларимиз икки хил фикр айтганлар.

Биринчиси, «одил фаризат»дан мурод – меросни адолат билан тақсим қилиш илми. Бу илмни «Фароиз» илми ҳам дейилади. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам бу илмга алоҳида эътибор берганларининг сабаби бу илм энг биринчи орадан кўтариладиган илм бўлгани учундир.

Иккинчиси, «одил фаризат»дан мурод – мусулмонларга фарз бўлган нарсаларни билдирадиган илм,

дегани. Яъни, Китоб ва Суннатдан кейинги, шариатимизнинг учинчи ва тўртинчи масдарлари ижмоъ ва қиёсларни билиш деганидир, дейилади.

Менимча, бу икки фикрнинг қўшилгани мақсадга мувофиқ. «Одил фаризат» ижмоъ ва қиёсни, мерос илмини ҳамда мусулмонларга фарз, вожиб бўлган ҳамма нарсалар илмини ўз ичига олади.

Бошқача қилиб айтганимизда, фикҳ илмини ифода қилади. Китобнинг аввалида ҳар бир муҳаддис ҳам фақиҳ бўла олмаслигини, Аҳмад ибн Ҳанбал ва Молик ибн Анас розияллоҳу анҳуларга ўхшаш баъзи улкан муҳаддислар эса, фикҳий мазҳабга асос солганларини, бошқа муҳаддислар эса, фикҳий мазҳаблардан бирига эргашганларини айтган эдик. (Машҳур муҳаддислардан фақат Имом Бухорийгина қайси фикҳий мазҳабда бўлганлари маълум эмас).

Худди шу гапни муфассирларимиз ҳақида ҳам такрорлаймиз. Улар ҳам маълум фикҳий мазҳабга эргашганлар. Чунки тафсир ўзига хос илм, фикҳ ўзига хос илм. Фикҳ илмига эга бўлиш ҳам осон эмас. Фақиҳ бўлиш учун кўпгина илмлардан бохабар бўлиш керак. Хусусан, «Усули фикҳ» номли илмни билмаган одам шариатда ҳукм чиқариш масдарлари, усуллари нима эканини ва бошқа кўпгина қонун-қоидаларни билмайди.

Табиийки, бу улуғ илмга ҳамма ҳам сазовор бўлавермайди. Ҳар бир мусулмон учун фикҳ илмидан ўзига керакли нарсаларни ўрганиб олиш фарзи айн ҳисобланади. Ҳар бир жамият, ҳар бир ўлкага эса ўз эҳтиёжига яраша фақиҳлар тайёрлаб олиш фарзи кифоя бўлади. Бу ишни қилмаган жамият ва ўлка мусулмонларининг барчаси гуноҳкор бўладилар.

Шу билан бирга, баъзи фикҳ китоблари ёки уларнинг таржимасини ўқиган билан одамлар фақиҳ бўлиб қолмасликларини ҳам билиб қўйишимиз керак.

Юқоридаги уч илмдан бошқа шариатга тааллуқли илмлар зарурат эмас, фазилат ҳисобланар экан.

Ушбу ҳадиси шарифдан олинадиган фойдалар:

1. Қуръони карим ва унга тегишли илмни ўрганиш.
2. Суннат ва унга тегишли илмни ўрганиш.
3. Фарз нарсаларга ва илми фароизга тегишли илмни ўрганиш.
4. Мазкур нарсалардан ташқари шариатга тегишли бошқа илмлар фазл эканлиги.

Қадимдан мусулмон уммати мазкур уч илмга катта эътибор билан қараб келган. Доимо мусулмонлар ичидан бу уч илмда етук олимлар чиққан. Ҳозир ҳам бу маънода кўпгина мусулмон ўлкаларда тафсир, ҳадис ва фикҳ уламолари мавжуд. Улар ўз жамиятлари, юртлари учун хизматларини адо этмоқдалар. Ўз соҳалари бўйича илмий асарлар, китоблар битмоқдалар.

Минг афсуслар бўлсинки, баъзи бир мусулмон ўлкаларда эса, бу ҳолат йўқ. Турли ички ва ташқи сабабларга кўра мазкур илмлардан мусулмонлар оммаси беҳабар. Уларнинг ичида том маънодаги муфассир, муҳаддис ва фақиҳлар йўқ. Мусулмонлар мазкур илмлардан ақалли ҳар бирлари билишлари зарур, лозиму лобуд бўлган, фарзи айн ҳисобланган нарсаларни ҳам билмайдилар. Бу эса ўша кишиларнинг ҳар бирига ўзлари учун фарз бўлган нарсани адо этмаганлик гуноҳини юклайди. Ўша жамият ва юртларда етарли даражада муфассир, муҳаддис ва фақиҳлар ҳам йўқ. Бу эса, мазкур юртлар мусулмонлар оммаси зиммасига фарзи кифояни тарқ қилганлик гуноҳини юклайди.

Энди эса, ўзини мусулмон ҳисоблаган ҳар бир киши ушбу ҳадисда зарур ҳисобланган уч илмдан ўзи учун лозим миқдорда ўрганиш ҳаракатига тушмоғи лозим. Зиммасида турган гуноҳни соқит қилиш учун интиломи керак. Билган одамлардан ўрганмоғи, китоблардан ўқиб,

ўзлаштирмоғи фарзи айнди.

Шунингдек, мазкур илмлар бўйича етарли сон ва савияда мутахассислари йўқ жамият ва юртлар ҳам уларни тайёрлаб олиш, зиммаларида турган умумий гуноҳни соқит қилиш ҳаракатига тушмоқлари зарур. Бунинг учун юқорида зикр қилинган илмларни тўла эгаллаган юртлардан уламоларни таклиф қилиб, ўқув юртлари очиш, керакли машғулотларни йўлга қўйиш керак. Ана шундагина шариатимизни билиш учун энг зарур ҳисобланган уч илм бўйича Аллоҳнинг олдидаги мажбурият адо этилган бўлади.

100- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ $\frac{1}{100}$ عَنْ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: خَصِمَ لِمَتَانِ لَا يَجْتَمِعَانِ فِي مَنَافِقٍ حُسْنُ سَمْتٍ وَلَا لَا فِقْهُ فِي الدِّينِ.

100. Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Икки ҳислат мунофиқда жам бўлмайди: гўзал шакл ва динда фақиҳ бўлишлик», деганлар».

Шарҳ: Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг бу ҳадиси шарифлари хабар шаклида келса ҳам буйруқ маъносини ифода қилмоқда.

У зотнинг: **«Икки ҳислат мунофиқда жам бўлмайди: гўзал шакл ва динда фақиҳ бўлишлик»** деганлари «Эй умматларим, мунофиқ бўлмайин десангиз, гўзал шаклга эга бўлишга ва динда фақиҳ бўлишга урининглар», деганларидир.

Демак, ушбу ҳадиси шарифни ҳаётимизга татбиқ қилиб, гўзал шаклга эга бўлиш ва Ислом динида фақиҳ бўлиш учун ҳаракат қилишимиз керак. Гўзал шаклга эга бўлишлик том маънода гўзал бўлишлиқдир. Исломда ҳар бир нарса гўзал бўлишига тарғиб қилинади. Шунинг учун

биз мусулмонлар том маънода гўзал бўлишга ҳаракат қилмоғимиз лозим.

Динда фақиҳ бўлиш – Ислом динини дақиқ тушуниш эса, икки дунё саодатимиз учун ниҳоятда зарурдир. Динда фақиҳ бўлишлик иймон нимаю куфр нима, Ислом нимаю нифоқ нима, савоб нимаю гуноҳ нима, ҳалол нимаю ҳаром нима, жаннат нимаю дўзах нима, жаннатга нима билан эришиладию дўзахга нима сабаб бўлади каби шунга ўхшаш муҳим масалаларни тўлиқ билишлик деганидир.

Биз мусулмонлар мунофиқ бўлмайлик, десак ушбу ҳадиси шарифда кўрсатилган икки нарсани ўзимизда жам қилишга уринишимиз лозим. Бу билан эса икки дунёмиз саодатини таъминлаган бўламиз.

101- وَعَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: الْكَلِمَةُ الْحَكِيمَةُ ضِيَالَةُ الْمُؤْمِنِ فَحَيْثُ وَجَدَهَا فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا. وَفِي رِوَايَةٍ: مَنْ طَلَبَ الْعِلْمَ كَيَانَ كَفَّارَةً لِمَا مَضَى.

101. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ҳикматли калима худди мўминнинг йўқотган нарсасидек, мўмин уни қаерда топса ҳам ҳақлироқдир», деганлар.

Бошқа бир ривоятда:

«Ким талаби илм қилса, ўтган нарсаларга каффорат бўлур», дейилган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шариф ҳам Абу Ҳурайра розияллоҳу анхудан ривоят қилинмоқда.

Ҳадиси шарифдаги «ҳикматли калима»дан мурод фойдали илмдир. Ҳикмат – илм экани ҳаммага маълум. Ўша ҳикмат бир калима бўлса ҳам мўмин киши уни олишга уриниши лозим.

«Ҳикматли калима худди мўминнинг йўқотган нарсасидек».

Яъни, фойдали илм бир калима бўлса ҳам мўмин уни худди йўқотиб қўйган нарсасини излаб юргандек излаши керак.

«Мўмин уни қаерда топса ҳам ҳақлироқдир».

Яъни, бир калима бўлса ҳам илмни мўмин қаердан топишидан қатъи назар олиши зарур.

Бу ҳадиси шарифда мўмин инсон илмга доимо талабгор бўлиши, қаердан топса ҳам уни олишга ҳаракат этиши лозимлиги баён қилинмоқда. Шунинг учун ҳам уламоларимиз ақида ва дин илмларидан бошқа илмларни ғайридинлардан ҳам олиш мумкинлигини қаттиқ тайинлайдилар.

Мусулмон инсон ўз ақидасини ва динини маҳкам тутган ҳолида ўзи учун, жамият ва эл-юрти учун фойдали илмларни ғайридин кишилардан, ғайридин юртларда ҳам олиши мумкин. Илмни қаердан олишнинг фарқи йўқ. Албатта, мусулмон юртида, мусулмон кишилардан илм олиш яхши. Аммо мусулмонлар учун, эл-юрт учун керакли илмни ғайридиндан олмайман, деб ўрганмай юриш мутлақо нотўғри экани ушбу ҳадиси шарифдан ҳам кўриниб турибди.

Минг афсуслар бўлсинки, бошқа исломий таълимотлар қатори, ушбу ҳадиси шарифга бугунги ҳаётимизда кам амал қилмоқдамиз. Бошқалар илм соҳасида ғоят катта ютуқларга эришган бўлишларига қарамай, бизнинг юртларимизга келиб, тарихимизни, асори-атиқаларимизни, илмий меросларимизни ва бошқа нарсаларимизни ўрганаётган бир пайтда ҳаётимизнинг кўплаб соҳаларида ўзимиздан етарли мутахассислар тайёрлашга уринмаётимиз.

Юртимизда кўпчилик муҳим соҳалар илмга рағбатсизлигимиз оқибатида ўзгаларга топширилиб

кўйилган. Баъзи бир илмга уринганларимиз эса, диндан беҳабар бўлганларидан, кимнинг олдида илм ўрганган бўлсалар, ўшанинг эътиқоди, урф-одати ва ҳаёт тарзидан таъсирланиб, ўшалар измига тушиб қолганлар.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам бир калима илмни ҳам худди йўқотган нарсамизни қидириб юргандек излашимизни амр қилган бўлсалар ҳам, бизда умуман илмга қизиқиш йўқ. Бутун бошли илмлар бўйича етарли мутахассисларга эга эмасмиз.

Тараққиётдан орқада қолишимизнинг сабаби ҳам шунда!

Илм-маърифатдан, маданиятдан орқада қолишимизнинг сабаби ҳам шунда!

Мантиқан қараганда илм соҳасидаги қоқоқлигимиз бошқалардан кўра илмга кўпроқ уринишимиз лозимлигини тақозо қилади. Воқеъликда эса, бунинг тескараси бўлмоқда. Бошқа тараққий этган халқлар йил сайин, ой сайин илмга кўпроқ маблағ сарфлаб, илмдан яна ҳам кўпроқ фойда олишга уринаётган бир пайтда биз мусулмонлар бефойда нарсаларга керагидан ортиқ маблағ ва куч сарфлаб, илмга эса керакли нарсани ҳам ажратмаяпмиз. Илм учун қилинаётган ҳамма ишлар хўжақўрсингадир.

Ислон юртларида илмий савияни ўқув юртларининг сони ва номига, талабаларнинг ададига қараб ўлчаш одат бўлиб қолмоқда. Бу эса ожизлик аломатидир. «Бизда фалонча дорулфунун бор, аҳолининг фалон фоизи талаба», дейиш билан нима фойда топилади?

Аслида эса, илмнинг савияси унинг жамиятга келтираётган фойдасига қараб белгиланади. Бошқалар ҳар бир илмдан инсон учун, инсоннинг яхши яшаши учун фойда олиш билан банд бўлиб турган бир пайтда биз саводхонликни илм, деб юрибмиз.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам қаердан

бўлса ҳам илм олишимиз зарурлигини қаттиқ тайинлаганларига қарамай, биз ўзимизда бор илмларни ҳам йўқотиб, буюк боболаримиз қолдирган илмий меросни бошқалар қўлига топшириб қўймоқдамиз.

Агар биз ҳақиқий тараққиётга эришмоқчи, дунёнинг пешқадам халқлари сафига қўшилмоқчи бўлсак, илмга муносабатимизни Ислом таълимотлари асосида тамоман ўзгартиришимиз лозим. Фойдали бўлган бир калима илмни ҳам ўзимиз йўқотиб қўйиб, излаб юрган нарсамиздек, деб билишимиз керак. Уни қаерда топсак ҳам бошқалардан кўра ўзимиз ҳақли эканимизни билишимиз керак. Ана ўшандагина ушбу ҳадисда васф қилинган мўминлик сифатига эришган бўламиз.

Энди бошқа бир ривоятда келган маънони диққат билан ўрганайлик.

Унда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким талаби илм қилса, ўтган нарсаларга каффорат бўлур», демокдалар.

Талаби илм ибодат эканини билар эдик. Талаби илм савоб иш эканини билар эдик. Энди эса, талаби илм баъзи ўтган гуноҳларнинг ювилишига ҳам сабаб эканини билиб олмоқдамиз. Бу нарса Ислом дини талаби илмга қанчалик аҳамият беришини яна бир бор кўрсатади. Гуноҳга йўл қўймаган банда йўқ. Демак, ҳар бир банда ўз гуноҳининг ювилишига муҳтож. Тавба билан, бошқа ибодатлар билан гуноҳлар ювилиб туради, аммо баъзи бирлари талаби илм билан ювилади. Ана ўша гуноҳларимизни ювиш учун ҳам талаби илм қилишимиз керак. Бундан ҳеч кимга эмас, фақат ўзимизга фойда келтирамиз холос. Ҳа, илм талабида бўлсак гуноҳларимиз, албатта, ювилажак!

102- عَيْنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ¹/₁₀₀ عَيْنِ النَّجِيِّ r قَالَ: فَقِيهٌ أَشِيدُ عَلَى

102. Ибн Аббос розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Бир фақих шайтон учун минг обиддан ҳам ашаддийроқ (душман)дир», дедилар».

Шарҳ: Бу ҳадиси шариф ҳазрати Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоҳу анҳудан ривоят қилинмоқда.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзларининг бу ҳадисларида диний илмлар олимининг фазли қанчалар улўғ эканини баён қилмоқдалар. Ушбу фазлни яна ҳам равшанроқ кўрсатиш учун диний илмлар олимини обид кишига солиштириб баён қилмоқдалар. Обид – ўзини ибодатга бағишлаган одам. Қўшимча ибодатларга кўп аҳамият берувчи, кўп вақтини нафл ибодатларга бағишлаган киши. Шубҳасиз, бундай одам фазилатли бўлади. Кўпчилик уни ибодатли бўлгани учун ҳам ҳурмат қилади.

Аммо олимга солиштирганда мингта обиднинг фазли ҳам битта олимнинг фазлига тўғри келмас экан. Нима учун? Чунки обид сифатига эга бўлган инсон илмдан унчалик хабардор бўлмайди, бўлса ҳам фақат ўзи учунгина ишлатади. Кўпинча ибодатли кишиларга илм етишмаса, шайтон васвасасига учиб, йўлдан озишлар ҳам содир бўлиб туради. Шунинг учун ҳам обид киши шайтонга унчалик қаршилик кўрсатолмайди. Тўғрироғи, шайтоннинг ишларига қарши турулмайди.

Олим киши эса, Аллоҳ таоло берган илм ёрдамида шайтоннинг барча макр-хйллаларидан хабардор ва уларга қарши кўриладиган тадбир-чораларни яхши билади. Шайтон қаерда одамларни иғвога солса, уларни тўғри йўлдан адаштирмоқчи бўлса, олим ўша ерда пайдо бўлади ва шайтоннинг иғвосига қарши зарур чораларни кўради.

Шунинг учун бир олим шайтон учун минг нафар обиддан кўра ашаддийроқ душман ҳисобланади.

Исломда шунинг учун ҳам диний илм олимлари юқори кадрланадилар. Олим бор жойда кишиларнинг шайтон васвасасига учиши оз бўлиши тарихий тажрибада қўрилган ҳақиқатдир. Қайси бир жамиятда кераклигича диний олим бўлса, ўша жамиятда шайтоннинг васвасаси оз бўлади. Олимлар ваъз-насиҳат, дарсу иршодлари билан халқни шайтонга малай бўлишдан қайтариб, Аллоҳнинг йўлига солиб турадилар. Уламолари йўқ ёки кам жойларда эса, халқ оммаси шайтонга малай бўлиб қоладилар.

Шунинг учун ҳам орамиздан кўпроқ етук диний олимлар чиқиши учун ҳаракат қилмоғимиз лозим. Бор уламоларни эса жамият учун, эл-юрт учун зарур кишилар сифатида тақдирлашимиз лозим.

103- عَيْنِ أَبِي أُمَامَةَ الْبَاهِلِيِّ 100 قِيَالَ ذُكِرَ لِرَسُولِ اللَّهِ -
رَجُلَانِ أَحَدُهُمَا عَابِدٌ وَالْآخَرُ عَاِمٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: "فَضِيلُ الْعَالِمِ
عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِي عَلَى أَذْنَاكُمْ ثُمَّ قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ وَأَهْلَ
السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ حَتَّى النَّمْلَةِ فِي جُحْرِهَا وَحَتَّى الْحُوتَ لَيُصَلُّونَ عَلَى
مُعَلِّمِ النَّاسِ الْحَيِّرِ.

103. Абу Умома ал-Баҳилий розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга икки киши зикр қилинди: бири обид, бошқаси олим. Шунда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Олимнинг обиддан афзаллиги худди менинг сизнинг энг кичигингиздан афзаллигимга ўхшайди», дедилар. Сўнгра Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи

васаллам:

«Албатта, Аллох, Унинг фаришталари, осмонлару ернинг аҳли, хаттоки, уясидаги чумоли ва балиқ ҳам одамларга яхшиликни ўргатувчига саловот айтадилар», дедилар».

Шарҳ: Бу ҳадиси шарифни Абу Умома ал-Боҳилий розияллоху анху ривоят қилмоқдалар. Одатимизга кўра, аввал у киши билан танишиб олайлик:

Абу Умома ал-Боҳилий розияллоху анхунинг асл исмлари Судай ибн Ажлондир. Бу зот Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламдан кўп ҳадислар ривоят қилганлар. У киши ривоят қилган ҳадисларнинг кўпини шомликлар ҳузуридан топиш мумкин. Ҳаммаси бўлиб, 250 та ҳадис ривоят қилганлар.

Абу Умома аввал Мисрда яшайдилар, кейин Шомга кўчиб ўтадилар. Ҳижратнинг 86-санасида ўша ерда вафот этадилар. Бу зот Шомда энг охирги вафот этган саҳоба эдилар.

Саҳобайи киромлар томонидан Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламга икки киши – олим ва обид зикр қилинди ва уларнинг қайси бири афзал эканлиги ҳақида сўралди.

Шунда Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам:

«Олимнинг обиддан афзаллиги худди менинг сизнинг энг кичигингиздан афзаллигимга ўхшайди», дедилар.

Саҳобалик катта бахт, хатто энг кичик саҳоба бўлиб, Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг суҳбатларини топиш ҳам чексиз саодат. Шунингдек, обид бўлишлик ҳам яхши нарсаси. Аммо обидни олим билан тенглаштириб бўлмайди. Олимлик даражаси жуда ҳам устундир. Олим билан обиднинг орасидаги фарқ худди Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам билан энг кичик саҳобанинг орасидаги фарққа ўхшайди.

Бу фарқни тўла тасаввур этиш учун Пайғамбаримиз

соллаллоху алайҳи васалламнинг зоти мубораклари нақадар олий эканлигини англаб етишимиз керак бўлади. У зот одам боласининг энг улуғи, Аллоҳ пайғамбарларининг энг афзалидирлар. Оддий инсонлар ичида энг афзал инсонлар саҳобалар бўлиб, уларнинг ичида катта саҳобалар, катта саҳобалар ичида эса тўрт халифа энг афзал бўлсалар, уларнинг ҳаммалари тўплангандаги фазллари Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламнинг фазллари олдида ҳеч нарса бўлмай қолади. Энди шу таққосни Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам билан энг кичик саҳобий ўртасида қилиб кўрайлик. Орадаги фарқ қандоқлигини шундан билиб олаверсак бўлади.

Ислом назарида олим билан обид орасидаги фарқ шунча бўлса, энди олим билан оддий одам ўртасидаги фарқни билиб олаверинг.

Шунинг учун ҳам ўшандоқ фазлга эга бўлишни хоҳлаган киши диний илмларни эгаллаб, олим бўлишга ҳаракат қилмоғи лозим. Диний илмларни эгаллаган мусулмон олимлар пайғамбарларнинг меросхўрлари эканлиги аввал ўрганган ҳадисларимизнинг бирида айтиб ўтилган эди. Энди эса, Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам энг кичик саҳобийдан қанчалик афзал бўлсалар диний илмлар олимининг обид кишилардан шунчалар афзал эканликлари баён қилинмоқда. Бунда эса диний илмларни ўрганишга катта тарғиб бор. Чунки ҳар бир жамиятгина эмас, балки бутун инсоният исломий илмларни яхши билган олимларга жуда ҳам муҳтож. Аллоҳнинг каломини, Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг суннатларини, шариатимиз таълимотларини кишиларга етказишда ана ўша олимлар зарурдирлар. Инсониятга Ислом ҳидоятини таништириш, мусулмонларга шариат аҳкомларини баён қилиш, ҳалолни ҳаромдан, гуноҳни савобдан, яхшини ёмондан ажратиш

йўллари кўрсатиш учун мусулмон уламолар керакдир.

Шунинг учун ҳам уларни Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам меросхўрлари, умматимизнинг гултожлари, деб қаралади. Уларни чексиз ҳурмат қилинади. Исломда ҳақиқий диний илмлар уламолари қанчалик тақдирланишларини Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳадис давомидаги сўзларидан ҳам билиб олсак бўлади:

«Албатта, Аллоҳ, Унинг фаришталари, осмонлару ернинг аҳли, ҳаттоки, уясидаги чумоли ва балиқ ҳам одамларга яхшилиқни ўргатувчига саловот айтадилар».

Саловот айтиш Аллоҳ таоло томонидан бўлганда У зотнинг бандага кўрсатадиган раҳматини ифода қилади.

Саловот осмонлар аҳли, яъни, фаришталар томонидан бўлганида эса, уларнинг бандага истиғфор айтишини ифода қилади.

Саловот айтиш ер аҳли, яъни, одамлар томонидан бўлганда эса, уларнинг дуо қилишларини ифода этади. Одамларга яхшилиқни ўргатувчилар мусулмон уламолардир. Чунки Ислом нуқтаи назарида яхшилиқ Ислом шариати яхши, деб айтган нарсалардир. У нарсалар нима эканини уламолар биладилар ва одамларга ўргатадилар. Уламолар ўз дарслари, ваъз-насихатлари, илмий суҳбатлари билан, ёзган китоблари ва ҳозирги замонда матбуот ва ахборот воситалари орқали тарқатган мақолалари билан одамларга Аллоҳнинг динини – аини яхшилиқни ўргатадилар. Ана шундай ишни ихлос билан, Аллоҳнинг розилиги учунгина адо этадиган ҳақиқий уламоларга:

1. Аввало, Аллоҳ таоло саловот айтади, яъни, уларга раҳмат назари билан қарайди.

2. Сўнгра осмонларнинг аҳли, яъни, фаришталар ва яна осмонда бўлиши мумкин зотлар саловот-истиғфор айтади.

3. Ернинг аҳллари, яъни, одамлар ва жинлар ҳам ўша уламоларга одамларга яхшиликни ўргатганлари учун дуо қилиб турадилар.

4. Ердаги бошқа жонзотлар ҳам, ҳаттоки, уясидаги чумоли ва сувдаги балиқлар ҳам одамларга яхшиликни ўргатувчи кишиларга саловот айтиб турадилар.

Бу нарсалар ҳақиқий мухлис уламолар Исломда қандоқ тақдирланишларини яна бир бор намоён қилмоқда.

Кези келганда эслатиб ўтиш жоиз бўлган бир нарса бор. Ҳамма яхшиликлар суиистеъмол қилинганидек, уламолик шарафи ҳам баъзи кишилар томонидан суиистеъмол қилинади. Баъзи одамлар мусулмонлар томонидан уламоларга кўрсатиладиган эҳтиромни кўзлаб, ўзларини уламо қилиб кўрсатиб юрадилар. Аслида эса, улар ҳақиқий уламо бўлмайдилар, баъзилари билганларига амал ҳам қилмайди. Албатта, бундай кишилар мазкур мадҳ ва ваъдалардан мустаснодирлар. Дунё учун, риё учун, шуҳрат учун ўзини олим кўрсатган, илмига амал қилмаган кишиларнинг ҳоли қандоқ бўлиши бошқа ҳадисларда баён қилинган.

Ушбу ҳадиси шарифдан олинадиган фойдалар:

1. Олим билан обиднинг орасидаги фарқни ва шунга ўхшаш нарсаларни сўраш мумкинлиги.

2. Олимнинг обиддан фазли худди Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг энг кичик саҳобийдан афзалликларига ўхшаши.

3. Аллоҳ таолонинг одамларга яхшилик ўргатувчига раҳмат назари билан қараши.

4. Осмонлардаги зотлар уламолар ҳаққига истиффор айтиб туришлари.

5. Ердаги зотлар уламолар ҳаққига дуо қилиб туришлари.

6. Ҳаттоки уясидаги чумоли ва сувдаги балиқ ҳам уламолар ҳаққига дуо қилиб туришлари.

Ушбу ҳадиси шарифни ҳаётимизга татбиқ қилиш учун олим бўлишга уриниш, олимнинг обиддан фазли қанчалар кўп эканини тушуниш керак. Олимлар эса, ўз исмларига яраша ихлос билан Аллоҳнинг йўлида кишиларга яхшиликни ўргатишлари зарур. Мусулмонлар эса, ҳақиқий олимга Аллоҳ тарафидан, осмонлар аҳли тарафидан, ер аҳли тарафидан, ҳаттоки, уясидаги чумоли ва сувдаги балиқ ҳам саловот айтишидан ибратланиб, уламоларнинг ҳақларига дуо қилишлари, уларни иззат-икром этишлари лозим. Мусулмонман, Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг умматиданман, деган киши У зотнинг ҳадисларига амал қилиши керак. Пайғамбаримизнинг ҳадиси эса, уламоларни ҳурмат қилишни буюрмоқда. Бу нарса бир вақтнинг ўзида уламоларни беҳурмат қилмаслик маъносини ҳам англатади. Ислоҳ динида ҳақиқий уламоларни беҳурмат қилишлик – одамларга яхшилик ўргатувчини беҳурмат қилиш, пайғамбарлар меросхўрларини, Аллоҳнинг раҳмат назарига сазовор кишиларни, осмондаги ва ердаги зотлар барчасининг саловотига сазовор зотларни беҳурмат қилиш бўлади.

Шунинг учун ҳам Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзларининг бошқа бир ҳадисларида «Ким кичигимизни иззат қилмаса, каттаимизни улуғламаса ва уламоларимизни эҳтиром қилмаса, биздан эмасдир», деганлар.

104- عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ¹/₁₀₀ عَنْ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: لَنْ يَشْبَعَ الْمُؤْمِنُ مِنْ خَيْرٍ يَسْمَعُهُ حَتَّى يَكُونَ مُنْتَهَاهُ الْجَنَّةُ. رَوَى هَذِهِ الْخُمْسَةَ التِّرْمِذِيُّ.

104. Абу Саъид ал-Худрий розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Мўмин интиҳоси жаннат бўлгунча ўзи эшитган яхшиликдан зинҳор тўймайди», дедилар».

Юқоридаги беш ҳадиси Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шарифнинг ровийлари Абу Саъид ал-Худрий розияллоҳу анҳу билан танишмиз.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзларининг ушбу ҳадиси шарифларида мўмин киши умрининг охиригача яхшилик – илм талаб қилиб бориши зурурлигини, ана шунда жаннатга дохил бўлишини таъкидламоқдалар. Исломдаги бешикдан қабргача илм талаб қилиш зарурлигига ишора бу ҳадисда ўзига хос услуб билан айтилмоқда. Мўмин киши доимо илм талаб қилиши, ўзи, дини, биродарлари, эли-юрти учун фойдали бўлган нарсаларни ўрганиб юриши лозим.

Бу қоидага ҳаммамиз тўлиқ амал қилсак, улкан бахту саодатга эришган бўламиз.

105- عَيْنُ عُثْمَانَ $\frac{1}{100}$ عَيْنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: يَشْفَعُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

ثَلَاثَةُ الْأَنْبِيَاءِ ثُمَّ الْعُلَمَاءُ ثُمَّ الشُّهَدَاءُ. رَوَاهُ ابْنُ مَاجَهَ.

105. Усмон розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Қиёмат куни уч тоифа шафоат қилади: «Анбиёлар, уламолар ва шаҳидлар», дедилар».

Ибн Можса ривоят қилган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шариф ҳазрати Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳудан ривоят қилинмоқда. У киши билан яқиндан танишиб олайлик:

Усмон ибн Аффон ибн Абу Осс Умавий ал-Кураший, куниялари Абу Абдуллоҳ. Маккада таваллуд топганлар. Аввалгилардан бўлиб Исломни қабул қилганлар. Мўминларнинг амири, хулафои рошидинларнинг

учинчиси, жаннатга киришларига башорат берилган ўнта саҳобанинг бири бўлганлар. Икки ҳижрат соҳиби. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг Руқия ва Умму Гулсум исмли қизларини ўз никоҳларига олганликлари учун «Зуннурайн» (икки нур соҳиби) лақабини олганлар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам вафот этаётганларида рози бўлинган олти саҳобанинг бири.

Жоҳилиятда Усмон розияллоҳу анҳу шарафли бойлардан бўлган. У киши тақводор, ҳаёли саҳобалардан эдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам билан ҳамма ғазотларда бирга бўлдилар. Фақат Бадр ғазотида хотинлари Руқия қаттиқ касал бўлганлиги сабабли иштирок эта олмадилар. Ана шу кунда мусулмонлар ғалабаси Руқия розияллоҳу анҳонинг вафотлари билан бир кунга тўғри келди.

Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу кўп эҳсон қилгувчи саҳий бой кишилардан эдилар. ўазотларнинг бирида аскарларнинг ярмини ўз тасарруфларига олган ва минг динор пулни камбағалларга Аллоҳ йўлида эҳсон қилган, бундан ташқари, бир яҳудийдан «Равма» номли қудукни сотиб олиб, мусулмонлар фойдаланиши учун бериб юборган эдилар.

Ҳижратнинг 23-санасида мусулмонлар Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳуга байъат беришди. Бу зот халифалик даврларида кўп ишларни амалга оширдилар. Шулардан бири Африка, Сижистон, Хуросон, Арманистон, Кавказ, Кармон, Қибрис мамлакатлари мусулмонлар тарафидан фатҳ этилди. Қуръони карим асл нусхали китоб ҳолига келтирилди. Зобитлик йўлга қўйилди. Масжиди Ҳаром ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг масжидлари кенгайтирилди. Ийд намозига хутба ўқиш ва жума намозига аввалги азонни айтишлик жорий қилинди.

Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу ҳаммаси бўлиб,

146 та ҳадис ривоят қилдилар. Бу кишидан бир неча саҳоба ва тобеъинлар ривоят қилишган ва у киши ривоят қилган ҳадислардан учта «Саҳиҳ» соҳиблари ўз китобларига киритишган.

Усмон ибн Аффон розияллоҳу анҳу ҳижратнинг 35-санасида зулҳижжа ойининг 12-кунида 80 ёшдан ўтганларида вафот этдилар.

Ҳадиси шарифнинг маъносидан кўриниб турибдики, Ислому уламолари нафақат бу фоний дунёда, балки, у боқий дунёда ҳам юксак ҳурматланар эканлар. Қиёмат куни уламолар пайғамбарлардан кейинги мартабага, ҳатто Ислому учун Аллоҳнинг йўлида жиход қилиб жон берган шаҳидлардан ҳам устун мартабага эришар эканлар. Қиёмат кунининг нима экани ҳаммага маълум. У кунда ҳамма ғамташвишда, кўрқинчда қолиши, биров билан бировнинг иши бўлмай қолиши барчага маълум. Ана ўшандоқ кунда Аллоҳ таоло ўз бандаларидан уч тоифасига алоҳида имтиёз берар экан. Улар мазкур кўрқинч, даҳшат ва хорликлардан мустасно қилинар экан-да, ундан ҳам зиёда ҳолда бошқа бандаларга шафоат бериш ҳуқуқи ато этилар экан.

Аввало, анбиёлар ўзлари хоҳлаган, муносиб билган кишиларга шафоат бериб, Аллоҳдан уларни жаннатга киритишини сўрар эканлар.

Анбиёлардан сўнг эса, уламоларга шафоат қилиш ҳуқуқи берилар экан. Улар ҳам ўзлари муносиб деб билган одамларга шафоат бериб, Аллоҳдан уларни жаннатга киритишини сўрар эканлар. Сўнгга бу ишга шаҳидлар муяссар бўлишар экан. Улар ҳам маълум кишиларни шафоат қилар эканлар.

Бу ҳадис уламоларнинг охиратдаги мартабалари қанчалик улуғ эканини кўрсатиб турибди. Бу эса олим бўлиш учун қаттиқ интилиш лозимлигини ҳам билдиради.

Уламоларнинг фазли ҳақидаги ҳадислар жуда ҳам кўп. Улардан баъзиларини келтирамиз:

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам:

1. «Қиёмат куни Аллоҳ азза ва жалла бандалари орасида ажрим қилиш учун курсисига ўтирганида уламоларга: «Мен сизларга илмимни ва ҳилмимни фақат сизларнинг бор нарсаларингизни танламасдан мағфират қилишим учун берганман», дейди», дедилар.

2. «Аллоҳ қиёмат куни бандаларни қайта тирилтирганида уламоларни ажратиб олиб: «Эй уламолар жамоаси, Мен сизларга илмимни сизни азоблашим учун берган эмасман. Кетаверинглар, сизларни мағфират қилдим», дейди», деганлар.

3. «Ибодатнинг афзали фикҳдир. Диннинг афзали парҳезкорликдир», деганлар.

(Парҳезкорлик энг ҳалол нарсаларни истеъмол қилиб, шубҳали нарсаларни тарк этиш, тақволи бўлишдир).

4. «Толиби илмга илм талаб қилиб турган ҳолатида ўлим келса, у шаҳиддир», деганлар.

5. «Кимга илм талаб қилиб турган ҳолида ажали келса, у билан пайғамбарларнинг ўртасида фақат пайғамбарлик бўлади, холос», деганлар.

Ушбу беш ҳадисни Имом Термизий ривоят қилганлар.

Имом Аҳмад ибн Ҳанбал ривоят қилган ҳадисда эса, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ер юзида уламолар худди еру сувнинг қоронғулигида йўл топишга ёрдам берувчи йўлчи юлдузга ўхшайди. Юлдузлар ғойиб бўлганда йўловчилар адаша бошлайдилар», дедилар.

Имом Байҳақий ривоят қилган ҳадисда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Олим билан обид қайта тирилтирилади. Обидга: «Жаннатга кир», дейдилар. Олимга: «Одамларнинг одобини гўзал қилиб тарбиялаганинг учун, уларга шафоат бериш учун собит тур», дейилади», дедилар.

Ушбу ҳадиси шарифлардан ибрат олмоғимиз,

хаётимизда фойдаланмоғимиз лозим.

бўлувчи уни ўзидан кўра кўпроқ англовчига етказса», дедилар.

Икки Шайх ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ҳадис Абу Бакра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинмоқда. Аввал у киши билан танишиб олайлик:

Абу Бакра кунияси билан машҳур бўлган бу саҳобанинг исмлари Нуфайъ ибн Ҳорис ас-Сақафий. Бу киши Тоифда мусулмонлар кўлига асирга тушадилар. Исломга кирганларидан кейин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам у кишини озод қилиб, «Абу Бакра» кунияси билан чақирадилар.

Абу Бакра розияллоҳу анҳу улуг саҳобалардан бўлиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан 132 та ҳадис ривоят қилдилар. Бу зот Тоифдан Басрага кўчиб ўтиб, ана шу ерда истиқомат қилдилар. Имрон ибн Хусайн «Абу Бакрадан кўра фазилатли кишини кўрмадим», деб айтадилар.

Бу зот ҳижратнинг 52-санасида Басрада вафот этдилар.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўз илмий мажлисларида ўтирган кишиларга **«ҳозир бўлганлар ғойибларга етказсин»**, демоқдалар. Яъни, илмий мажлисда ҳозир бўлганлар унда эшитганларини кейин келадиганларга етказсин, деб амр қилмоқдалар. Шу билан бирга ҳадиснинг давомида ушбу етказишнинг ҳикматларидан бирини ҳам баён қилиб:

«Шояд ҳозир бўлувчи уни ўзидан кўра кўпроқ англовчига етказса», дедилар.

Яъни, шояд илмий суҳбатда ҳозир бўлган одам илмни ўзидан кўра яхшироқ фойда оладиган кишига етказса, дедилар.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг бу амрлари саҳобалар учун қонун бўлган. У зот соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суҳбатларида бўлиб, эшитган ҳадисларини суҳбатда ҳозир бўлмаганларга етказиш учун

бор имкониятларини ишга солганлар. Улар ўз ҳабиблари – Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг муборак оғизларидан чиққан ҳар бир сўзни омонат билан бошқаларга ўз вақтида етказиб, ўз зиммаларидаги бурчни шараф билан адо этганлар. Саҳобаларнинг бу ҳислатлари уларнинг шогирдлари тобеъинларга ҳам ўтган. Улар ҳам ўз устозлари – саҳобаи киромлардан эшитганларини, олган илмларини бошқаларга етказишда барча имкониятларини ишга солганлар.

Шундай қилиб, Ислом уммати бири-бирига устоз, бири-бирига шогирд бўлиб келган. Илм ўргатиш ва ўрганиш мусулмонларни бошқалардан ажратиб турувчи асосий фазилатларидан бўлган. Ҳар бир мусулмон ўзи билган нарсани бошқа бировга ўргатишни муқаддас бурчи, деб билган.

Шу тариқа Ислом оламида ўз-ўзидан илм тарқалган. Аммо вақт ўтиши билан бу руҳ йўқолди. Кишиларда масъулият ҳисси камайди. Илмга уриниш озайди. Сўнгра бу ҳолатларни эътиборга олиб, авваллари илм ўргатгани учун ҳақ олиб бўлмайди, деган уламолар илм зое бўлмаслиги учун кишиларга илм ўргатувчи устозлар ҳақ олса бўлади, деб фатво бердилар.

Бизнинг вақтимизга келиб, исломий руҳнинг ўта заифлашганидан устозлару шогирдлар ҳақ оладиган бўлсалар ҳам илмга уринадиганларни топиш қийин бўлиб қолди. Оқибат нима бўлганини ва бўлаётганини кўриб турибмиз.

Агар биз аجدодларимиз каби дунёнинг илғор ва етакчи халқи бўлишни хоҳласак, динимиз асосида илмга бўлган муносабатларимизни мусулмонча қилишимиз керак. Ҳар бир киши илм талабида бўлишни ўзи учун фарз, деб билиши керак. Ҳар бир билимли киши ўзидаги илмни ўзгаларга ўргатишни ўзининг бурчи, деб билмоғи лозим. Айниқса, диний саводсизликни битириш учун шу ишни

қилиш жуда зарур.

107- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو ¹/₁₀₀ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: بَلَّغُوا عَنِّي وَلَوْ آيَةً وَحَدِّثُوا عَنِ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا حَرَجَ وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَالتِّرْمِذِيُّ.

107. Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Мендан бир оят бўлса ҳам етказинглар. Бани Исроил ҳақида гапиринглар, танглик йўқ. Ким менга қасддан ёлғон тўқиса, дўзахдаги ўриндиғига жойлашаверсин», дедилар».

Бухорий ва Термизий ривоят қилишган.

Шарҳ: Ҳадиснинг ровийлари Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анҳу билан танишмиз.

Ушбу ҳадиси шарифда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам учта муҳим масалани баён қилмоқдалар.

1.«Мендан бир оят бўлса ҳам етказинглар».

Яъни, менинг билганим оз нарса, фақат биргина оят, деб ўтирманглар, ўшани бўлса ҳам одамларга етказинглар, демоқдалар.

2.«Бани Исроил ҳақида гапиринглар, танглик йўқ».

Бу иш рухсат берилган доирада бўлиши кераклигини уламоларимиз таъкидлаганлар. Чунки бошқа ҳадисда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Аҳли китобларни тасдиқламанглар ҳам, ёлғончи қилманглар ҳам, Аллоҳга ва у Зотдан ўзимизга нозил қилинган нарсасига иймон келтирдик, денглар», деганлар.

Шунинг учун уларнинг шариатимизга мувофиқ нарсаларини тасдиқлаймиз, шариатимизга номувофиқларини ёлғон, деймиз.

3.«Ким менга қасдан ёлғон тўқиса, дўзахдаги ўриндиғига жойлашаверсин».

Билиб туриб, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам айтмаган нарсани у зотдан деб гапириш шунчалар ёмон нарсаси, ким шу ишни қилса, дўзахий бўлиши турган гап.

Ушбу ҳадисдан олинадиган фойдалар:

1. Оз бўлса ҳам ўзи билган илмни ўзгаларга етказиш зарурлиги.

2. Бани Исроил ҳақида шариатимиз изн берган маънода гапириш жоизлиги.

3. Ким Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга нисбатан ёлғон тўқиса, дўзахий бўлиши.

Ушбу ҳадиси шарифни ҳаётимизга татбиқ қилишга жуда муҳтожмиз. Оз-оздан бўлса ҳам билган нарсаларимизни ўз биродарларимизга ўргатишимиз зарур. Қанчадан-қанча кишилар калимаи шаҳодатни ўрганишга муҳтожлар. Уларга бу нарсани билганлар ўргатмаса, ким ўргатади?

Қанчадан-қанча кишилар акалли бир оятни ҳам, Қуръондаги кичик сураларни ҳам билмайдилар. Уларга ҳам билганлар ўргатмай ким ўргатади! Таҳорат, ғусл, намоз, жаноза ва бошқа кўплаб шаръий аҳкомларни билмайдиганларимиз кўп. Буларнинг ҳаммасини биладиганлар ўргатиши лозим. Баъзи нарсаларни билганлар ундан ҳам кўра кўпроқ нарсаларни билишлари керак. Улар ўзларидан кўпроқ биладиганлардан ўрганишлари лозим бўлади ва ҳоказо.

«Бани Исроил» ва бошқа аҳли китоблар ҳақида ҳам билганлар билмаганларга гапириб, шариатимизнинг уларга бўлган муносабатларини тушунтириб беришлари лозим. Чунки билимсизлик оқибатида улар билан нотўғри муносабат ва алоқалар вужудга келмоқда. Кишиларимиз адашиб, катта хатоларга йўл қўймоқдалар.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга нисбатан ёлғон тўқилишини ҳам олдини олиш керак. Билиб-билмай турли гапларни ҳадис, деб гапириш катта гуноҳ. Бу ўша одамнинг дўзахга киришига сабаб бўлади. Шунинг учун ҳадиснинг ҳақиқий эканлигига тўлиқ ишонч ҳосил қилмасдан туриб, ҳадис айтиш яхши эмас.

108- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ $\frac{1}{100}$ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: مِمَّنْ سُئِلَ عَيْنَ عِلْمٍ فَكَتَمَهُ أَجْمَعَهُ اللَّهُ بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

108. Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким бир илмдан сўралсаю, бас, у ўшани яширса, қиёмат куни Аллоҳ уни оловдан бўлган юган билан юганлайди», дедилар».

Абу Довуд ва Термизий ривоят қилишган.

Шарҳ: Ҳадиснинг ровийлари Абу Ҳурайра розияллоҳу анху билан яқиндан танишимиз.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам бу ҳадиси шарифларида илмни яшириш, уни тарқатмасликнинг оқибати ёмон бўлишини баён қилиш билан илмни ёйишга тарғиб қилмоқдалар.

Ўтган ҳадисларда барча мўмин-мусулмонлар бир оят бўлса ҳам билган нарсаларини кишиларга етказиш учун ҳаракат қилишлари зарурлиги айтилган эди. Энди эса, ким илмни беркитса, уни кишиларга етказмаса, қиёмат куни алоҳида азоб билан азобланиши муқаррарлиги маълум қилинмоқда. Ундай одамни Аллоҳ таоло оловдан бўлган юган билан юганлаб жаҳаннамга солади ва унда яна алоҳида азоб берар экан.

Бошқа тузумларда илм ўз эгасининг мулки ҳисобланади. Олим одам нимани хоҳласа, шуни қилади.

Хоҳласа, бировга ўргатади, хоҳламаса, ўргатмайди. Исломда эса, илм олимнинг эмас, балки ўша олим яшаётган жамиятнинг мулки ҳисобланади. Олим эса, уни ўзида омонат сақлаб турган одам. Жамият қачон муҳтож бўлиб қолса, олим ўша омонатдаги илмдан бериши лозим. Бермаса, хиёнат қилган бўлади. Бу дунёда қутулиб кетса ҳам охиратда, албатта, жазосини олади.

Ўтган бобда олимларнинг фазли ва уларга берилган имтиёзлар ҳақида гап кетган эди. Энди олимларнинг бурч ва масъулиятлари ҳақида сўз бормокда.

Бу ҳадисдан оладиган фойдаларимиз равшан. Илми бор кишилар ўзларидаги илмни беркитмасдан, сўраб келган, ўрганмоқчи бўлган кишиларга ўргатишлари керак. Агар биров бу йўлда тўсиқ бўлса, барча гуноҳ ўша тўғаноқлик қилган томонга тушади.

109- عَنْ أَبِي مُوسَى ¹/₁₀₀ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: مَثَلُ مَبَا بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ مِنْ الْهُدَى وَالْعِلْمِ كَمَثَلِ الْغَيْثِ الْكَثِيرِ أَصَابَ أَرْضًا فَكَانَ مِنْهَا نَقِيَّةٌ قِيلَتْ الْمَاءُ فَأَنْبَتَتِ الْكَلَّا وَالْعُشْبَ الْكَثِيرَ وَكَانَتْ مِنْهَا أَجَادِبُ أُمْسِيكَتِ الْمَاءُ فَفَنَعَ اللَّهُ فِيهَا النَّاسَ فَشَرِبُوا وَسَقَوْا وَزَرَعُوا وَأَصَابَ مِنْهَا طَائِفَةٌ أُخْرَى إِمَّا هِيَ قِيَعَانٌ لَا تُمَسِكُ مَاءً وَلَا تُنْتِ كَلَّا فَبَذَلَكَ مَثَلٌ مِنْ قَوْمٍ فِي دِينِ اللَّهِ وَنَفَعَهُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ فَعَلِمَ وَعَلَّمَ وَمَثَلٌ مِنْ لَمْ يَزُفِغَ بِذَلِكَ رَأْسًا وَلَمْ يَقْبَلْ هُدَى اللَّهِ الْبَازِي أُرْسِلْتُ بِهِ. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ.

109. Абу Мусо розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам:

«Аллоҳ мен орқали юборган ҳидоят ва илмнинг

мисоли худди ерга тушган кўп ёмғирга ўхшайди. Ернинг баъзи жойи яхши экан, сувни қабул қилиб, кўплаб наботот ва ўсимликларни ўстирибди. Унинг баъзи жойлари қаттиқ экан, сувни тутиб қолибди. Бас, у билан Аллоҳ одамларга манфаат берибди. Улар ундан ичибдилар, суғорибдилар ва экин экибдилар. Ернинг баъзи жойлари силлиқ экан. Сув тутмас ва экин ҳам ўстирмас экан. Ана ўша худди Аллоҳнинг динида фақиҳ бўлган кишига ўхшайди. Аллоҳ мен ила юборган нарса унга манфаат берибди. Бас, ўзи ўрганибди. Ўзгаларга ўргатибди. Бошқаси ўша нарсага эътибор бермаган кишига ўхшайди. Яна бири эса, мен ила юборилган Аллоҳнинг ҳидоятини қабул қилмаган одамга ўхшайди», дедилар».

Икки Шайх ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ҳадиснинг ровийлари Абу Мусо розияллоху анху билан танишмиз.

Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам ўзлари орқали Аллоҳ таоло томонидан юборилган Ислом шариати, исломий илмларни сувга, одамларни эса ерга ўхшатмоқдалар. Бунда жуда ҳам улкан маъно бор. Чунки сув ҳам, илм ҳам ҳаёт ҳисобланади. Сув билан ер юзидаги наботот ва жониворлар тирикдирлар. Исломий илм билан эса, қалб ва руҳлар тирикдир. Ёмғир суви ерга таъсир қилса, ҳидоят ва илм кишиларга таъсир ўтказади. Худди ер сувга нисбатан учга бўлинганидек, одамлар ҳам Аллоҳ таоло Муҳаммад соллаллоху алайҳи васаллам орқали юборган ҳидоят ва илмга нисбатан уч тоифага бўлинар экан.

«Аллоҳ мен орқали юборган ҳидоят ва илмнинг мисоли худди ерга тушган кўп ёмғирга ўхшайди».

Ерга тушган кўп ёмғирнинг вазифаси ерни жонлантириш, унда ўсимликларни ўстириб, жониворларга фойда бериш. Худди шунга ўхшаб, Пайғамбар соллаллоху

алайҳи васаллам орқали юборилган ҳидоят ва илмдан мақсад ҳам кишиларнинг руҳий-маънавий ташналикларини қондириш, улар ҳаётини фойдали қилиш, икки дунё бахт-саодатига эриштиришдир.

Лекин ер турлича бўлгани сабабли унинг бўлаклари ҳам ёмғирга нисбатан ўз табиатига мувофиқ бошқа-бошқа ҳолатда бўлади. Кўрадиган нафи ҳам шунга яраша турличадир.

1. «Ернинг баъзи жойи яхши экан, сувни қабул қилиб, кўплаб наботот ва ўсимликларни ўстирибди».

Яхши ерларга ёмғир суви яхши сингади. Ўша ерларнинг ўзи аввало ўша сувдан тўйиб-тўйиб ичади. Қолаверса, наботот ва ўсимликларни ҳам ўстиради. Яъни, ўзидан бошқаларга ҳам нафи тегади.

«Ана ўша худди Аллоҳнинг динида фақиҳ бўлган кишига ўхшайди. Аллоҳ мен ила юборган нарса унга манфаат берибди. Бас, ўзи ўрганибди. Ўзгаларга ўргатибди».

Яъни, ўша сувни қабул қилиб олиб, кўплаб наботот ва ўсимликларни ўстирган ер худди Аллоҳнинг динида фақиҳ бўлган кишига ўхшайди. Яхши ер сувдан тўйиб-тўйиб ичганидек, фақиҳ ҳам аввало илоҳий ҳидоят ва исломий илмдан ўзи манфаат олади. Кейин эса, худди яхши ер сув ичганидан кейин кўплаб наботот ва ўсимликларни ўстирганидек, фақиҳ ҳам ўзи манфаатланган илмлардан бошқа кишиларга ҳам беради.

2. «Унинг баъзи жойлари қаттиқ экан, сувни тутиб қолибди. Бас, у билан Аллоҳ одамларга манфаат берибди. Улар ундан ичибдилар, суғорибдилар ва экин экибдилар».

Яъни, ернинг баъзи жойлари қаттиқ экан. Сувни ўзига сингдириб, ундан ичиб, манфаат олмабди. Лекин ўзига тушган сувни тутиб, сиртида ушлаб турибди. Унда тўпланиб қолган сувдан одамлар фойда олибдилар. Ўзлари

ичибдилар, ҳайвонларини суғорибдилар ва экинзорларига ишлатибдилар. Ана ўшандай ер, яъни, яхши ердан:

«Бошқаси ўша нарсага эътибор бермаган кишига ўхшайди».

Яъни, сувни қабул қилмай ўзида тутиб турган ер Аллоҳ таоло Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам ила юборган нарса — ҳидоят ва илмга эътибор бермаган кишига ўхшайди. Булар илмига амал қилмаган кишилардир. Улар худди қаттиқ ер сувни тутиб қолгандек, илмни тутиб қоладилар. Аммо ўша қаттиқ ер ўзи тутиб турган сувдан ўзи фойдаланмаганидек, булар ҳам ўзларига берилган ҳидоят ва илмдан ўзлари фойда олмайдилар. Лекин сувни тутиб турган ердаги сувни ичган, ҳайвонларини суғорган ва экинига ишлатганларга ўхшаб, илмига амал қилмаган одамдан илм ўрганиб, амал қилганлар фойда оладилар.

3. «Ернинг баъзи жойлари силлиқ экан. Сув тутмас ва экин ҳам ўстирмас экан».

Ўзига тушган ёмғирдан ўзи ҳам фойда олмас, ўзгаларга ҳам фойда бермас экан. Бу:

«Яна бири эса, мен ила юборилган Аллоҳнинг ҳидоятини қабул қилмаган одамга ўхшайди».

Яъни, Ислом ҳидояти ва илмини қабул қилмаган кофирга ўхшайди. Ўзи ҳам баҳра олмайди, ўзгага ҳам бермайди.

Ушбу ҳадисдан олинадиган фойдалар:

1. Баъзи маъноларни англатиш учун ҳаётий воқеъликдан мисол келтиришнинг яхшилиги.

2. Кишилар Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга Аллоҳ томонидан юборилган ҳидоят ва илмга нисбатан худди ернинг турли бўлаклари ўзига тушган ёмғир сувини қабул қилишга турлича муносабатда бўлганидек ҳар хил муносабатда бўлишлари.

3. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга берилган ҳидоят ва илмдан кўпроқ олиб, бошқаларга ҳам

етказишга тарғиб.

4. Билган илмга амал қилмасликдан қайтариш.

5. Ҳидоят ва илмдан бебаҳра қолишдан қайтариш.

Ҳаётимизда бу ҳадиси шарифга қатъиян амал қилишимиз лозим. Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламга Аллоҳ томонидан берилган ҳидоят ва илмдан қанча кўпроқ олишга эришсак, ўша ўзимиз қабул қилиб олган ҳидоят ва илмни шунча кўпроқ бошқаларга етказишга ҳаракат қилмоғимиз лозим. Шу билан бирга, ўша ўзимиз қабул қилиб олган ҳидоятда собитқадам бўлиб, ўрганган илмимизга амал қилмоғимиз керак. Зинҳор ва зинҳор Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламга берилган ҳидоят ва илмни қабул қилмайдиганлардан бўлиб қолмайлик! Ана шунда икки дунё саодатига, иншааллоҳ, эришамиз!

110- عَيْنُ سَبْهٍ بْنِ سَعْدٍ 100 عَيْنُ النَّبِيِّ " قِيَالُ: وَاللَّهِ لَأَنْ يَهْدِيَ اللَّهُ بِهَذَاكَ رَجُلًا وَاحِدًا خَيْرٌ لَكَ مِنْ حُمْرِ النَّعَمِ. رَوَاهُ الثَّلَاثَةُ.

110. Саҳл ибн Саъд розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Аллоҳга қасамки, Аллоҳ сенинг иршодинг ила бир кишини ҳидоят қилмоғи сен учун қизил туялардан кўра яхшироқдир», дедилар.

Учовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: Аввало, ҳадиснинг ровийлари Саҳл ибн Саъд розияллоҳу анҳу билан танишиб олайлик:

Саҳоба Саҳл ибн Саъд розияллоҳу анҳу ансорийлардан, Ҳазраж қабиласидан эдилар. Бу кишининг аввалги исмлари Ҳузн эди, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Саҳл деб алмаштирдилар.

Саҳл ибн Саъд ҳаммаси бўлиб, 188 та ҳадис ривоят қилганлар. Бу зотдан Абу Ҳурайра, Саъд ибн Мусаййиб аз-

Зухрий, Абу Ҳозим, ўғиллари Аббос ибн Саҳллар ривоят қилишди.

Бу зот ҳижратнинг 91-санасидаа 100 ёшларида Мадинада вафот этдилар.

Ушбу ҳадиси шарифда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам кишиларга дин аҳкомларини ўргатиш, уларни ҳидоятга бошлаш нақадар савобли ва улуғ иш эканини баён қилмоқдалар. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам бу ҳадисни ҳазрати Али ибн Абу Толиб розияллоҳу анҳуга у кишини Ҳайбарга юбораётиб айтганлар.

Маълумки, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳар қандай нарсага қасам ичавермайдилар. Аммо бу ҳадисда кўтарилаётган масала ўта муҳим бўлгани учун уни «Аллоҳга қасамки», деб бошлаганлар.

«Аллоҳга қасамки, Аллоҳ сенинг иршодинг ила бир кишини ҳидоят қилмоғи сен учун қизил туялардан кўра яхшироқдир».

Арабларда ўша пайтда энг гўзал ва мўътабар мулк – айни етилиб, қизғиш тусга кирган туя ҳисобланган. Бу билан Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳазрати Алига: «Эй Али, сенинг бир одамни ҳидоятга киришига сабаб бўлганинг энг яхши мулк бўлмиш қизил туяларни садақа қилганингдан яхшироқдир», демоқдалар.

Кишиларни ҳидоятга бошлаш, уларга илм ўргатиш Ислом динида энг улуғ ишлардан экани китобнинг аввалидан айтиб келинмоқда. Бу ҳадиси шарифдан эса бир инсонга илм ўргатиб, билмаган нарсасини билдириб, хатосини тўғрилаб, уни тўғри йўлга иршод қилиб қўйиш қанчалар савоб эканини билиб олмоқдамиз.

Ҳозирги ҳаётимизда бу ҳадисга амал қилишга жуда-жуда муҳтожмиз. Чунки бугунги кунда Исломдан анча узоқлашиб кетганмиз. Дунёдаги қанчадан-қанча одамларга Ислом ҳидоятини етказиш керак. Ҳатто ўзини мусулмон

санаб юрганлар ичида ҳам ҳақиқий ҳидоят йўлига тушмаганлар қанча!

Юқоридаги ҳадиси шариф ана шундай кишиларни тўғри йўлга солишга чорламоқда. Чиндан ҳам Исломдан беҳабар юрган бир кишини иршод қилиб, ҳидоят йўлига киритиш қанчалик улуғ савоб!

Мусулмонман, деб калимаи шаҳодатни айта олмай юрган одамга калимаи шаҳодатни ўргатиш, намоз ўқимай юрган бетавфиқ одамни иршод қилиб, намоз ўқийдиган бўлиб қолишига сабаб бўлиш қанчалик савоб!

Динимизнинг бошқа кўрсатмаларига амал қилмай юрган бир кишини тўғри йўлга тушиб олишига сабаб бўлиш ҳар қандай хайри садақадан кўра афзалдир. Ароқ ичиб, зино қилиб, ўғрилиқ, қаллоблик ёхуд иғво-бўхтон билан машғул бўлиб юрганларни бу ёмонликлардан қайтаришга сабаб бўлиш қанчалик улуғ савоб!

Бу бир кишининг Аллоҳ ҳидоятига келишига сабабчи бўлганга ваъда қилинаётган савоблар. Бир киши эмас, ўн, юз, минг ва ундан кўп кишиларнинг ҳидоят топишига сабабчи бўлиш савоби қанчалар эканини тасаввур этаверинг!

Шунинг учун ҳам ушбу ҳадис ва унинг руҳини яхши тушунган, унга амал қилган аввалги мусулмонларнинг ҳар бирлари Исломнинг даъватчиси бўлганлар. Жонкуяр мусулмон албатта салла-чопон кийиб, «мулла» деган ном олган бўлиши шарт эмас. Мусулмонларнинг ҳаммалари даъватчи бўлишлари керак. Баъзи вақтларда муллалардан кўра оддий мусулмонларнинг даъвати таъсирлироқ чиқади. Масалан, мусулмон табиб ўз тажрибаси асосида, тибдаги илоҳий мўъжизаларни далил қилиб, кишиларни Исломга чақирса, қанчалар таъсирли!

Шунга ўхшаб, бошқа соҳаларнинг одамлари ҳам динини, ўз соҳасини мукаммал ўрганиб, кишиларни Ислом дини ҳукмларига амал қилишга чақирмоқлари лозим. Ана

ўшанда ўз бурчимизни адо этган бўламиз.

111- عَنْ ابْنِ مَسْبُودٍ $\frac{1}{100}$ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: لَا حَسْبَكَ إِلَّا فِي

اِثْنَتَيْنِ رَجُلًا آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَسَلَّطَهُ عَلَى هَلَكَتِهِ فِي الْحَقِّ وَرَجُلًا آتَاهُ اللَّهُ الْحِكْمَةَ فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيُعَلِّمُهَا. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

111. Ибн Масъуд розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам: «Фақат икки нарсадан бошқада ҳасад йўқ. (Биринчиси) Аллоҳ бир одамга молу дунё берсаю, у ўшани тўғри йўлда сарф қилса, (иккинчиси) Аллоҳ бир одамга илм берсаю, у ўша илми ила ҳукм чиқарса ва таълим берса», дедилар».

Икки Шайх ва Термизий ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ҳадиснинг ровийлари Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоху анху билан яқиндан танишмиз.

«Ҳасад» аслида бошқага берилган неъматнинг заволини орзу қилишни англатади. Бу гуноҳ ҳисобланади. Гоҳида «ҳасад» сўзи «ҳавас қилиш» маъносида ҳам келади. Яъни, бошқа кишига берилган неъматни кўриб, уни ўзида ҳам бўлишини орзу қилиш маъносида ҳам ишлатилади. Бунга араблар «ғибта», дейдилар. Ушбу ҳадиси шарифдаги «ҳасад» сўзи ана ўша ғибта – ҳавас қилиш маъносида келган.

Демак, фақат икки нарсадагина бировга берилган неъматни кўриб туриб, ўзига ҳам ўшандай неъмат берилишини орзу қилиш мумкин.

«(Биринчиси) Аллоҳ бир одамга молу дунё берсаю, у ўшани тўғри йўлда сарф қилса».

Яъни, «менга ҳам Аллоҳ шу одамга бергандай молу дунё ато қилганида мен ҳам шу одамга ўхшаб уни яхшилик йўлида сарф қилар эдим», деб ҳавас қилса бўлади.

«(Иккинчиси) Аллоҳ бир одамга илм берсаю, у ўша

илми ила ҳукм чиқарса ва таълим берса».

Ўша одамга ҳам бошқа мусулмонлар ҳавас қилса бўлади. Илм билан ҳукм чиқариш ўша илм тақозо этган нарсга ўзи амал қилиш ва одамларни ҳам шунга чақиришдан иборатдир.

Ушбу ҳадисдан олинадиган фойдалар:

1. Молу дунёни тўғри йўлда сарфлашга тарғиб.
2. Молу дунёси йўқ кишилар ҳам агар молу дунёси бўлса, яхшилик йўлида сарфлашни орзу қилишларига тарғиб.
3. Илмга амал қилиб, уни одамларга ўргатишга амр.
4. Бошқаларни ҳам илм олиш, унга амал қилиб, бошқаларга ўргатишга тарғиб.

Ҳаётимизда бу ҳадисга амал қилишга ниҳоятда муҳтож эканимизни айтиб ўтиришга ҳожат бўлмаса керак.

Ҳозирги кунда молу дунёси борларимиз уни Аллоҳ таолонинг розилиги учун сарфламайдилар. Аксинча, кўпроқ Аллоҳ таолонинг ғазабини келтирадиган ишларга ишлатадилар. Ваҳоланки, мулкдор, бадавлат кишиларимиз бундан тийилишлари, Аллоҳ берган молу дунёни Аллоҳ таоло рози бўладиган савоб ишларга сарфлашлари керак.

Ортиқча молу дунёси йўқларимиз эса, мулкдорларга ёмон маънодаги ҳасад кўзи билан қараймиз. «Нима учун менда йўқ молу дунё унда бўлиши керак?», деган ҳасад билан куйиб-ёнамиз. Фақат ҳасад ўтида ёнибгина қолмай, ўша биродаримизнинг молу дунёси завол топишини соғинамиз.

Аслида эса бадавлат одамга ҳасад эмас, ҳавас қилишимиз керак. «Кўз тегмасин фалончига, Аллоҳ таоло молу дунё неъматини керагича берибди, ўзига буюрсин! Аллоҳ таоло бизга ҳам унга берганидек молу дунё ато этса, биз ҳам яхши, ҳалол-пок, савоб йўлларга сарф қилишимизни насиб этсин», дейдиган бўлишимиз керак.

Ҳозирги кунда илмиларимиз ўзи жуда ҳам кам. Илми

борлар ичида эса, илмига амал қиладиганлари ундан ҳам кам. Илмсизларимиз эса жуда ҳам кўп. Илмдиларга ҳасад қилиб, уларга душманлик қиладиганларимиз эса бундан ҳам етарли.

Бу ҳолда ҳеч қачон яхшиликка эриша олмаймиз. Агар унга эришмоқчи бўлсак, худди ушбу ҳадисда иршод қилинганидек, ҳаммамиз илмга уриниб, олим бўлишга ҳаракат қилишимиз керак. Аллоҳ илм берганлар ўзига берилган илмга амал қилишлари, бошқаларга таълим беришлари ва ўша илмга амал қилишни уларга ҳам тайинлашлари керак. Илми йўқларимиз эса, илмдиларга ҳавас ва эҳтиром назари билан қараб, «Аллоҳ бизга ҳам илм берса, унга амал қилиб, бошқаларга ўргатсак эди», дейишлари зарур.

112- وَعَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: نَضَرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مِنَّا شَيْئًا فَبَلَغَهُ

كَمَا سَمِعَ قَرِيبٌ مُبَلِّغٍ أَوْعَى مِنْ سَامِعٍ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ.

112. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Биздан бир нарсани эшитиб, уни худди эшитганидек қилиб етказган одамни Аллоҳ ёрлақасин, бас, баъзи етказилган одам эшитувчидан кўра англовчирокдир», дедилар».

Термизий ва Абу Довуд ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ҳадисни ҳам Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳу ривоят қилмоқдалар.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзларидан эшитилган илмни худди эшитгандек қилиб бошқаларга етказишга тарғиб қилмоқдалар ва ортидан ана шу етказиш туфайли келадиган фойдалардан бирини эслатиб қўймоқдалар. Эшитганлар қандай эшитса шундай қилиб етказиб қўйсалар, ўша етказилган одамлар ичидан ўша

нарсани бевосита эшитган одамдан ҳам кўра чуқурроқ англаб етадиган кишилар етишиб чиқишини башорат қилмоқдалар.

Шунинг учун ҳам саҳобаи киромлар Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламдан қандоқ эшитсалар шундоқ ривоят қилганлар. Ривоятда бирор нарсани ўзгартмаганлар. Агар баъзи бир изоҳ учун айтилган қўшимча сўз ёки ҳаракатлар бўлса, уларни алоҳида айтиб, қўшимча эканини билдириб қўйганлар. Баъзи бир сўзларни аниқ эшита олмаган бўлсалар, уни ҳам таъкидлаб қўйганлар. Бу руҳ саҳобалардан кейинги тобеъинлар авлодига ҳам ўтган. Шундоқ қилиб, бу нарса авлоддан-авлодга ўтиб, китобларга битилиб бизгача етиб келган.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзларидан бир нарсани эшитиб, худди эшитгандек қилиб бошқаларга етказган одамни «Аллоҳ ёрлақасин!» деб дуо қилмоқдалар. Яъни, Аллоҳ унинг юзини ёруғ, кўринишини гўзал қилсин, демоқдалар. Бу сўзлари икки дунёимизга ҳам тегишлидир. Мусулмонлар Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадисларини оғизларидан чиққан ҳолида авлоддан-авлодга етказиб келаётганлари шу сабабдандир.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламдан эшитган нарсани худди эшитгандек қилиб етказиш ўта аҳамиятлидир. Чунки Пайғамбаримиздан эшитиладиган нарса Қуръон оятлари ёки ҳадис бўлади.

Қуръоннинг бир ҳарфини, нуктасини ўзгартириш улкан гуноҳ экани ҳаммага маълум. Чунки у илоҳий дастур, унинг лафзи ҳам мўъжизадир. Агар Қуръонни бир нуктаси бузилса, илоҳий дастур бузилади, ундан чиқариладиган ҳукм ўзгаради, унинг мўъжизалигига путур етади.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламдан эшитиладиган иккинчи нарса эса ҳадисдир. Ҳадис – Ислом шариатининг Қуръондан кейинги иккинчи масдари.

Қуръон Аллоҳнинг каломи бўлса, ҳадис маъноси Аллоҳники, лафзи Расули акрам соллаллоҳу алайҳи васалламники бўлган каломдир. Худди Қуръони карим сингари ҳадиси шарифдан ҳам шаръий ҳукмлар чиқарилади. Агар ҳадиснинг бирор ҳарфи ўзгариб қолса, мазкур нарсаларга путур етиши турган гап.

Иккинчидан, ҳадислардан жуда кенг маънолар, баъзи бир ҳолларда эса кейинчалик тўла кашф этиладиган маънолар ҳам чиқади. Агар ҳадис эшитилгандек ривоят қилинмаса, эшитувчи шахс ўзи тушунган маънони ривоят қилса, унда ҳам путур етади. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг **«Баъзи етказиладиган одам эшитувчидан кўра англовчирокдир»** деганларининг ҳикмати ҳам шунда!

Бир ҳадисни эшитган саҳобий уни ўз замони ва шароитига биноан тушунса, кейин етказилган одам ўз замони ва шароити, юз берган ўзгаришлар, илмий кашфиётлар асосида бошқача, кенгроқ тушуниши мумкин.

Айниқса, ҳозирги кунимизга келиб, бу нарса жуда ҳам равшан кўзга кўринмоқда. Шу боис, ҳадиси шарифлардаги сир-асрорларни, мўъжизаларни ўрганиш бўйича алоҳида илмий текшириш ва тадқиқот ташкилотлари ҳам тузилган.

Шу билан бирга, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадисларида ўша вақт-ўша шароитда, ўша жамиятда бўлмаган нарсалар билан бир қаторда келажакда бўладиган нарсалар ҳам келган. Бу нарса ҳам ҳадисларни қандоқ эшитилган бўлса, шундоқлигича ривоят қилишни тақозо этади.

Ўтган ҳадис шарҳларининг бирида айтилганидек, уламоларимиз Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг **«Баъзи етказилган одам етказувчидан кўра англовчирокдир»**, деганлари кейинги авлод мусулмонлари ичидан оз бўлса ҳам ўта яхши фикрловчи, англовчи кишилар чиқишига ишорадир, деганлар.

Хулоса қилиб айтганимизда, бу ҳадисда икки нарсага алоҳида эътибор берилмоқда:

1. Ўзи билган илмни ўзгаларга етказиш зарурлиги.

2. Бировдан эшитган нарсани эшитганидек қилиб етказиш.

Биз ҳаётимизда бу икки нарсага ҳам жуда муҳтожмиз. Илмни бошқаларга етказишга бўлган эҳтиёжimiz ҳақида кўп гапирдик. Бировдан эшитган нарсани бузмасдан худди ўзидек қилиб бошқаларга етказиш ҳам жуда аҳамиятлидир. Чунки бировдан эшитган нарсани ўзидек қилиб етказмаслик омонатга хиёнатдир, ёлғончилик ва бўҳтондир. Бу иш кўплаб тушунмовчиликларга, баҳсларга сабаб бўлади. Айниқса, шариатга тегишли нарсада ҳалолни ҳаромга, ҳаромни ҳалолга, савобни гуноҳга, гуноҳни савобга аралаштириб юбориш мумкин.

Шунинг учун ҳам ҳар бир эшитган гапни бошқаларга етказаётганда ўта хушёр бўлиш керак. Бир сўзни ҳам, ҳатто оҳангни ҳам бузмасдан нақл қилиш талаб этилади.

وَفِي رَوَايَةٍ: نَضَرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مِنَّا حَدِيثًا فَحَفِظَهُ حَتَّى يُبَلِّغَهُ فَرَبَّ حَامِلٍ فَقِهِ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ وَرَبَّ حَامِلٍ فَقِهِ لَيْسَ بِفَقِيهِ.

«Бошқа бир ривоятда:

«Биздан бир ҳадисни эшитиб, уни ёдлаб олиб етказган одамни Аллоҳ ёрлақасин. Бас, баъзи фикҳни олиб юрувчи ўзидан кўра фақиҳроққа (етказди) ва баъзи фикҳни олиб юрувчи фақиҳ эмасдир», деганлар».

Шарҳ: Ушбу ҳадиснинг маъноси бошқача лафзлар билан ҳам ривоят қилинган экан. Аввалги ривоятда:

«Биздан бир нарсани эшитиб», дейилган бўлса, бу ривоятда:

«Биздан бир ҳадисни эшитиб», деб эшитилган нарса ҳадис экани очиқ-ойдин айтилган экан.

Аввалги ривоятда:

«Баъзи етказилган одам эшитувчидан кўра англовчирокдир», дейилган бўлса, бу ривоятда:

«Баъзи фикҳни олиб юрувчи ўзидан кўра фақиҳроққа (етказади)», дейилмоқда.

Демак, фикҳни – ҳадисни олиб юрувчи бор экан, ундан кўра фақиҳроқ – ҳадиснинг маъноларини дақиқ жойларигача тушунувчи ҳам бор. Ҳадисни эшитиб, уни ёдлаб олган одам уни олиб юрувчи шахс бўлар экан. Унинг маъносини дақиқ жойларигача тушунувчи эса фақиҳдейилади.

Ҳадисни ёдлаб юрган одам унинг маъносини, ундан ҳукм чиқаришни билмаса ҳам, илмни кўтариб юрувчи шахс ҳисобланиб, ундан ўша ёдлаб олинган ҳадис олинаверади. У одам қилган хизматига яраша савоб олаверади.

Лекин ундан қабул қилиб олган одам илмли бўлиб, ҳадисдан фикҳий ҳукмларни чиқарувчи фақиҳ бўлиши мумкин. Ҳадис тарихига кўз ташласак, бу ҳикмат очиқ-ойдин кўринади.

113- عَنِ أَبِي مَسْعُودٍ الْبَدْرِيِّ $\frac{1}{100}$ أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ

يَسْتَحْمِلُهُ فَقَالَ: إِنَّهُ قَدْ أُبْدِعَ بِي فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: "أَنْتِ فُلَانِيَا

فَأَتَاهُ فَحَمَلَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: "مَنْ دَلَّ عَلَى خَيْرٍ فَلَهُ مِثْلُ أَجْرِ

فَاعِلِهِ. رَوَاهُ الْأَرْبَعَةُ.

113. Абу Масъуд ал-Бадрий розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг ҳузурларига бир киши келиб, уловсиз қолганини айтиб, улов сўради. Расулulloх соллаллоху алайҳи васаллам: «Фалончининг олдига бор», дедилар.

Бас, унинг олдига борди ва у улов берди. Шунда

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким бир яхшиликка далолат қилса, унга ажр берилади», дедилар».

Тўртовлари ривоят қилишган.

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шариф Абу Масъуд ал-Бадрий розияллоҳу анҳудан ривоят қилинмоқда. Аввал у киши билан яқиндан танишиб олайлик:

Абу Масъуд кунияси билан машҳур бу саҳобанинг исмлари Уқба ибн Амр ал-Бадрийдир. Мадинадан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга байъат қилиш учун келган, иккинчи Ақоба байъатида иштирок этган, Бадр, Уҳуд ва бошқа ғазотларда қатнашган улуғ саҳобалардан эдилар. Бу зот Али розияллоҳу анҳунинг энг яқин кишиларидан эдилар. Али розияллоҳу анҳу Сиффин жангига кетаётганларида бу кишини Куфага амир қилиб қолдирганлар.

Абу Масъуд ал-Бадрий ҳаммаси бўлиб, 102 та ҳадис ривоят қилганлар. Бу кишидан Абдуллоҳ ибн Язид, Абу Воил, Алқама, Масруқ ва бошқалар ривоят қилишди. Бу зот ҳижратнинг 40-санасида Куфада вафот этдилар.

Муаллиф раҳматуллоҳи алайҳининг ушбу ҳадисни илмни етказиш вожиблиги ва унинг фазли ҳақидаги бобда келтиришлари кишиларга илмни етказиш яхшиликка далолат эканидандир. Яъни, бир одам бошқаларга илм ўргатса, яхшиликка далолат қилган бўлади. Ундан илм ўрганган одамлар қандай амал қилиб савоб олсалар, ўргатган устоз ҳам улар олган савоб микдорида савоб олади.

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига бир киши келиб, уловсиз қолганини айтиб, улов сўради».

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўзларида унга бериладиган улов йўқ экан, фалончининг олдига боргин, сенга улов берса ажаб эмас, деган маънода

гап қилдилар. Ҳалиги улов сўраган одам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам зикр қилган одамга борган эди, у улов берди. Шундан сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким бир яхшиликка далолат қилса, унга ажр берилади», дедилар.

Бу ерда яхшиликка далолат қилувчи – Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам, яхшиликни қилувчи – улов берган одам. Улов берган одам қанчалик ажрга эга бўлса, уни бу яхшиликка далолат қилган зот Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга ҳам шунча ажр берилади.

Эҳтимол, бизда яхшиликка далолат қилиш яхши иш, деган тушунча бордир. Аммо бу ҳадиси шарифда баён қилинган руҳ йўқ. Агар бу ҳадисдаги руҳдан бир оз бўлганида эди, ичимизда яхшиликка далолат қилмайдиган одам қолмас эди.

Исломнинг яхшилик тарафдори эканини қаранг. Ният бобида яхшиликни ният қилган одамга уни қилмасидан олдин савоб ёзилиши айтилган эди. Бу ерда яхшиликни ният қилмаса ҳам, бошқа кишини яхшиликка далолат қилгани учун худди ўша яхшиликни қилувчидек савоб олиши айтилмоқда.

Бу эса сиз билан бизнинг доимо яхшиликка даъват қилувчилардан бўлишимизни тақозо қилади. Қаранг, динсиз, диёнатсиз, иймонсиз одамга калимаи шаҳодатни ўргатиб, уни иймонга далолат қилган одам қанчалар савобга эга бўлади?! Бир одам мўмин-мусулмон бўлиб қанча савоб топса, у ҳам ўшанча савобга эга бўлади! Бетавфиқ бўлиб, намоз ўқимай юрган одамни намозга далолат қилган одам ўша намозга кирган одам умр бўйи намоз ўқиб қанча савоб олса, шунча савобга эга бўлар экан. Бошқа ибодат ва яхшилик ишларга далолат қилишни ҳам шунга қиёс қилавериш мумкин.

Шунинг учун илм ўрганиш, бошқаларга илмини

ўргатиш ўта савобли иш ҳисобланади. Бу хайрли иш орқали ҳеч ким эриша олмайдиган улкан савобларга эришиш мумкин.

Имом Байҳақий ва Абу Яълолар Анас ибн Молик розияллоҳу анҳудан ривоят қилган ҳадисда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Сизларга сахийлар сахийсининг хабарини берайми? Сахийларнинг сахийси Аллоҳдир. Мен одам боласининг энг сахийсиман. Мендан кейин сиздан энг сахийингиз, илм ўрганиб, илмини тарқатган одамдир. У қиёмат куни ёлғиз ўзи бир уммат бўлган ҳолида тирилтирилади. Ва жонини Аллоҳнинг йўлида сахийлик билан тутган кишидир», деганлар.

Бу ҳадисда уламолар сахийликда Аллоҳнинг йўлида жонини ҳам қизғанмаган шаҳидлардан ҳам сахийроқ қилиб васф этилмоқдалар.

Имом Ибн Можа Абу Зарр ал-ўйфорий розияллоҳу анҳудан ривоят қилган ҳадисда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Эй Абу Зарр! Эрталаб туриб Аллоҳнинг китобидан бир оят ўрганмоғинг сен учун юз ракат (нафл) намоз ўқиганингдан яхшироқдир. Эрталаб туриб амал қилингану қилинмаган илмдан бир боб ўқимоғинг сен учун минг ракат (нафл) намоз ўқиганингдан яхшироқдир», деганлар.

Шунчалик тарғиботдан кейин ҳам илмга қизиқмайдиган одам қолиши мумкинми?

يَكْتَبُ الْعِلْمَ لَصِيَانَتِهِ

ИЛМНИ САҚЛАШ УЧУН ЁЗИБ БОРИШ ҲАҚИДА

114 - عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ $\frac{1}{100}$ قِيلَ: قُلْتُ لِعَلَّيْ: هَلْ عِنْدَكُمْ

كِتَابٌ قِيلَ لَا إِلَّا كِتَابُ اللَّهِ أَوْ فَهَيْمٌ أُعْطِيَهِ رَجُلٌ مُسْلِمٌ أَوْ مَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ قُلْتُ: وَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ قِيلَ: الْعَقِيلُ وَفَكْرًا

اَلْاَسِيرِ وَلَا يُقْتَلُ مُسْلِمٌ بِكَافِرٍ.

114. *Абу Жухайфа розияллоху анҳудан ривоят қилинади:*

«Алига:

«Сизларнинг ҳузурингизда китоб борми?» дедим.

«Йўқ! Магар Аллоҳнинг Китоби, мусулмон кишига берилган фаҳм ва манави саҳифадаги нарса бор, холос», деди.

«Бу саҳифада нима бор?» дедим.

«Хун тўлаш, асирни озод қилиш ва мусулмон кофир учун ўлдирилмаслиги бор», деди».

Шарҳ: Аввало, ҳадиснинг ровийси Абу Жухайфа розияллоху анҳу билан яқиндан танишиб олайлик:

Абу Жухайфа куняси билан машхур бўлган бу саҳобанинг исмлари Абдуллоҳ ибн Муслим ибн Жанода ас-Сувоийдур. Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам вафот этганларида, бу зот ҳали балоғат ёшига етмаган эдилар. Куфада истиқомат қилдилар. Ана шу ердаги ҳазинага бошлиқ бўлдилар. Ҳазрати Алининг кўрикчиларидан эдилар. Али розияллоху анҳу бу зотни «Ваҳбул хайр» деб атадилар.

Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламдан кўп ҳадислар ривоят қилдилар. Бу зотдан ўғиллари Авн, Абу Исҳоқ Саъбий, Исмоил ибн Абу Холид, Али ибн Арқам ва бошқалар ривоят қилишди. Бу зот тўплаган ҳадислардан учта «Саҳиҳ» соҳиблари ўз китобларига киритишган.

Абу Жухайфа ҳижратнинг 63-санасида, Башр ибн Марвон Ироқда волий бўлган пайтда вафот этдилар. Куфада энг охириги вафот этган саҳоба эдилар.

Абу Жухайфа розияллоху анҳу ўзлари билан ҳазрати Али ибн Абу Толиб каррамаллоху важҳаху ораларида бўлиб ўтган бир суҳбатни ривоят қилмоқдалар. У киши ҳазрати Алидан:

«Сизларнинг ҳузурингизда китоб борми?» деб сўраган эканлар.

Яъни, сиз Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг аҳли байтларисиз, У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам сизларга алоҳида васиятнома ёки бошқа бирор нарсани ёзма равишда қолдирганларми, деб сўрадилар.

Бу саволга ҳазрати Али розияллоҳу анҳу:

«Йўқ! Магар Аллоҳнинг Китоби, бир мусулмон кишига берилган фаҳм ва манави саҳифадаги нарса бор, холос», деб жавоб бердилар.

Демак, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўз аҳли байтларига алоҳида васиятнома ёки бошқа бирор ёзма шаклдаги нарсани қолдирмаган эканлар. Аҳли байтнинг ҳузурида ҳам бошқа жамики мусулмонларга қолдирилган уч нарса бор экан, холос:

1. «Аллоҳнинг Китоби»

Яъни, Қуръони карим.

2. «Мусулмон кишига берилган фаҳм».

Бошқа мусулмон кишилар ўз иқтидорларига ва савияларига қараб қанчалик фаҳм қилсалар, аҳли байтлар ҳам шунчалик фаҳмлайдилар. Фаҳмлари бирларида озроқ, бошқасида кўпроқ бўлиши мумкин. Бу насл-насабга, ёшга, қаерда ва қачон яшашига қараб эмас, Аллоҳнинг беришига, уриниб илм олишга, ихлосга қараб бўлади. Уламоларимиз бунга саҳобаи киромлар орасида бўлиб ўтган бир ҳодисани мисол қилиб келтирадилар.

Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу ёш саҳобалардан Абдуллоҳ ибн Аббосни шўро мажлисига аъзо қилиб оладилар. Баъзи саҳобийлар ёш йигитни катталарга қўшиб нима қиларди, деб маломат қилишади. Шунда ҳазрати Умар уларнинг ҳаммасини тўплаб, Абдуллоҳ ибн Аббосни ҳам чақирадилар. Сўнгра «Иза жааъ насруллоҳи вал фатҳу» сурасининг нозил бўлиш ҳикматини ҳаммаларидан бирма-бир сўраб чиқадилар. Ҳар бир киши ўз билганича

жавоб беради. Охири Ибн Аббос розияллоху анхундан сўрайдилар. У киши: «Бу сура Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг вафотлари яқинлашганини билдиради», дейдилар. Сўнгра ҳазрати Умар розияллоху анху: «Мен ҳам шундан бошқани фаҳмлаган эмасман», дейдилар. Шундай қилиб, ёш йигит ҳам Қуръонни, шариатни ўзидан катталардан кўра чуқурроқ тушуниши мумкинлигини исбот қиладилар. Ибн Аббосни шўро мажлисига беҳуда қўшмаганлари маълум бўлади.

3.«Манави саҳифадаги нарса бор, холос».

У саҳифа бир варақ қоғозга ёзилган нарса бўлиб, уни ўраб, эҳтиёт қилиб, қиличнинг қинига солиб қўйилган эди. Уни ҳамма билар эди. Ҳазрати Али ҳам Абу Жухайфа розияллоху анхуга жавобан, ўша саҳифага ишора қилдилар.

Шунда Абу Жухайфа розияллоху анху:

«Бу саҳифада нима бор?» деб сўрадилар.

Ҳазрати Али розияллоху анху:

«Хун тўлаш, асирни озод қилиш ва мусулмон кофир учун ўлдирилмаслиги бор», деб жавоб бердилар.

Демак, ўша саҳифада учта масала баён қилинган экан:

1. «Хун тўлаш».

Ислом шариатида бировни янглишиб ўлдириб қўйган одам хун тўлайди. Ўша вақтда хун – маълум ёш ва сифатларга эга, маълум ададдаги туяларни ўлдирилган кишининг меросхўрларига бериш бўлган. Мазкур саҳифада ўша туялардан тўлаш кераклиги ёзилган экан.

2. «Асирни озод қилиш».

Исломда асирларни озод қилишга тарғиб жуда ҳам кўп. Бу иш ҳақида Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламдан қолган бирдан-бир саҳифа бўлиши унинг нақадар аҳамиятли эканини кўрсатиб турибди.

3. «Мусулмон кофир учун ўлдирилмаслиги».

Бу саҳифа керакли нарсаларни ёзиб, ҳужжат сифатида

сақлаб бориш зарурлигини кўрсатади. Бундан бир минг тўрт юз йилдан кўпроқ олдин бу ишнинг қилиниши инсоният тарихида муҳим ўзгариш яратиш йўлидаги биринчи қадам эди, десак муболаға қилган бўлмаймиз. Чунки бошқа тарафларнинг бунга ўхшаш ишлари йўқдир. Илмни муҳофаза қилиш учун уни ёзиб, алоҳида эътибор билан сақлашга мусулмонлар асос солганлар. Шунинг учун ҳам муҳаддис уламоларимиз бу ҳақда алоҳида боблар очиб, ҳадислар келтирганлар.

115- عَيْنُ أَبِي هُرَيْرَةَ $\frac{1}{100}$ عَيْنُ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ عِبَادُ فَتَحٍ مَكَّةَ فِي

الْحَدِيثِ الطَّوِيلِ: اِكْتُبُوا لِأَبِي شَاهٍ. رَوَاهُمَا الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

115. *Абу Ҳурайра розияллоху анҳудан ривоят қилинади:*

«Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам Макка фатҳ қилинган йили узун ҳадисда жумладан: «Абу Шохга ёзиб беринглар», деган-лар».

Иккала ҳадисни икки Шайх ва Термизий ривоят қилганлар.

Шарҳ: Ҳадиснинг ровийси Абу Ҳурайра розияллоху анху билан танишмиз.

Аслида бу ҳадисдаги жумла айтилишидан олдин анчагина гап-сўзлар бўлиб ўтган, кези келганда уларни ҳам Аллоҳ хоҳласа, ўргана- миз.

Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам Маккаи мукаррамани фатҳ этган кунлари одамларга хутба қилганлар. Аллоҳ таоло Маккадан филни тутиб қолган эди, аммо унга Ўз расули ва мўминларнинг ҳукмини ўтказди, деб гап бошлаганлар. Хутбадан сўнг яманлик Абу Шох исмли киши: «Эй Аллоҳнинг Расули, менга ёзиб беринг», деган. Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламдан эшитганларини ҳужжат сифатида ўз ҳузурида ёзилган ҳолда сақланиб туришини хоҳлаган. Аммо ўзи ёзишни

билмаганидан Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламдан ёзиб беришни сўраган. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам Абу Шохнинг фикрини тасдиқлаганлар ва ёзишни биладиган саҳобаларга ёзиб беришни амр қилганлар. Демак, илмни сақлаш учун ёзиб, қайд қилиб қўйиш яхши экан. Бу ишни Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам тасдиқлаб, амр қилганлар.

Шу ҳадисга биноан мусулмонлар илмни илмий баҳс ва китоб шаклида ёзиб боришни одат қилганлар. Бир замонлар дунёнинг ҳеч бир жойида ўқиш-ёзиш бўлмаганида мусулмон юртларда ҳамма ёзишни билган. Қўлёзма шаклида сон-саноқсиз китоблар тарқалган. Баъзи бир мусулмонлар ўн минглаб китобларга эга бўлганлар. Кутубхоналардан кенг фойдаланиш мусулмон диёрларида яхши расм бўлган. Ҳозирги кунимизда дунёнинг энг тараққий этган давлатлари музейларида, қўлёзма хазиналарида энг қадимий ва энг қимматли қўлёзмалар мусулмонларнинг қўлёзмалари эканининг ўзи фикримизнинг ёрқин далилидир.

Яна шуни айтиш лозимки, бу ёлғиз фикр эмас. Замондош мусулмон олимлар бу масалани жуда яхши ўрганганлар, ҳужжат ва далиллар билан илмий равишда исбот этганлар. Бу ҳақиқатни ғарблик олимлар ҳам тан оладилар. Минг афсуслар бўлсинки, кейинчалик мусулмонлар бу муҳим нарсага эътиборсиз қарай бошлаганлар. Ҳатто илм марказларида ҳам ўқиш, оғзаки гап билан кифояланиб, ёзишга унча эътибор бермай қўйганлар. Ёзиш, хат деганда ҳуснихат тушунилан-у, илмни қайд қилиш маъноси тушунилмаган. Шунинг учун ҳам кейинги вақтларда Бухоро, Самарқанд ва бошқа машҳур илмий марказларда йигирма йиллаб ўқиган кишилар турли китобларни ўқиб, маъносини айтсалар ҳам ёзишни ҳуш кўрмаганлар. Бу нарса айниқса, исломий маърифат, билим маъносида катта салбий таъсир

қолдирди. Шу боис турли мусулмон халқларнинг тилларида исломий китоблар йўқ даражада. Кейинчалик ёзадиган бўлганларнинг эса, диндан, Исломдан, иймондан етарли маълумоти у ёқда турсин, саводлари ҳам йўқ.

Оқибатда оддий мусулмонлар бу соҳада қайд этилган, ёзиб сақлаб қўйилган нарсаларни ўз тилларида ўқиш имконига эга бўлмай қолдилар.

Бу ишга энди-энди қўл урилмоқда. Аллоҳ хоҳласа, аста-секин йўлга тушиб ҳам кетар. Аммо кўп нарса зое бўлгани аниқ. Аччиқ сабоқдан ибрат олиб, илмни ёзиб, қайд қилиб сақлашга катта аҳамият беришимиз лозим.

116- وَعَنْهُ يَقُولُ: مَا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ " أَحَدٌ أَكْثَرَ

حَدِيثًا عَنْهُ مِنِّي إِلَّا مَا كَانَ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتُبُ وَلَا أَكْتُبُ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَالتِّرْمِذِيُّ.

116. Яна ўша кишидан ривоят қилинади, у киши:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобалари ичида бирор киши мендан кўра кўпроқ ҳадиси ривоят қилган эмас, магар Абдуллоҳ ибн Амр мустасно, у ёзар эди, мен ёзмас эдим», дедилар».

Бухорий ва Термизий ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ҳадис ҳам Абу Ҳурайра розияллоҳу анхудан ривоят қилинмоқда. Абу Ҳурайра розияллоҳу анхунинг ҳадиси шарифга бўлган муҳаббатлари ва ҳаммадан кўпроқ ҳадис ривоят қилганликлари ҳақида аввал ҳам айтган эдик. Бу илм аҳллари орасида маълум ва машҳур. Муҳаддис уламоларимиз ким қанча ҳадис ривоят қилганини ҳисоблаб ҳам чиққанлар. Деярли ҳаммаларининг иттифоклари ила Абу Ҳурайра розияллоҳу анху энг кўп ҳадис ривоят қилган саҳобий саналадилар.

Ҳазрати Абу Ҳурайра розияллоҳу анхунинг ўзлари ҳам ҳаммадан кўп ҳадис ривоят қилганларини

таъкидламоқдалар. Аммо ёзиб турмаганларига бир оз афеус қилмоқдалар. Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анҳуни ўзларидан устун ҳам қўймоқдалар.

Бу ривоятдан олинадиган фойдалар:

1. Абу Хурайра розияллоҳу анҳунинг энг кўп ҳадис ривоят қилган саҳобий экани.

2. Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анҳу эшитган ҳадисларини ёзиб боргани.

3. Фақат эшитиб қўйгандан кўра, ёзиб қўйиш афзал экани.

4. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг даврларида ҳадис ёзилмаган деганларнинг гапи асоссиз экани.

Ушбу ривоятга амал қилиб, илмни ёзиб, қайд этиб боришдан эринмайлик. Ҳозирда архив номи билан машҳур бўлган девонхона ишларини юритишни яхшилаш лозим. Ана шунда турли соҳалардаги илмлар зое бўлмайди.

117- عَيْنُ عَبْدِ اللَّهِ - بَيْنَ عَمْرٍو 100 قِيلَ: كُنْتُ أَكْتُبُ كُلَّ شَيْءٍ أَسْمِعُهُ مَنْ رَسُولِ اللَّهِ - "أُرِيدُ حِفْظَهُ فَنَهْتَنِي قُرَيْشٌ وَقَالُوا: تَكْتُبُ كُلَّ شَيْءٍ تَسْمِعُهُ وَرَسُولُ اللَّهِ - "بَشِيرٌ يَتَكَلَّمُ فِي الْعَصَبِ وَالرَّضَا فَأَمْسَكَتُ عَيْنَ الْكِتَابَةِ فَيَذَكُرْتُ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ - "فَأَوْمَأَ بِأَصْبُعِهِ إِلَى فِيهِ فَقِيلَ: اكْتُبْ فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا يَخْرُجُ مِنْهُ إِلَّا حَقٌّ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ.

117. Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан эшитган ҳар бир нарсани ёзиб юрар эдим. Шундоқ муҳофаза қилмоқни ирода қилардим. Қурайшликлар:

«Сен эшитган ҳар бир нарсангни ёзмокдасан. Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам ғазабланган вақтларида, рози бўлган вақтларида гапирадилар», деб мени қайтардилар.

Мен ёзишдан тўхтадим. Сўнг буни Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васалламга зикр қилдим. Шунда у зот оғизларига панжалари билан ишора қилиб: «Ёзавер! Менинг жоним қўлида бўлган зот билан қасамки, бундан ҳақдан бошқа нарса чиқмайди», дедилар».

Абу Довуд ривоят қилганлар.

Шарҳ: Бу ҳадиснинг ровийлари Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анҳу билан танишмиз.

Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анҳу Пайғамбаримиз соллalloҳу алайҳи васалламдан эшитган нарсаларини ёзиб юрганлари жуда ҳам машҳур. Бундан олдинги ривоятда ҳазрати Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳу ҳам буни таъкидлаганлар. Энди эса, бу ҳақиқатни Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анҳунинг ўзлари айтмоқдалар. У киши Пайғамбаримиз соллalloҳу алайҳи васалламдан нима эшитсалар ўшани ёзиб юришларини, ёзишдан мақсадлари Пайғамбаримиз соллalloҳу алайҳи васалламнинг оғизларидан чиққан муборак ибораларни муҳофаза қилиш эканлигини айтмоқдалар. Аммо Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анҳунинг Пайғамбаримиз соллalloҳу алайҳи васалламдан чиқаётган ҳар бир гапни ёзиб юриши Қурайш қабиласи аъзолари томонидан маъқуullanмабди. Улар ўз фикрларича, Пайғамбар соллalloҳу алайҳи васалламнинг муборак оғизларидан чиқаётган ҳар бир гапни ёзиб олиш яхши эмас, деб тушунар эканлар. Улар ўзларининг бу мулоҳазаларини Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анҳуга айтибдилар. Бу ҳақда Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анҳу куйидагиларни айтадилар:

«Қурайшликлар: «Сен эшитган ҳар бир нарсангни

ёзмокдасан. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ғазабланган вақтларида, рози бўлган вақтларида гапирадилар», деб мени қайтардилар».

Яъни, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан эшитган ҳар бир нарсани ёзиб олишдан қайтардилар. Бу борада курайшликлар ўзларича фикр юритган эдилар. Улар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ғазабланиб турган вақтларида ҳар хил гапларни гапириб юборишлари мумкин. У нарса ёзилиб қолса, яхши бўлмайди. Шунинг учун У зот соллаллоҳу алайҳи васалламнинг оғизларидан чиқаётган ҳар бир гапни ёзиб қўйиш шарт эмас, деб Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анҳуни қайтарган эдилар. Уларнинг бу мулоҳаза ва гаплари Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анҳуга ҳам таъсир қилди. У киши Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан эшитган нарсаларини ёзмай қўйди. Бу ҳақда у киши:

«Мен ёзишдан тўхтадим», деб ҳикоя қиладилар.

Саҳобаи киромларнинг ҳар бир муҳим нарсани Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан сўраш одатлари бор эди. Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анҳу ҳам бу масалани Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламдан сўраб, аниқлаб олишни маъқул кўрибдилар.

«Сўнг буни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга зикр қилдим».

Яъни, У зотдан эшитган ҳар бир нарсани ёзиб борганимни, курайшликлар Расулуллоҳ ғазабланган ва рози бўлган вақтларида гапирадилар, деб мени ёзишдан қайтарганини ва ёзишдан тўхтаганимни Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга айтдим.

«Шунда У зот оғизларига панжалари билан ишора қилиб: «Ёзавер! Менинг жоним қўлида бўлган зот билан қасамки, бундан ҳақдан бошқа нарса чикмайди», дедилар.

Демак, Расули акрам соллаллоҳу алайҳи васаллам

ғазабланган бўлсалар ҳам, бошқа ҳолатда бўлсалар ҳам, У зотнинг муборак оғизларидан фақат ҳақ, тўғри гап чиққан. Қурайшликларнинг тахминлари ҳам нотўғри. Зотан, Аллоҳ таоло У зот соллаллоҳу алайҳи васалламнинг васфларида:

«У ҳаводан сўзламайди. Унинг гапи фақат юбориладиган ваҳийдан иборатдир», деган.

Бунинг устига, Расули акрам соллаллоҳу алайҳи васаллам бу ҳадисдаги гапларни Аллоҳ таолога қасам ичиб туриб айтмоқдалар.

Ушбу ҳадисдан олинадиган фойдалар:

1. Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анхунинг Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламдан эшитган ҳар бир нарсани ёзиб юргани.

2. Саҳобаларнинг ичида ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан чиққан ҳар бир гапни ёзавериш яхши эмас, деб тушунадиганлар бўлгани.

3. Бир нарсада иштибоҳ тушса, ўша ишга бевосита алоқадор, уни яхши биладиган кишидан сўраб, аниқлик киритиб олиш зарурлиги.

4. Расули акрам соллаллоҳу алайҳи васалламнинг муборак оғизларидан ҳеч қачон ҳақдан бошқа гап чиқмаганлиги.

5. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзларининг оғизларидан чиққан ҳар бир гапни ёзиб боришга изн берганлари.

6. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг даврларида ҳадислар ёзилмаган, деган гап нотўғри экани.

Баъзи кишилар: «Ҳадислар Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам даврларида ёзилмаган» деб айтадилар. Улар бу фикрларини тасдиқлаш учун Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг: «Мендан Қуръондан бошқа нарсани ёзмаглар», деган ҳадисларини ҳужжат қилиб келтирадилар.

Илмий баҳс соф, тўғри ва беғараз бўлиши керак. Бир

фикрни ёхуд ўзида олдиндан бор ғояни тасдиқлаш учун хужжат-далил қидириш илмий иш, дейилмайди. Бирор масалани илмий равишда ўрганмоқчи бўлган одам ўзида ёки ўзгаларда бор фикрга суяниб иш кўрмайди. Ўша фикрнинг тўғрилигини нима қилиб бўлса ҳам тасдиқлашга уринмайди. Балки, ўзини қизиқтирган масалага тегишли ҳамма маълумотларни жамлаб, адолат билан ўрганиб чиқади. Сўнгра ҳамма натижаларни саралаб, охириги хулосага келади.

Биз баҳс юритаётган «Ҳадислар Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг даврларида ёзилганми, йўқми?» деган масалани олиб кўрайлик. Баъзилар бу масалани «илмий» йўл билан ҳал қилганларини даъво этадилар. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг «Мендан Қуръондан бошқа нарсани ёзманглар» деган ҳадиси шарифларини хужжат қилиб келтирадилар. «Модомики, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ёзмасликка амр қилганларми, демак, ҳадис у кишининг даврларида ёзилмаган, кейин ёзилган. Ўшанда ҳадисларга турли гап-сўзлар аралашиб кетган, шунинг учун ҳадисни шариат манбаларининг иккинчиси қилиб олиб бўлмайди», демоқчи бўладилар.

Мақсад – шу ерда. Шариатнинг энг мўътабар иккинчи манбасини йўққа чиқариш, бу орқали Ислом шариатига қакшатқич зарба бериш. Агар ўша «илмий» деб даъво қилувчиларнинг инсофи бўлганида, озгина бўлса ҳам илмий омонатга вафо қилганларида биз ўрганган ушбу ҳадисларни ҳам ўрганар эдилар.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг «Мендан Қуръондан бошқа нарсани ёзманглар» деганлари расмий равишда ёзманглар, деганларидир. Ўша вақтдаги сиёсат шу эди. Қуръони каримнинг ҳар бир ояти нозил бўлиши билан у махсус котиблар томонидан Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг

хузуларида ёзиб қўйилар эди. Оят тушиши билан Расули акрам соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Менга котибларни чакиринглар», дер эдилар. Улар келганидан сўнг нозил бўлган оят бирма-бир имло қилинар, сўнг ёзилган нарсалар сақлаб қўйилар эди. Қуръоннинг ана ўша ёзилганига ҳадис аралашиб кетмаслиги учун «Мендан Қуръондан бошқа нарсани ёзманглар», деганлар.

Абдуллоҳ ибн Амрга ўхшаб норасмий равишда ўзича ёзиб юрганлар ҳадиси шарифларни яхшилаб ёзиб, асраб қўйганлар. Агар ҳадисни ёзиш керак бўлмаганида Расули акрам соллаллоҳу алайҳи васаллам Абдуллоҳ ибн Амрни албатта, ёзишдан қайтарган бўлар эдилар.

Кўриниб турибдики, ҳадис Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам даврларида ёзилмаган, деган даъво мутлақо асоссиз. Ҳадиси шарифлар ўша замонда ҳам, саодат асрида ҳам ёзилган. Ҳадиси шарифлар поклиги, тўғрилигича тўла сақланиб қолган. Ўша «баъзи»лар ҳар қанча уринмасинлар ўз мақсадларига эриша олмайдилар.

Шу билан бирга, ҳадисдан бошқа нарсаларни, ҳар бир илмни ёзиш ила муҳофаза қилиш исломий зарурат эканини ҳеч қачон унутмаслигимиз керак. Айниқса, ҳозирги замонимизда бу ишнинг аҳамияти яна ҳам ошди. Ҳар бир нарса ёзилмагунча илм шаклида эътироф қилинмайдиган ҳолат вужудга келди.

Бу нарса, айниқса, толиби илмлар учун жуда муҳимдир. Устозлардан эшитган, китоблардан ўқиган нарса билан кифояланиб қолмасдан, олган илмни сақлаш, муҳофаза қилиш учун ёзишдан фойдаланиш керак.

Шу ўринда устозларимиздан бирларининг ўта фойдали ўғитларини эслаб ўтишимиз фойдали. У киши раҳматуллоҳи алайҳи: «Илм уч томондан киради. Қулоқдан эшитиш билан, кўздан ўқиш билан ва қўлдан ёзиш билан», деган эдилар. Толиби илм учун кўз ва қулоқ орқали илм олиш осон туюлади. Чунки бу ҳолатда ортиқча

уринишсиз илм ўрганилади. Ёзиш эса, анчагина машаққат ва меҳнат талаб қилади. Шунинг учун кўпгина толиби илмлар бу ишдан қочадилар. Лекин осон ҳосил бўлган нарсанинг кетиши ҳам осон. Қийин ҳосил бўлган нарсанинг кетиши ҳам қийин. Эшитилган нарса осонлиги учун ўқиган ёки ёзган нарсадан тезроқ эсдан чиқади, ўқиган нарсанинг ёддан кўтарилиши эса эшитган нарсаникидан кўра қийинроқ кечади. Ёзиш қийин бўлганидан ёзган нарса зеҳнда узоқ ўрнашиб қолади. Шу билан бирга, бошқалар ҳам ўқиши мумкин. Шунинг учун ёзишга катта аҳамият бериш керак.

الباب الثالث

У Ч И Н Ч И Б О Б

في آداب العلم

ИЛМ ОДОБЛАРИ ҲАҚИДА

118- عَيْنُ أَنَسٍ $\frac{1}{100}$ عَيْنِ النَّبِيِّ "أَنَّهُ كَيَانَ إِذَا تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ
أَعَادَهَا ثَلَاثًا حَتَّى تُفْهِمَ عَنْهُ وَإِذَا أَتَى عَلَى قَوْمٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ سَلَّمَ
عَلَيْهِمْ ثَلَاثًا. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ.

118. Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам бирор калима айтадиган бўлсалар, тушунарли бўлиши учун, уни уч марта қайтарар эдилар. Агар бирор қавмнинг олдига келиб салом берсалар, уч марта салом берар эдилар».

Бухорий ва Абу Довуд ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ҳадиснинг ровийлари Анас ибн Молик розияллоҳу анҳу билан яқиндан танишмиз.

Ҳазрати Анас розияллоҳу анҳунинг бу ривоятларини ушбу бобда келтиришдан муаллифнинг мақсади, олим одамнинг дарс бераётганида ёхуд бирор маълумотни етказаётганида эшитувчига тушунарли қилиб гапириши лозимлигини англатишдир. Чунки иккала ҳолатда ҳам илм етказаётган бўлади.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам муҳим нарсалар эшитувчиларга очиқ-ойдин, тушунарли бўлиши учун уч марта қайта-қайта такрорлаб гапирганлар.

Шунингдек, У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам бирор қавмнинг олдидан ўтсалар ёки олдига борсалар салом берар эдилар. Агар улар саломни эшитмасалар, икки ёки уч мартагача салом берар эдилар.

Шунинг учун биз ҳам дарс берадиган ёхуд бирор маълумотни етказадиган бўлсак, ўша нарса эшитувчига тушунарли бўлиши учун ҳаракат қилишимиз, лозим бўлса, икки-уч марта такрорлашимиз керак. Салом берганимизда ҳам биринчи мартада эшитилмай қолса, иккинчи ва учинчи марта такрор салом беришимиз лозим.

119- وَعَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: يَسْبِرُوا وَلَا تُعْصِرُوا وَبَشِّرُوا وَلَا تُنْفَرُوا. رَوَاهُ الشَّيْخَانُ.

119. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Осонлаштиринглар, қийинлаштирманглар, хушхабарлар беринглар, нафрат қилдирманглар», дедилар».

Икки Шайх ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шариф ҳам Анас ибн Молик розияллоҳу анҳудан ривоят қилинмоқда.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам саҳобаи киромларга, улар орқали барча умматларига мурожаат этиб: **«Осонлаштиринглар, қийинлаштирманглар»,** демоқдалар.

Яъни, Ислом ҳақида гапирадиган, баъзи бир масалани ечадиган ёки бирор нарсада ҳукм чиқарадиган бўлсангиз, умуман, ҳар бир нарсада осон тарафини олинг, қийинини олманг, демоқдалар. Модомики, иш шариат чегарасидан чиқмаса, осон томонини олиш Ислом динининг асосий қондасидир. Бошқа ҳадиси шарифларда келишича, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам қачон икки нарса орасидан бирини танлаб олиш ихтиёрига эга бўлсалар, албатта, осон томонини олганлар. Кишиларни Исломга даъват қилиш учун атрофга юбораётиб, бу ҳадисни ҳар бир саҳобийга, албатта, қайта-қайта тайинлаганлар.

«Хушхабарлар беринглар, нафрат қилдирманглар».

Ислом ҳақида, шариат ҳақида кишиларга гапирилганда доимо яхшиликларни, улар учун хушхабар бўладиган, икки дунё саодатига сабаб бўладиган нарсаларни гапириш керак. Кишиларнинг нафратини келтирадиган, уларни чўчитадиған, кўнглини қолдирадиган гап-сўз ва тасарруфларни қилмаслик керак.

Ушбу ҳадиси шарифдан оладиган фойдаларимиз очиқ-ойдин кўриниб турибди. Бунга айниқса, Исломга даъват қилиш билан машғул кишилар алоҳида эътибор беришлари лозим. Афсуски, баъзи бир биродарлар бу ҳадиси шарифдан беҳабар тескари маънода гап-сўз ва ҳаракатлар қилишади.

Авваллари билмаган бўлсак, энди билдик. Бундан буён Ислом дини ҳақида гапирадиган, бирон иш қиладиган, ҳукм чиқарадиган бўлсак, осон тарафини олайлик. Кишиларга динимизнинг осонлиги, икки дунё бахт-саодатига етказиши башоратини бериб гапирайлик. Ўзимизча шариатни қийинлаштирмайлик! Кишиларни турли гап-сўз, бўлмағур хатти-ҳаракатларимиз билан Исломдан нафратлантирмайлик. Мўътабар ҳадиси шарифга доимо амал қилишга интилайлик!

120- عَيْنُ أَبِي وَائِلٍ $\frac{1}{100}$ قَالَ: كَيْانَ عَبْدُ اللَّهِ- يُذَكِّرُ النَّاسَ فِي كُلِّ خَمِيسٍ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ لَوَدِدْتُ أَنَّكَ ذَكَرْتَنَا كَبْلَ يَوْمٍ قَالَ: أَمَّا إِنَّهُ يَمَعْنِي مِنْ ذَلِكَ أَنِّي أَكْبِرُهُ أَنْ أُمْلِكُكُمْ وَإِنِّي أَتَحَوَّلُكُمْ بِالْمَوْعِظَةِ كَمَا كَيْانَ النَّبِيُّ " يَتَحَوَّلُنَا بِهَا مَخَافَةَ السَّيِّئَةِ عَلَيْنَا. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

120. Абу Воил розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Абдуллох одамларни ҳар пайшанба куни эслатар

эди. Бир киши унга: «Эй Абу Абдуррахмон, бизни ҳар кун ислатишингни истар эдим», деди.

«Ўшандоқ қилишдан мени ман қилган нарса сизларга малол келтириб қўйишимни ёқтирмаслигимдир. Мен сизларга мавъизани вақти-вақти билан қиламан. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳам бизларга худди шундай қилиб, безиб қолмаслигимиз учун вақти-вақти билан мавъиза қилар эдилар», деди».

Икки Шайх ва Термизий ривоят қилишган.

Шарҳ: Аввало, ҳадиси шарифнинг ровийлари Абу Воил розияллоҳу анҳу билан танишиб олайлик:

Абу Воил кунияси билан машҳур бўлган бу саҳобанинг исмлари Шақиқ ибн Саламадир.

Абу Воил розияллоҳу анҳу Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳунинг асҳобларидан эдилар. Бу зот тафаккури, ёдлаш қобилияти кучли, Қуръони каримни икки ойда ёд олган, тақволи, дунёда зоҳид бўлган саҳобалардан эдилар. Сиффин жангида Али розияллоҳу анҳу билан иштирок этдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан ва Абу Бакр, Умар, Усмон, Али, Саъд, Ибн Аббос, Ибн Масъуд, Оиша онамиздан ҳадис ривоят қилдилар. Бу кишидан Шаъбий, Мансур ибн Муътамир, Аъмаш ва бошқалар ривоят қилганлар.

Бу зот ҳижратнинг 79-санасида вафот этдилар.

Бу ҳадисда исмлари Абдуллоҳ, деб тилга олинаётган зот машҳур саҳобий Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳудирлар. У киши ўта илмли саҳобийлардан эканлари маълумдир. Абу Воил розияллоҳу анҳунинг хабар беришларича, Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳу ҳар пайшанба кун иодамлар билан илмий суҳбат куриб, уларга ваъз-насиҳат қилар эканлар. Ана ўша илмий мажлисда иштирок этиб юрган кишилардан бирига ҳафтада бир кунгина мажлис ва ваъз бўлиши оз кўринади. У киши илм,

ваъз-насихат қанча кўп бўлса, шунча яхши, деб ўйлабди. Бу фикрни Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоху анхуга билдириб:

«Эй Абу Абдуррахмон, бизни ҳар куни эслатишингни истар эдим», деди».

«Абу Абдуррахмон» Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоху анхунинг куниаларидир. Арабларда эркакларга ўзининг бош фарзанди исми олдига «Абу», аёлларга «Умму» сўзини қўшиб мурожаат қилинади. Буни куния дейилади. У «фалончининг отаси ёки онаси», деган маънони билдириб, ҳурмат юзасидан айтилади.

Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоху анхудек улуғ кишига «Эй Абдуллоҳ», деб эмас, «Эй Абу Абдуррахмон» (яъни, «Абдуррахмоннинг отаси»), деб мурожаат қилиш ҳурматлироқ-да, албатта.

Ўша киши Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоху анхуга ҳурмат билан, у кишининг куниаларини айтиб мурожаат қиларкан, илмий мажлислари, ваъзалари ҳар куни бўлиши истагини билдиради. Шунда Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоху анху нима учун ҳар куни эмас, ҳафтада бир кун илмий суҳбат ва ваъз қилишларининг ҳикматини баён қилиб:

«Ўшандоқ қилишдан мени ман қилган нарса сизларга малол келтириб қўйишимни ёқтирмаслигимдир», дедилар.

Демак, устоз ваъзхон шогирдлари ва тингловчиларга малол келтирмаслик чораларини кўриши керак. Чунки малол келган нарса фойдали бўлмайди. Шунинг учун ҳам ҳазрати Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоху анху ҳар куни эмас, ҳафтада бир куни илмий мажлис қуриб, одамларга ваъз-насихат қилар эканлар. Бу аслида Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоху анхунинг эмас, Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламнинг одатлари экан. Буни Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоху анху ўз сўзлари

давомида айтмоқдалар:

«Мен сизларга мавъизани вақти-вақти билан қиламан. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳам бизларга худди шундай қилиб, безиб қолмаслигимиз учун вақти-вақти билан мавъиза қилар эдилар», деди».

Гап ҳар қанча яхши, ҳар қанча фойдали бўлса ҳам, ҳадеб қайтарилаверганидан кейин кишиларнинг жонига тегади. Баъзи тузумлар ва улар олиб бораётган ташвиқот ишларидан одамларнинг безиб қолиши ҳам беҳуда такрорнинг кўплигидан бўлади. Шунинг учун ҳам кишилар табиатининг ва қалбининг моҳир табиби бўлмиш Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам улар билан жуда чиройли муомалада бўлганлар, ҳатто уларга мавъизалар малол келиб қолмаслиги учун вақти-вақти билан ваъз қилганлар.

Ушбу ҳадисдан олинадиган фойдалар:

1. Иложи бўлса, ҳар ҳафтада бир кун илмий мажлис ўтказиб туриш.

2. Олим ва воъиз кишилар шогирд ва тингловчиларига дарс ва ваъзларнинг малол келиб қолмаслиги чораларини кўришлари лозимлиги.

3. Олимларга ҳурмат билан, одоб билан муомалада бўлиш зарурлиги.

4. Илмий мажлис ва ваъзларни кишиларни бездириб кўядиган даражада кўпайтирмаслик.

Ушбу ҳадиси шарифни бугунги ҳаётимизга татбиқ қилишимиз жуда зарур. Илмли кишиларимиз худди Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳуга ўхшаб, ҳафтада бир кун илмий ёхуд ваъз-насихат мажлислари қуришлари керак. Бу иш Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг одатлари бўлиб, У зотдан кейин саҳобаи киромлар худди Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳуга ўхшаб, бу муборак ишни давом эттирганлар. Шундай қилиб, бу иш авлоддан-авлодга ўтиб келган. Ҳозирда ҳам

мусулмон ўлкаларда давом этмоқда. Бировнинг амри фармонисиз мусулмонлар бўш вақт, жой топиб, уламолардан илтимос қилиб, ўз динлари аҳкомларини ўрганадилар. Худосиз тузум истибдоди остида қолган мусулмон жамоаларнинг ўз динларини маълум даражада тутиб қолишларига ҳам айна шу тартибдаги дарс-лар, илмий суҳбатлар, ваъзу насихатлар хизмат қилган. Бу ҳаракатни мусулмонларнинг илмий жасорати, маънавий қаҳрамонлиги, деб атасак бўлади.

Бу тарзда илмий суҳбатлар куриш нафақат оғир вақтларда, балки оддий ҳолатларда ҳам серфойдадир. Касб-кори ва дунёқарашлари яқин кишиларнинг доимий равишда маълум вақтда тўпланиб, бир илмли кишидан таълим олишларининг ўзгача манфаати ва файзи бор. Бундай ҳолатда ҳеч кимдан тортинмай, билмаган нарсани бемалол сўраш, баҳслашиш мумкин. Шу билан бирга, биродарлик ришталари ҳам қувватланади. Кишилар бир-бирларига янада яқинлашадилар ва кўпгина фойдалар ҳосил бўлади.

Ҳозирда Қувайтда бундай йиғилишларни «девониййа», Маккаи мукаррамада «давриййа» дейишади. Туркистон шароитида «гап», «гаштак», «суҳбат» каби истилоҳлар ишлатилади. Бу жуда ҳам фойдали тадбир бўлиб, ҳамма жойда йўлга қўйилиши зарур.

121- قَالَ أَنَسٌ: إِنَّهُ لَيَمْنَعُنِي أَنْ أُحَدِّثَكُمْ حَدِيثًا كَثِيرًا أَنَّ النَّبِيَّ

” قَالَ: مَنْ تَعَمَّدَ عَلَيَّ كَذِبًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ. رَوَاهُ الْأَرْزَعِيُّ.

وَلِإِسْمَاعِيلَ: إِنْ كَذَبًا عَلَيَّ لَيْسَ كَكَذِبٍ عَلَيَّ أَحَدٍ فَمَنْ كَذَبَ

عَلَيَّ مُتَعَمَّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ.

121. Анас розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Менинг сизларга кўп ҳадис айтишимни ман

қиладиган нарса Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг: «Ким менга ёлғонни қасд қилса, дўзахдаги ўриндиғини олаверсин», деганларидир», деди».

Тўртовлари ривоят қилишган.

Муслимнинг ривоятида:

«Албатта, менга ёлғон тўқиш бошқа бировга ёлғон тўқишдек эмас. Ким менга ёлғонни қасд қилса, дўзахдаги ўриндиғини олаверсин», дейилган.

Шарҳ: Ушбу ривоятдан ҳазрати Анас ибн Молик розияллоҳу анҳунинг илмий одобга қанчалар риоя қилишлари кўриниб турибди. У киши Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг хизматларида ўн йил бардавом турган зот бўлиб, саҳобаи киромлар ичида энг кўп ҳадис билгувчилардан эдилар. Зеҳнлари ўткир, муҳофазалари кучли эди. Шундай бўлса ҳам Пайғамбаримиз айтмаган бирор оғиз сўзни айтиб қўйиб, У зот соллаллоҳу алайҳи васалламнинг:

«Ким менга ёлғонни қасд қилса, дўзахдаги ўриндиғини олаверсин», деган ҳадислари тахтига дохил бўлиб қолишдан ҳайқиб турган- лар.

Ислом дини умуман ёлғонни ҳаром қилган. Ислом назарида ёлғончи Аллоҳнинг душмани, иймонсиз ҳисобланади. Аллоҳ таоло Қуръони каримда: «Албатта, ёлғонни Аллоҳнинг оятларига иймон келтирмайдиганлар тўқийдилар», деб марҳамат қилган. Шундай бўлгандан кейин Расули акрам соллаллоҳу алайҳи васалламга нисбатан ёлғон тўқиш, у киши айтмаган гапни айтди, қилмаган ишни қилди, дейиш мисли йўқ улкан гуноҳ бўлади.

Шунинг учун ҳам уламолар жумҳури Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга нисбатан ёлғон тўқишни ҳалол санаган одам кофир бўлади, деганлар. Чунки Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга нисбатан

ёлғон тўқиш Аллоҳ таолога ва Ислом динига нисбатан ёлғон тўқишдир.

Шунинг учун Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадислари бўйича аниқ билимга эга бўлгандан сўнггина гапириш лозим. Гумон ва тахмин билан гапириш мутлақо мумкин эмас. Мусулмон одам гумон ва ишончсиз нарсаларни умуман гапирмагани маъқул. Ҳар бир нарсага тўла ишонч ҳосил қилгандан сўнггина гапирмоқ лозим. Айниқса, дину диёнатга, иймон-эътиқодга, ҳалол-ҳаромга, шариат аҳкомларига ва оят-ҳадисга тегишли мавзуда сўз юритганда жуда эҳтиёт бўлиш керак. Улуғ саҳобий Анас ибн Молик розияллоҳу анҳу барчамизга ўрнак бўлишлари лозим. Ҳар бир гапни гапиришдан олдин агар шу гапим ёлғон бўлса, дўзахдаги ўрнимни олаверишим керак бўлади-ку, деган тушунча фикримиздан ўтиб туриши керак.

Ҳазрати Анас ибн Молик ва бошқа саҳобийларнинг илмий одобларига таҳсинлар айтамиз. Улар Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўзларидан эшитиб туриб ҳам эҳтиёткор бўлганларига қойил қоламиз.

Шу билан бирга, ҳозирги кунимиздаги баъзи бир кишиларнинг nobakorлиги, одобсизлиги ҳайрон қолдиради. Ўзлари оят билан ҳадиснинг фарқига бормайдилар-у, турли диний муаммоларни ҳал этишни даъво қиладилар. Бундай кишилар бир неча тоифага бўлинадилар.

Баъзилари Исломга, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга ва Қуръонга душманликларини билдириш учун шундоқ қиладилар. Ҳаётда бўлиб ўтган воқеалардан бир мисол келтирай. Худосиз тузумнинг худосизликдан дарс берадиган малайларидан бири ўз дарсида «Қуръонда ундоқ дейилган, бу айб, Қуръонда бундоқ дейилган, бу нуқсон», дея сафсата сотар эди. Маълумки, ҳеч ким унга қарши

бирор нарса дея олмасди. Бир умумий йиғинда ҳалиги худосиз яна ўша дийдиёсини қайтарибди.

Шунда талабалардан бири эътироз билдириб: «Сиз бир неча бор Қуръони карим оятини далил қилиб, Исломга айб қўймоқдасиз, аммо сиз оят деб айтган гап Қуръонда йўқ-ку. Мана, қўлимда Қуръон турибди, сиз ўша ўзингиз айтган гапни топиб беринг», дебди.

Нобакор, араб тилини билмаслигини айтиб қутулмоқчи бўлибди. Талаба «сиз билмасангиз, биладиганлар бор, таржима қилиб беришади», дебди. Охири у бу гап Қуръонда бор-йўқлигини аниқ билмаслигини тан олибди. Заррача инсофи, уяти бор одамга ўзини ўнглаб олиш учун шунинг ўзи етарли эди. Лекин нобакорларда инсоф нима қилсин, уят нима қилсин. Ҳалиги талабани ўқишдан ҳайдатиб, яна эски дийдиёсини давом эттира берибди.

Ҳа, Ислом душманлари ўзлари тўқиб чиқарган нарсани ҳам оят ёки ҳадис, деб Исломга қарши гапираверишган. Улар баъзи жоҳил одамлар томонидан айтилган гап-сўз, қилинган ишларни ҳам Исломдан деб кўрсатиб, Исломни қоралашга ўтаверишган.

Улардан кейинги ўринда ўзини кўрсатмоқчи бўлган баъзи бир чаласаводлар туради. Илмлари йўқ. Қуръон оятларини ҳам, ҳадисларни ҳам билмайдилар. Билсалар ҳам, бир оз нарсани чала биладилар. Аммо кўпчиликни оғзига қаратиш учун хаёлига келган фикрни айтиб, Аллоҳ ундоқ деган, пайғамбар бундоқ деган, дейишдан тўхтамайдилар. Булар ҳам жуда хавфли тоифадир. Улар инсоф қилишлари, Аллоҳдан кўрқишлари лозим.

Учинчи тоифа – диний таълимдан мутлақо беҳабар баъзи бир қаламкашлар тоифаси бўлиб, улар ўз мақолалари, чиқишлари ва ёзувларида исломий масалаларни баён қилишга уринадилар. Ўзларини билимдон кўрсатиб, одамларни йўлга солмоқчи бўладилар. Аслида эса, бошқа ғаразлари бор. Кимгадир ёқиш,

кимнингдир розилигини топиш учун ўша кимсаларга ёкадиган тарзда сафсата сотишга уринадилар. Оятнинг маъно таржимасини олиб, уни ўзларининг бузук фикрларига мосламоқчи бўлаверадилар. Ҳадиси шариф билан бўладиган муомалалари ҳам шу тахлит. Уларнинг Аллоҳга, Исломга ва Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга қарши бу хил журъатларини кўриб, ҳайратдан ёка ушлайсиз. Бу тоифа ҳам ўта хатарли тоифа-дир.

Мазкур тоифаларга мансуб кишилар ўзларини ўнглаб олишлари лозим. Илм одобларига амал қилишлари керак. Нобакорлик ва беодобликларини йиғиштирмоқлари зарур. Мусулмонлар эса, улардан ўта эҳтиёт бўлмоқлари, уларнинг кирдикорларини фош қилишга ҳамиша шай турмоқлари керак. Токи ҳеч ким Аллоҳга, Исломга, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга нисбатан беодоблик қилмасин. Ўзи одобли бўлиб, ўзгаларни ҳам шунга чақириш исломий бурчдир.

122- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو ¹/₁₀₀ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبِضُ الْعِلْمَ انْتِزَاعًا يَنْتَزِعُهُ مِنَ الْعِبَادِ وَلَكِنْ يَقْبِضُ الْعِلْمَ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ عَالِمٌ اتَّخَذَ النَّاسُ رُءُوسًا جُهَّالًا فَسُئِلُوا فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا. رَوَاهُ الشَّيْخَانِ وَالتِّرْمِذِيُّ.

122. Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Албатта, Аллоҳ илмни одамлардан бир суғириш ила суғириб олмайди. Лекин илмни уламоларнинг (жонини) қабз қилиш ила чангаллаб олади. Токи олим қолмаганда одамлар жохил бошлиқларни тутадилар. Бас, ўшалардан сўралади. Улар эса, илмсиз равишда

фатво берадилар. Шу билан ўзлари ҳам залолатга кетадилар, ўзгаларни ҳам залолатга кетказадилар», дедилар».

Икки Шайх ва Термизий ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шарифнинг ровийлари Абдуллоҳ ибн Амр розияллоху анху билан танишимиз.

Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам ўзларининг ушбу ҳадиси шарифларида шаръий илмлар қай тарзда йўқолиб бориши ва унинг оқибатлари ҳақида баён бермоқдалар.

«Албатта, Аллоҳ илмни одамлардан бир суғириш ила суғириб олмайди».

Яъни, шаръий илм ҳозир одамлар ичида мавжуд. У бир вақт келиб, йўқ бўлади. Йўқ бўлиши эса, илмнинг ўзини одамлар ичидан алоҳида бир тарзда суғириб олиш билан бўлмайди.

«Лекин илмни уламоларнинг (жонини) қабз қилиш ила чангаллаб олади».

Яъни, Аллоҳ таоло аста-секин, бирин-кетин уламоларни вафот эттириб бораверади. Уламолар бирин-кетин ўлиб, тугаб бораверадилар. Ўринларига янги олимлар чиқмагач, илм ҳам йўқолиб бораверади. Натижада илм йўқ бўлади. Бу эса ўз навбатида аянчли оқибатга олиб келади.

«Токи олим қолмаганда одамлар жоҳил бошлиқларни тутадилар».

Олимлар бирин-кетин ўтиб кетиб, тугайдилар. Одамлар бошлиқсиз қоладилар. Ана ўшанда илмсиз, шариатдан хабари йўқ одамни ўзларига бошлиқ қилиб оладилар.

«Бас, ўшалардан сўралади».

Яъни, ўша жоҳил бошлиқлардан одамлар турли нарсалар хусусида фатво сўрашади.

«Улар эса, илмсиз равишда фатво берадилар».

Бу жуда ҳам хатарли ҳолат. Илмсиз, жоҳил одам мусулмонларга бошлиқ бўлиб қолган. Мусулмонлар ҳаётида доимо янги-янги масалалар, турли саволлар пайдо бўлиб туради. Улар буни бошлиқларидан сўрайдилар. Жоҳил бошлиқнинг эса, бу масалани мен еча олмайман, дейишга ори келади. Илмсиз эканини тан олишга жасорати етмайди. «Модомики, одамлар мени бошлиқ деб билишяптими, мендан фатво сўрашяптими, демак, мен бошлиқман, мен биламан», деб ҳаёлига келган гапни гапираверади. Натижада:

«Шу билан ўзлари ҳам залолатга кетадилар, ўзгаларни ҳам залолатга кетказадилар».

Билмаган нарсасини гапиришнинг ўзи залолат, адашув, улкан гуноҳ. Шариат ҳукмини билмасдан туриб, бошқа бир кишига нотўғри нарсани «шу шариат ҳукми», деб айтиш эса, умуман, тенги йўқ залолатдир. Чунки шариатдан бошқа ишларда билмасдан гапириб йўл қўйилган хато туфайли бу дунёнинг баъзи бир ишларига зарар етиши мумкин. Аммо шариат бўйича жоҳиллик билан гапиришдан эса, бу дунё ҳам, охират ҳам куяди. Чунки шариат масаласи ҳалол-ҳаром, савоб-гуноҳ, жаннат-дўзах орасида айланадиган масаладир. Бу ишда билмасдан фатво бериш фатво берувчининг ўзини залолатга кетказади. Шу билан бирга, ўша илмсиз равишда фатво берган одам ўзгаларни ҳам залолатга кетказади. Унинг хато фатвоси ҳаммаёқни бузади. Одамлар фалончи айтди, деб унинг гапини бир-бирларига етказадилар. Ўзаро тарқатадилар. Натижада залолат кенг тарқайди.

Ушбу ҳадиси шарифдан олинадиган фойдалар:

1. Аллоҳ таоло шаръий илмни одамлар ичидан суғириб олмаслиги.

2. Уламоларнинг ўлими илмнинг йўқолишига сабаблиги.

3. Жоҳил одамларни бошлиқ қилиб олмаслик.

4. Шаръий ишларда билмасдан туриб фатво бермаслик.

5. Жоҳил кишиларни бошлиқ қилиб олинганда залолатнинг тарқалиши.

Энди ушбу ҳадиси шарифни ҳаётимизга солиштириб кўрайлик. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг бу ҳадислари мўъжиза экани баъзи бир мусулмон халқлар ҳаётида очиқ-ойдин намоён бўлди. Ўша халқларнинг уламолари худосиз, золим ҳокимлар томонидан ўлдирилди, қамалди ёки сургун қилинди. Соғ қолганлари ҳам аста-секин кексайиб, дунёдан ўтиб кетдилар. Натижада ҳақиқий шаръий илм ўша диёрдан кўтарилди.

Ўзини билган ҳар бир миллат ўзидан етишиб чиққан уламоларни эъзозлай олади. Ҳақиқий олимларидан дину диёнат, иймон-этикод, элу юрт фойдаси учун фойдалана билади. Чунки бундай одамларнинг борлиги ҳар бир халқ, ҳар бир миллат учун катта бахтдир. Улар оламдан ўтишлари билан бу бахт ҳам кетади.

Шунинг учун ҳам олимнинг ўлими – оламнинг ўлими, деб бежиз айтилмаган. Ўзлигини таниган ҳар бир миллат доимо ўз эҳтиёжларини қондирадиган даражада уламолари бўлиши учун қўлидан келган ишни қилган ва қилади. Бу ишни қилмай яшаган миллат эса жоҳиллик ҳукмронлиги остида залолатга юз тутати.

Шаръий илмни яхши ўзлаштирмаган кишидан бирор масала хусусида сўралганда унинг «бу масалани мен билмайман», дейиши билмасдан, тахминан жавоб беришидан кўра афзал ҳисобланади. Зеро, шаръий масалаларда фатво бериш, турли саволларга жавоб қайтариш учун диний мансаб ёхуд чиройли салла-чопон восита бўла олмайди. Бундай мақомга шаръий илмларни ўқиган ва ўша илмнинг устозларидан ижозат олган, тақводор, ростгўй, илмига амал қилувчи киши лойиқ саналади. Мусулмонлар ана шундай кишиларни олим сифатида ҳурмат қилиб эъзозлашлари, улардан фатво

сўраб, турли ишларда иршодлар олишлари зарур.

Беш-олти сурани чала ёд олиб, икки-учта ҳадиснинг маъносини бировдан ўрганиб олган, ўзини «аллома» қилиб кўрсатишга уринаётганлардан эҳтиёт бўлиш керак. Шунингдек, араб тилини билиш ёки баъзи араб юртларига бориб келиш ҳам кишига шаръий масалада фатво айтиш ҳукуқини бермайди.

Кишининг араб бўлиши, арабча кийиниши, муқаддас жойларда истиқомат қилиши ҳам унинг олимлигига далолат қилмайди. Зеро, бундай васфга эга бўлганлар ичида дунёнинг энг жоҳил одами унвонини олганлар қанча!

Қўлга тушган ҳар бир китобни «ҳақиқат шунда экан», деб ўқиб кетавериш ҳам яхшиликка олиб бормайди. Кимнинг китобини ва қайси йўналишдаги китобни ўқишни ажрата билишда ҳам гап кўп. Бу масалада ҳам ҳушёр бўлиш керак. Чунки айрим уламолар номидан мусулмонлар орасини бузиш, динга зарба бериш мақсадида мусулмон диёрларида кўплаб зарарли, ишончсиз, бетайин китоблар ҳам тарқатилмоқда.

123- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ $\frac{1}{100}$ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: مِمَّنْ أُفْتِيَ بِغَيْرِ عِلْمٍ كَانَ إِثْمُهُ عَلَى مَنْ أَفْتَاهُ وَمَنْ أَشَارَ عَلَى أَخِيهِ بِأَمْرٍ يَعْلَمُ أَنَّ الرُّشْدَ فِي غَيْرِهِ فَقَدْ خَانَهُ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَابْنُ مَاجَةَ.

123. Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Кимга илмсиз равишда фатво берилса, бунинг гуноҳи унга фатво берган кимсага бўлади. Кимки ўз биродарига тўғрилиқ бошқа тарафда эканлигини билиб туриб бошқа бир ишни кўрсатса, батаҳқиқ унга хиёнат қилган бўлади», деганлар».

Абу Довуд ва Ибн Можа ривоят қилишган.

Шарх: Ҳадис ровийлари Абу Хурайра розияллоху анху билан яхши танишмиз.

Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам ўзларининг ушбу ҳадиси шарифларида икки муҳим масалани баён қилмоқдалар.

Биринчиси, илмсиз кишининг фатво бериши мумкин эмаслиги.

Иккинчиси, билиб туриб бировга нотўғри йўл кўрсатиш хиёнат эканлиги.

Бир мусулмон одам қилмоқчи бўлган иши шариатга мувофиқ бўлишини хоҳлади, дейлик. Аммо уни қандок қилса, тўғри бўлишини билмай, бир кишидан ўша ишнинг ҳукмини сўради. Чунки ўша одам бу ҳукми билса керак, деб ўйлади. Аслида ўша фатво сўралган одам фатво беришга қодир бўлмаса, мазкур ишнинг ҳукмини аниқ ва ишончли равишда билмаса, «билмайман», деб айтиши керак эди. Энди савол туғилади. Фатво сўралган одам ўзича тахмин билан нотўғри жавоб берсаю, сўраган одам соф ният билан Аллоҳ динининг ҳукми шу экан, деб ҳалиги нотўғри ишни қилса, нима бўлади?

«Кимга илмсиз равишда фатво берилса, бунинг гуноҳи унга фатво берган кимсага бўлади».

Демак, нотўғри ишнинг содир бўлишига ўша илмсиз равишда фатво берган киши сабаб бўлади. Агар у нотўғри фатво бермаганида, ҳалиги одам биладиган бошқа одамдан сўраб, ишини тўғри ҳолда амалга оширган бўлар эди. Нотўғри фатвога ишониб, нотўғри ишни савоб ниятида қилган кишига эса гуноҳ бўлмайди. Аммо у киши фатвонинг нотўғри эканини билиши билан ўша ишни тўхтатиши, иккинчи бор ҳалиги жоҳил одамдан фатво сўрамаслиги лозим. Ўзи учун ишончли, тақводор, инсофли ва билимдон устоз топиб олиши керак.

Яна бошқа бир киши келиб бировдан маслаҳат сўради.

«Фалон нарсани амалга ошири-шим учун қайси йўлни тутмоғим керак?» деди. Сўралган одам ўша нарсани амалга ошириш учун қайси йўлни тутса яхши бўлишини билади. Аммо ўзига ишониб, йўл сўраган одамга билатуриб бошқа, нотўғри йўлни кўрсатди. Бундай алдамчи одамни ким деб баҳолаш мумкин? Ушбу ҳадиси шарифда бундай кимсалар қуйидагича баҳоланмоқда:

«Кимки ўз биродарига тўғрилиқ бошқа тарафда эканлигини билиб туриб бошқа бир ишни кўрсатса, батаҳқиқ унга хиёнат қилган бўлади».

Бу жойда «ўз биродарига» иборасига эътибор берайлик. Бундан ўртада биродарлик алоқаси бор одамга нисбатан мазкур ишни қилиб бўлмаса-да, биродар бўлмаган кишиларга нисбатан қилаверса бўлар экан, деган тушунча келиб чиқмайди. Муомала бобида Ислом барча инсонларни бир-бирларига биродар деб билади. Ислом ҳукми бўйича ҳатто ғайридинларга ҳам ёлғон гапириб, уларни алдаб бўлмайди. Шунинг учун ҳам ушбу ҳадиси шарифда барча одамларнинг биродарлиги кўзда тутилмоқда.

Одатда ишончга, омонатга хиёнат қилган одам «хоин» дейилади. Бир одам иккинчисига ишониб ундан бир ишни қандоқ қилай, деб сўраши омонатдир. Ўша сўралган одам ишонччи оқлаб тўғри жавоб берса, омонатга хиёнат қилмаган бўлади. Агар билиб туриб, бошқа нарсани айтса, хиёнат қилган бўлади.

Демак, биров қайси бир нарсани сўраса ҳам, билиб аниқ жавоб бериш керак. Билмай туриб жавоб бериш ҳам, билиб туриб, нотўғри жавоб бериш ҳам гуноҳ бўлади.

Ушбу ҳадисдан олинадиган фойдалар:

1. Бир масалани аниқ билмай туриб фатво бериш мумкин эмаслиги.

2. Бир масалани билмай туриб фатво берган одам гуноҳкор бўлиши.

3. Унинг нотўғрилигини билмай ихлос билан нотўғри фатвога амал қилган одам гуноҳкор бўлмаслиги.

4. Сўралган масалани билган одам тўғри жавоб бериши зарурлиги.

5. Тўғри йўлни билиб туриб, бошқа йўлни кўрсатган одам хоин ва гуноҳкор эканлиги.

Энди бу ҳадиси шариф ҳукмини ҳам бугунги ҳаётимизга солиштириб кўрайлик. Билимсиз равишда фатво бераётганлар қанчалар кўп. «Намоз ўқимаса ҳам бўлаверар экан», «Ароқни ичиш эмас, маст бўлиб, кўчада тўполон қилиб юриш ҳаром экан» қабилидаги гапларни айтадиганлар ҳар қадамда учраб туради. Баъзи бир чаласаводлар эса, икки-уч оғиз нарсани чала ёдлаб олиб, мусулмонларнинг ярмидан кўпини кофир ёки мушрикка, дунёдаги аксар нарсаларни ҳаромга чиқариб юборадилар. Икки томон ҳам Аллоҳдан кўркмайди, охиратини ўйламайди.

Билиб туриб тўғрисини айтмайдиганлар ҳам оз эмас. Дунёнинг мансабини ўйлаб, бойларга ва зўравонларга яхши кўринаман, деб шариатнинг ҳукмини эмас, ўшаларнинг хоҳишини айтаётганлар ҳам ҳаммага маълум. Бу икки ҳолат ҳам ўз эгалари ва мусулмонлар бошига кўпгина бало-офатлар ёғдириши турган гап. Бундай бало-офатлардан қутулиш учун ҳар ким ўз чегарасини билиши керак. Шаръий илмдан узоқ кимсалар инсоф қилиб, диний ишларга аралашмаслиги, фатво беришга ўтмасликлари фарз. Ким фатво бермоқчи бўлса, хато гапнинг гуноҳи ўз бўйнига тушишини ўйлаб қўймоғи лозим.

Шариат аҳкомларини билгувчилар эса, Ислом таълимотларини, шариат ҳукмини тўғрилигича етказиши лозим. Агар тўғрисини айтиш жонига таҳдид соладиган бўлса, унда жим турсин, тўғри нарсани билатуриб тескарисини айтмасин. Бир оғиз сўзи билан қанчадан-қанча одамлар залолатга кетишига, гуноҳга ботишига

сабаб бўлмасин. Беш кунлик дунёнинг матохини деб, ўзининг ҳам, ўзгаларнинг ҳам охиратини куйдирмасин.

124- عَيْنٌ عَيُوفٌ بَيْنَ مَالِكَ 100 عَيْنِ النَّجِيِّ r قِيَال: لَا يَقْصُصُ عَلَى النَّاسِ إِلَّا أَمِيرٌ أَوْ مَأْمُورٌ أَوْ مُحْتَالٌ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَأَحْمَدُ.

124. Авф ибн Молик розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Одамларга фақат амир ёки маъмур, ёки риекор томонидангина гапирилади», деди- лар».

Абу Довуд ва Аҳмад ривоят қилишган.

Шарҳ: Аввало, ҳадиснинг ровийлари Авф ибн Молик розияллоҳу анҳу билан танишиб олайлик:

Авф ибн Молик Ашжаъий ал-ўатафоний, куниялари Абу Абдуррахмон. Ҳайбар ғазотида биринчилардан бўлиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам билан иштирок этган. Макка фатҳ этилган куни Ашжаъ қабиласи номидан байроқ кўтарган. Муҳожир Абу Дардо билан биродар бўлган. Ҳумс, Шом, Дамашқда истиқомат қилган. Ислом учун ғайратли бўлган саҳобалардан эдилар.

Ҳаммаси бўлиб, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан 67 та ҳадис ривоят қилдилар. Бу кишидан Абу Айюб ал-Ансорий, Абу Ҳурайра, Микдом ибн Маъдиқарибалар, тобеъинлардан Абу Муслим Хувлоний, Муслим ибн Қурза, Шаддод ибн Абу Аммор, Рошид ибн Саъд, Язид ибн Асам, Солим ибн Омир, Абу Бурдата ибн Абу Мусо, Шурайх ибн Убайда ва бошқалар ривоят қилишди. Бу киши ривоят қилган ҳадислардан учта «Саҳиҳ» соҳиблари ўз китобларига киритишган.

Бу зот хижратнинг 73-санасида Дамашқда вафот этдилар.

Бу ҳадиси шарифда мусулмон жамиятида мусулмонлар оммасига ваъз-насихат, илмий суҳбат қилиш ҳуқуқига эга бўлган ва бўлмаган кишилар ҳақида сўз кетмоқда.

Исломий жамиятда мусулмонларга Исломни яхши билган, тақводор, илмли, ақл-фаросатли ва бир қанча етук сифатларга эга бўлган ҳақиқий мусулмон киши амир бўлади.

Биринчи навбатда мусулмонларга амри маъруф, наҳйи мункар, ваъзу насихат қилиш ҳуқуқига ўша амир ҳақли бўлади.

Иккинчи ўринда эса, маъмур – ҳақли томондан, масъул киши тарафидан шу ишга амр қилинган шахс ҳақли. Бундоқ шахслар шаръий илмларни тўлиқ ўрганиб, расмий ижозат-шаҳодатнома ёки маълум ва машҳур уламоларнинг рухсатини олган бўлиб, мусулмонларга ваъз-насихат, иршод, амри маъруф ва наҳйи мункар қилишлари мумкин.

Агар мазкур сифатларга эга бўлмаган кишилар бу ишни қилсалар, ўзларини билимдон кўрсатиш учун риёкорлик қилаётган бўладилар. Шу йўл билан мусулмонлар ичида обрў қозонмоқчи, уларнинг ишончига кирмоқчи бўладилар. Аслида эса, алдамчилик қиладилар. Мусулмонликни қуруқ гап билан эмас, чин ихлос билан, Исломга амал қилиш билан тарғиб қилиш лозим.

Афсуски, ичимизда шу қабилдаги риёкорлар жуда ҳам кўп. Оқкўнгил мусулмонлар ҳақиқий олим ким, риёкор-қаллоб ким – буни яхши билиб олишлари керак. Бунинг учун Исломни ўрганиш, ҳақ-ноҳақ гапларни фарқлай билиш, ҳақиқий уламоларга қулоқ осиб, риёкорлардан сақланиш керак.

125- عَنْ أَبِي هَارُونَ الْعَبْدِيِّ قَالَ: كُنَّا نَأْتِي أَبَا سَعِيدٍ فَيَقُولُ:

مَرْحَبًا بِوَصِيَّةِ رَسُولِ اللَّهِ " إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ " قَالَ: إِنَّ النَّاسَ لَكُمْ

تَبِعَ وَإِنَّ رَجُلًا يَأْتُونَكُمْ مِنْ أَقْطَارِ الْأَرْضَيْنِ يَتَفَقَّهُونَ فِي الدِّينِ فَإِذَا
أَتَوْكُمْ فَاسْتَوْصُوا بِهِمْ خَيْرًا. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَابْنُ مَاجَهَ.

125. Абу Ҳорун ал-Абдийдан ривоят қилинади:

«Абу Саъиднинг ҳузурига борсак: «Марҳабо, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг васиятлари. Албатта, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Одамлар сизга тобеъдирлар. Ва, албатта, ҳузурингизга ернинг турли атрофидан динда фақиҳ бўлиш учун келурлар. Ўшалар келган чоғда яхши муомалада бўлинглар», деганлар», деди».

Термизий ва Ибн Можа ривоят қилишган.

Шарҳ: Аввал ҳадиси шарифнинг ровийлари Абу Ҳорун ал-Абдий розияллоҳу анҳу билан танишиб олайлик:

Абу Ҳорун ал-Абдий кунияси билан машҳур бўлган бу тобеъиннинг асл исмлари Имора ибн Жувайдир. Бу зот ҳадисларни Абу Саид ал-Худрий, Абдуллоҳ ибн Умарлардан ривоят қилдилар.

Бу зотдан Абдуллоҳ ибн Авн, Абдуллоҳ ибн Шузаб ас-Саврий, Ҳамадан ва бошқалар ривоят қилишган.

Абу Ҳорун ал-Абдий ҳижратнинг 234-санасида вафот этдилар.

Ушбу ҳадисда устозлар, илм масканлари, ўша масканлар жойлашган диёр аҳлининг толиби илмларга муносабатлари ҳақида сўз кетмоқда.

Ҳадиснинг ровийси Абу Ҳорун ал-Абдий илм ўрганиш учун ўз шериклари билан Абу Саъид ал-Худрий розияллоҳу анҳунинг ҳузурларига тез-тез бориб турар эканлар. Ҳар борганларида у кишидан иззат-икром кўрар эканлар. Абу Саъид розияллоҳу анҳу уларни кутиб олишда хушмуомалалик билан:

«Марҳабо, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг васиятлари», дер эканлар.

Яъни, «Хуш келибсиз, Расулуллоҳ бизга муомаласини яхши қилишни васият қилган кишилар», деб кутиб олар эканлар ва ортидан ўша васиятни ҳам эслаб, зикр қилар эканлар:

«Албатта, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Одамлар сизга тобеъдирлар. Ва, албатта, ҳузурингизга ернинг турли атрофидан динда фақиҳ бўлиш учун келурлар. Ўшалар келган чоғда яхши муомалада бўлинглар», деганлар».

Мусулмон одамлар Ислом динини яхши тушунган, динда фақиҳ бўлган кишиларга ҳамиша тобеъдирлар. Уларга эргашадилар. Динда фақиҳ бўлиш мақсадида дарс олиш учун турли жойлардан илми бор кишилар ҳузурларига келадилар. Ана ўшанда толиби илмларга муомалани яхши қилиш лозимдир.

Ушбу ҳадиси шарифдан олинадиган фойдалар:

1. Расули акрам соллаллоҳу алайҳи васалламнинг васиятларига амал қилиш зарурлиги.

2. Абу Саъид розияллоҳу анҳунинг мадҳлари.

3. Мусулмонлар оммасинининг саҳобаларга ва диний илмни эгаллаган олимларга тобеъликлари.

4. Динда фақиҳ бўлиш учун илмли кишилар ҳузурига бориб, илм олиш зарурлиги.

5. Толиби илмлар динда фақиҳ бўлиш учун илм талаб қилиб келганларида илмли кишилар ва шу ишга алоқадор шахслар уларга яхши муомалада бўлишлари лозимлиги.

Бу ҳадиси шарифнинг ҳаётимиздаги татбиқи ҳақида гапирадиган бўлсак, Аллоҳга шукрларким, доимо мусулмонлар томонидан толиби илмларга, айниқса, динда фақиҳ бўлмоқни истаган талабаларга яхши муносабатда бўлинган. Қадимдан устозлар уларни очиқ чехра билан кутиб олиб, илм ўргатганлар. Бой-бадавлат мусулмонлар уларни моддий жиҳатдан таъминлаганлар. Мусулмон ҳокимлар барча яхши шароит ва имтиёзларни яратиб

беришга ҳаракат қилганлар. Оддий мусулмонлар ҳам қўлларида келган барча яхшиликларини қилганлар.

Ҳақиқий мусулмон киши илмга ўч бўлади, илм талаб қилади, илмга хизмат қилади. Биз ҳам ушбу ҳадиси шарифни ҳаётимизга татбиқ қилган ҳолда толиби илмларимизга яхши муносабатда бўлиб, уларни доимо руҳан ва маънан рағбатлантириб туришимиз лозим. Шундагина Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг васиятларига амал қилган бўламиз. Бу амалларимиз эвазига охиратда, иншааллоҳ, юзимиз ёруғ бўлмай.

يَلْزَمُ أَنْ يَكُونَ الْعِلْمُ لِلَّهِ تَعَالَى

ИЛМ АЛЛОҲ ТАОЛО РОЗИЛИГИ УЧУНГИНА БЎЛИШИ

126- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ $\frac{1}{100}$ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: مَنْ تَعَلَّمَ عِلْمًا مِمَّا

يُتَنَعَّى بِهِ وَجْهَ اللَّهِ لَا يَتَعَلَّمُهُ إِلَّا لِيُصْنِبَ بِهِ عَرَضًا مِنَ الدُّنْيَا لَمْ يَجِدْ عَرْفَ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَابْنُ مَاجَةَ.

126. Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким Аллоҳнинг розилиги талаб қилинадиган илмни фақат дунёнинг ўткинчи матоҳига эришиш учун ўрганса, қиёмат куни жаннатнинг ҳидини ҳам топа олмайди», дедилар».

Абу Довуд ва Ибн Можа ривоят қилишган.

Шарҳ: Исломда илм талаб қилиш, хусусан, динда фақиҳ бўлиш учун илм ўрганиш фақат Аллоҳ таолонинг розилиги учун бўлади. Шундай қилган одам икки дунёнинг бахт-саодатига эришади. Бу дунёда ҳурмат-

эхтиром ила ҳаёт кечиради. Охиратда эса жаннати маъводан жой олади. Аммо кимки диний илмларни, яъни, ҳадисда айтилганидек, Аллоҳнинг розилиги талаб қилинадиган илмни дунёнинг ўткинчи матоҳига эришиш учун ўрганса, яъни, мансаб учун, пулу мол учун, риё учун ўрганса, жаннатнинг ҳидини ҳам топа олмайди. Шунинг учун диний илмларни талаб қилганда киши ўта ҳушёр бўлиши, ниятини соф қилиши, фақат Аллоҳ таолонинг розилигини ўйлаб иш тутиши керак.

127- عَنْ ابْنِ عُمَرَ $\frac{1}{100}$ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: مَنْ تَعَلَّمَ عِلْمًا لِيُغَيِّرَ اللَّهَ أَوْ أَرَادَ بِهِ غَيْرَ اللَّهِ فَلْيَتَّبِعْهُ مَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ.

127. Ибн Умар розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким илмни Аллоҳдан бошқа учун ёки Аллоҳдан бошқани рози қилишни ирода этиб ўрганса, дўзахдаги ўриндиғини олаверсин», дедилар».

Шарҳ: Бу ҳадиси шарифнинг ровийлари Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анҳу билан танишмиз.

Ушбу ҳадисда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам илм талаб қилиш фақат Аллоҳ учун, Аллоҳнинг розилиги учун бўлиши зарурлигини қаттиқ таъкидламоқдалар. Агар кимнинг нияти бузилса, яъни, илмни Аллоҳдан бошқа учун, Аллоҳнинг розилигидан бошқа мақсад учун ўрганса, дўзахга тушиши муқаррар эканини айтмоқдалар.

Бу ҳадиси шариф ҳам олдинги ҳадис маъносидадир. Фақат биринчи ҳадисда натижа жаннатнинг ҳидини ҳам топа олмайди, деб баён қилинган бўлса, иккинчи ҳадисда «дўзахдаги ўриндиғини олаверсин», дейилмоқда. Бу эса, диний илмларни талаб қилишда жуда ҳам ҳушёр бўлишни,

Аллоҳнинг розилигини тилашдан бошқа нарсани хаёлга ҳам келтирмасликни тақозо қилади.

128-عَيْنِ كَغَيْبِ بْنِ مَالِكٍ $\frac{1}{100}$ عَيْنِ النَّجِيِّ ۲ قَالَ: مَنْ طَلَبَ الْعِلْمَ لِيُجَارِيَ بِهِ الْعُلَمَاءَ أَوْ لِيُمَارِيَ بِهِ السُّفَهَاءَ أَوْ يَصْرِفَ بِهِ وَجْهَهُ النَّاسَ إِلَيْهِ أَدْخَلَهُ اللَّهُ النَّارَ. رَوَاهُمَا التِّرْمِذِيُّ وَابْنُ مَاجَةَ.

128. Каъб ибн Молик розияллоху анҳудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам:

«Ким илмни уламолар билан можаро қилиш учун, эсипастрларга ғолиб келиб, ўзини кўрсатиш учун ёки у билан одамларни ўзига қаратиш учун ўрганса, Аллоҳ уни дўзахга киритади», дедилар».

Бу икки ҳадиси Термизий ва Ибн Можжа ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шариф Каъб ибн Молик розияллоху анҳудан ривоят қилинмоқда.

Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам ушбу ҳадиси шарифларида илм талаб қилишда толиби илм ниҳоятда эҳтиёт бўлиши лозим бўлган учта хатарли ишдан огоҳлантирмоқдалар:

Илм талаб қилаётган киши уни:

1.«Уламолар билан можаро қилиш учун» ўрганмаслиги керак. Бир илмни яхшилаб ўрганиш «уламолар билан талашиб-тортишиб, можаро қилиб, ҳаммасини енгиб, жим қилиб қўйай», деган ниятда бўлмаслиги керак.

2.«Эсипастрларга ғолиб келиб, ўзини кўрсатиш учун» илм талаб қилмаслик керак. Толиби илм ҳеч қачон илмни ўрганиб олиб, тушунмаган одамларни мағлуб этиб, ҳаммасини лол қилиб қўйай, деган ниятни дилига

тугмаслиги лозим.

3. «Ёки у билан одамларни ўзига қаратиш учун» илм талаб қилмаслиги керак. Одамлар: «Фалончи қори бўлибди, мулла бўлибди, қойил», дейишлари учун ва шунга ўхшаган ниятлар билан илм олмаслик керак. Агар шундай ният билан илм ўрганилса, оқибати яхши чиқмас экан. Аллоҳ таоло уни дўзахга киритар экан. Шунинг учун илмни фақатгина Аллоҳ розилиги учун талаб қилиш керак.

Кўпчилик толиби илмлар бу ҳадисга амал қиладилар, устозлари бу муҳим қоидани уларга доимо эслатиб турадилар. Минг афсуслар бўлсинки, баъзи ҳолларда бу ҳадисга амал қилишни ҳаёлига ҳам келтирмайдиган кимсалар учраб турадилар. Баъзи бир ўзига олим нисбатини бериб юрганлар шогирдларига «фалончининг олдида бориб, манави саволни бер, ундоқ деса, мундоқ де», деб можаро чиқаришга ундаб юборадилар. Худди илм ўрганиш фақат уламолар билан можаро қилиш учунгина бўладиганидек ҳолатни вужудга келтирадилар. Оқибатда толиби илмлар орасида, элу юрт ичида талашиб-тортишув, беҳуда можаро, ихтилоф кўпаяди. Исломга, мусулмонларга катта зарар етади. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам бундоқ ишни қилмоқдан эмас, уни ният қилишдан ҳам қайтармоқдалар. Ана шундоқ ножўя ишни ҳаёлга келтириш, ният қилиш ёмон оқибатларга олиб келишидан огоҳлантирмоқдалар. Ҳозирги кундаги кўпгина беҳуда можаролар, Ислом даъвати йўлида мусулмонлар ўзларига ўзлари «сотиб олаётган» ғовлар баъзи бир илмни ўзига нисбат берган ва илм талаб қилаётган шахсларнинг ушбу ҳадиси шарифга амал қилмасликларидан келиб чиқмоқда.

Энди ўзимиздаги илм ила эсипаст, жоҳил, илмсиз кишиларга ғолиб келишга уриниш масаласига ўтайлик. Ҳозирги ҳаётимизда бу иллат ҳам кенг тарқалган. Оммавий диний саводсизлик шароитида уч-тўрт калима

нарсани ўрганиб олган жоҳил ўзини аллома ҳисоблай бошлайди. Қаерда бўлса, ҳамма оғзига қараб туришидан ғурурланиб кетади. Бориб-бориб атрофидаги диний саводи йўқ кишилар унга олим сифатида қараётганлари ҳам оз кўриниб қолади. Нафақат ўзи яшаб турган замони ва мақомида, балки барча замонлар ва маконларда ўзини тенги йўқ аллома ҳисоблай бошлайди. Бу даъвони исботлаш учун замондош ва аввалда ўтган уламоларга осилишга киришади-да, уларни хатокор, адашганлар, деб эълон қилади. Ўз она тилида иккита жумлани тўғрироқ ёза олмайдиган кимса ўнлаб оламшумул китоблар муаллифини танқид қилишга ўтади. Ўз оиласига диний амалларни тушунтириб беролмаган киши Ислом умматига шариатнинг барча ҳукмларини осон йўл билан тушунтириб берган, бутун Ислом уммати томонидан имом, мазҳаб соҳиби, деб тан олинган зотларни ҳақоратлайди. Диний саводи йўқларга ўзини аллома қилиб кўрсатишга уринган ўша жоҳил ҳадис илмини сув қилиб ичиб юборган, минглаб ровийлар таржимаи ҳолини, юз минглаб ҳадисларни яхшилаб ўрганган ва ёд олган буюк муҳаддислар, мазҳаб эгаларини сўқади, беҳурмат қилади. Бундай кишилар фикҳий мазҳабга тобеъликларига қарамай, илмсизликлари туфайли шундоқ қиладилар. Агар улар озгина илмдан баҳраманд бўлсалар бу ишни қилишмас эди. Улар диний саводи йўқ кишиларга ғолиб келиш, уларнинг олдида ўзини билимдон кўрсатиш учунгина шундоқ қиладилар. Чунки озгина бўлса ҳам диний саводи бор одам унинг сафсатасини мутлақо қабул қилмайди.

Илм билан одамларни ўзига қаратишни хоҳлаганларнинг ҳоли ҳам шунга ўхшаш. Улар Аллоҳ розилигини эмас, одамларнинг эътиборини қозониш учун ҳаракат қиладилар. Оддий ҳолатда одамлар ичида шуҳрат қозониш қийин бўлганидан «хилоф қилсанг – таниласан»

қоидасига амал қиладилар. Ҳар бир нарсада уламоларга ихтилоф қилишга ўтадилар. Ўзлари яшаб турган жамиятда, мусулмонлар ичида ўз хилофлари билан келишмовчиликлар, можаролар келтириб чиқарадилар. Натижада Ислом ва мусулмонлар зарар кўради.

Мусулмонлар ушбу ҳадиси шарифга амал қилмай, илмини Аллоҳ розилиги учун эмас, уламолар билан можаро қилиш учун, диний саводи йўқлардан ғолиб келиб, ўзини кўрсатиш учун ишлатадиганлардан кўп азиятлар чекдилар ва чекмоқдалар. Улар бор куч-ғайратни Исломга хизмат қилишга қаратиш ўрнига, шу хизмат билан машғул уламолар билан беҳуда тортишиб, одамларни диндан совитишга сабаб бўлмоқдалар.

Инсоф қилишимиз, Аллоҳдан қўрқишимиз керак. Аллоҳ таоло озми-кўпми диний илм берган бўлса, у билан фақат Аллоҳ таолонинг розилигини кўзлашимиз лозим. Толиби илмлар ниятни поклашлари лозим, зинҳор турли можароларнинг яқинига ҳам йўламасликлари керак. Илм билан одамларни ўзимизга қаратишга, шуҳрат топишга уринмайлик. Аллоҳ берган илмга амал қилиб, у билан Аллоҳ таолонинг розилигини топиш ҳаракатини қилаверайлик.

خاتمة

ХОТИМА

يَبْقَى أَثَرُ الْعِلْمِ خَالِدًا

ИЛМНИНГ АСАРИ АБАДИЙ ҚОЛАЖАК

129- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ $\frac{1}{100}$ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: مَنِ دَعَا إِلَى هُدًى كَبَانَ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ مِثْلُ أُجُورِ مَنِ تَبِعَهُ لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ أُجُورِهِمْ شَيْئًا وَمَنِ دَعَا إِلَى ضَلَالَةٍ كَبَانَ عَلَيْهِ مِنَ الْإِثْمِ مِثْلُ آثَامِ مَنِ تَبِعَهُ لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ آثَامِهِمْ شَيْئًا. رَوَاهُ مُسْلِمٌ وَأَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ.

129. Абу Хурайра розияллоҳу анхудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким бир ҳидоятга чақирса, унга ўзига эргашганларнинг ажрларича ажр бўлади. Бу эса, уларнинг ажрларидан ҳеч нарсани ноқис қилмайди. Ким бир залолатга чақирса, унга ўзига эргашганларнинг гуноҳларича гуноҳ бўлади. Бу эса, уларнинг гуноҳларидан ҳеч нарсани ноқис қилмайди», дедилар».

Муслим, Абу Довуд ва Термизийлар ривоят қилишган.

Шарҳ: Муаллиф раҳматуллоҳи алайҳи илмнинг асари доимий қолажаги, унинг эгаси доимо савобга эга бўлиб туришини исбот қилиш учун бир боб очди.

Дарҳақиқат, Исломда бардавом савоб етказиб турадиган ишлардан бири илм ҳисобланади. Илм йўлида қилинган амал ҳеч қачон зое кетмайди. Балки бундан ўз эгасига унинг ўлиmidан кейин ҳам савоблар етиб туради. Ушбу таълимотлар билан бобдаги ҳадиси шарифларни ўрганиш давомида яна ҳам яқинроқ танишамиз.

Ушбу ҳадисда илм эгаллаб, кишиларни ҳидоятга

чакирувчи бўлишга тарғиб қилинмоқда. Шу билан бирга, жоҳилликдан, кишиларни залолатга чакирувчи бўлишдан қайтарилмоқда.

«Ким бир хидоятга чақирса, унга ўзига эргашганларнинг ажрларича ажр бўлади. Бу эса, уларнинг ажрларидан ҳеч нарсани ноқис қилмайди».

Илмли киши бир тўғри, савобли ишга чақирса, у туфайли қанча одам ўша савобли ишни қилса, унга эргашганларнинг ажрича ажр бўлар экан, қолаверса, амал қилувчиларнинг савоби камайиб ҳам қолмас экан. Илмнинг фойдасини қаранг. Илмли кишига кишиларни хидоятга чақиргани учун берилган улкан савобга қўшимча равишда ўша чақириққа биноан қилинган амалларнинг барчасига берилган савобчалик савоб ёзилар экан. Модомики, у киши тарқатган илм бор экан, одамлар унга амал қилиб турар эканлар, илм эгаси вафот этиб кетса ҳам орқасидан савоби бориб турар экан. Шу билан бир вақтда, бунинг акси ҳам бўлиши мумкин.

«Ким бир залолатга чақирса, унга ўзига эргашганларнинг гуноҳларича гуноҳ бўлади. Бу эса, уларнинг гуноҳларидан ҳеч нарсани ноқис қилмайди»

Бир жоҳил одам кишиларни залолатга чақирса, улар жоҳилнинг ёмон чақириғи боис адашиб, залолатга кетишлари, гуноҳ қилишлари мумкин. Ана ўшанда залолат даъватчисига одамларни залолатга даъват қилгани учун оладиган гуноҳи устига унинг даъвати ила залолатга кетганларнинг амалига берилган гуноҳларнинг барчаси юкланар экан. Шу билан бирга, ёмон амал қилганларнинг гуноҳи камайиб ҳам қолмас экан.

Демак, ҳар бир мусулмон илмга эга бўлиб, кишиларни хидоятга даъват қилувчи бўлиш учун уринмоғи лозим. Мусулмон киши одамларни залолатга, гуноҳ ишларга чикирувчи бўлмаслиги керак. Агар яхшиликка даъват қила олмаса, яхшиликка даъват қилаётганларга эргашсин,

уларга қўлидан келган ёрдамини берсин. Залолатга, ёмонликка даъват қилаётганлардан узоқда бўлсин, уларга хайрихоҳлик кўрсатмасин, одамларни ҳам улардан эҳтиёт бўлишга чақирсин.

Илмнинг асари боқий қолишини унутмайлик. Доимо илмга яқин бўлишга интилайлик, кишиларни ҳам шунга даъват қилувчилардан бўлайлик!

130- وَعَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: إِذَا مَاتَ ابْنُ آدَمَ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثٍ صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ أَوْ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ أَوْ وَلَدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ. رَوَاهُ الْخَمْسَةُ إِلَّا الْبُخَارِيُّ.

130. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Қачонки одам боласи ўлса, амали кесилади. Магар уч нарсадан: жорий садақадан, манфаат оладиган илмдан ёки унинг ҳаққига дуо қиладиган солиҳ фарзанддан кесилмайди», дедилар».

Бешовларидан фақат Бухорий ривоят қилмаганлар.

Шарҳ: Бу ҳадиси шариф ҳам Абу Хурайра розияллоҳу анхудан ривоят қилинмоқда.

Маълумки, мусулмон киши соф ният билан қилган ҳар бир яхши амали учун савоб олишга мушарраф бўлади. Киромул котибин фаришталар унинг «Номаи аъмоли»га зарра миқдорича яхшилиги бўлса ҳам, ўшанга яраша савобни ёзиб турадилар. Агар бемор бўлиб, узр ила одатдаги яхшилик амалини қила олмай қолса ҳам, фаришталар унга худди ўша амални қилгандек савоб ёзадилар. Вақти соати келиб инсон вафот этса, яхши амалларини тамоман қила олмай қолади. Бундан кейин қилишдан ҳам умид узилади. Энди ундан ҳаётлигидаги амаллари — қиладиган ибодат ва яхшиликларига ёзиладиган савоблар ҳам кесилади. Намоз ўқиганда, рўза

тутганда, тиловат, зикр қилганда ва бошқа яхши амалларидан ёзиладиган савоблар тўхтайди. Чунки энди у вафот этди. Ибодат қилишдан, амали солиҳ қилишдан тўхтади. Шунинг учун ҳар бир мўмин банда тирик чоғида солиҳ амални кўпроқ қилиб қолишга уринмоғи лозим. Шу билан бирга, мўмин кишига тириклик чоғида охиратни ўйлаб, вафотидан кейин ҳам савоби узилмай бориб турадиган амалларни қилиб олиш имкони берилган. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзларининг ушбу ҳадисларида одам боласи вафотидан сўнг амали кесилишини айтиш билан бирга, ундан кейин ҳам савоби етиб турадиган амаллар учта эканини таъкидламоқдалар:

1.«Жорий садақа».

«Жорий садақа», дейилганда мусулмонларга доимий равишда фойда бериб турадиган хайрли ишлар кўзда тутилади. Мисол учун, кўпчилик фойдаланиши учун қурилган кўприк, қудуқ ёки ариқ қазиб сув келтириш, доимий манфаат бериб турадиган бошқа вақфлар шулар жумласидандир. Модомики, бу нарсалардан мўмин-мусулмонлар фойда олиб турсалар, ўша ишларни қилган одамга унинг вафотидан кейин ҳам савоби ёзилиб туради.

Мусулмонлар бу тоифа ишларни қадимдан ихлос билан қилиб келишган. Ислом оламининг турли жойларида кўплаб вақфлар ташкил қилганлар. Бева-бечораларга, толиби илмларга, мусофирларга, ҳожиларга, қарияларга, ҳатто эгасиз, адашиб қолган ҳайвонларга аталган вақфлар бўлган. Ўша вақфлар орқали мазкур тоифалар доимий равишда манфаат олиб турганлар. Табиийки, улардан ҳосил бўлган савоблар эгаларига уларнинг вафотидан кейин ҳам бориб турган. Мазкур хайрли ишларни қилган кишиларнинг «Номаи аъмол»ларига уларнинг вафотларидан кейин ҳам савоб ёзилиб, охиратларига фойда бериб келган. Агар жорий садақалари қиёматгача мусулмонларга фойда бериб турса,

уларга ҳам қиёматгача савоб қўшилиб тураверади.

2. «Манфаат олинадиган илм».

Мўмин одам ўз вафотидан кейин ортидан манфаат берадиган илм қолдирса, савоби узилмайдиган амал қолдирган бўлади. Бу эса, илмнинг асари доимий бўлишидир. Киши қандай қилиб ўзидан кейин манфаат берадиган илм қолдира олади?

Бу иш аввало, бошқаларга илм ўргатиш билан амалга ошади. Модомики, шогирдлар, шогирдларнинг шогирдлари ўша илмни ишлатмоқдами, кишиларга манфаати етмоқдами, устозга савоб ёзилиб тураверади.

Иккинчиси, китоб ёзиб қолдириш билан бўлади. Қуръон, ҳадис ва диний илмлар бўйича, мусулмонларга фойда келтирадиган бошқа илмлар бўйича иймон ва ихлос билан китоб ёзиб қолдирган кишига, агар китобидан мусулмонлар фойдаланиб туришса, у ўлганидан кейин ҳам савоб етиб тураверади.

Учинчиси, илм йўлида хизмат қилиш билан бўлади. Мисол учун, имконияти бор одам толиби илмларга, устозларга илм йўлида ёрдам бериб, мадраса қурди, китоб чоп эттирди, ўз маблағидан кутубхона қилди. Мана шунга ўхшаш ишлар илм йўлида хизмат қилиш ҳисобланади. Буларни қилган одамлар вафот этиб кетсалар ҳам савоблари узилмай бориб туради.

Мўмин-мусулмонлар бу тариқа ишларга доимо катта эътибор бериб келганлар. Шунинг учун ҳам Исломига тўлиқ амал қилинган даврларда мусулмон оламида илм кенг миқёсда тарқалган, дунё аҳамиятига молик улуғ алломалар етишиб чиққан. Мусулмонларчалик кўп олим етиштирган миллатни тарих билмайди. Шунингдек, илм ўрганувчилар ҳам кўп бўлган. Бу ҳолатни яхшилаб ўрганган ғарблик шарқшунослардан бири инсоф билан: «Мусулмонлар барча-барчалари мадрасага катнайдиган бутун бошли бир миллат бўлган», деб ёзади. Мусулмон ҳокимлар ва бойлар

ҳам илм йўлида хизмат қилиш учун катта ҳиммат кўрсатишган. Нафақат улар, балки ҳар бир мусулмон илм йўлида қўлидан келган ишни қилган. Дехқонлар мадрасаларнинг вақф ерларида навбат билан Аллоҳ йўлида, ҳақ олмай ишлаб берганлар. Ҳунармандлар хунари билан, чорвадорлар чорваси билан, хуллас, ҳар ким ўз имконига қараб бу ишга озми-кўпми ҳиссасини қўшган. Шундай қилиб, халқ илмий ишларни йўлга қўйишда фаол қатнашган. Уларнинг бу ишларда фидокорлик кўрсатишдан бирдан-бир мақсадлари доимий равишда савоби узилмай етиб турадиган амалларга етишиш эди. Аллоҳ таоло, албатта, уларни ноумид қилмаган.

Ҳозирда китоблари ўқилиб турган уламо-ларга, албатта, илмлари савоби етиб турибди. Уларнинг шогирдларининг шогирдлари Аллоҳга: «Устозларимизни мағфират қилгин», деб дуо қилиб турибдилар. Улар курган мадрасалару қолдирган вақфлари, қўлёзмалари ва бошқа асарлардан ҳосил бўлган савоблар ҳам тинмай етиб турибди.

3. «Ҳаққига дуо қиладиган солиҳ фарзанд».

Мўмин киши вафот этганидан кейин ҳам агар фарзанди унинг ҳаққига дуо қилса, савоби етиб туради. Бунинг учун эса, мўмин-мусулмон киши ўз фарзандини дуо қиладиган тақводор мусулмон қилиб тарбиялаши лозим. Зотан, мўмин ота-онанинг фарзанд кўриш ва уни тарбия қилишдан мақсади ҳам шу. Ота-она ўлгандан кейин мени йўқласин, ҳаққимга дуо қилсин, деб фарзанд боқади. Диний тарбия беришдан мақсад ҳам шу! Фарзанднинг мўмин-мусулмон, тақводор бўлиши, ота-онасининг ортидан дуо қилиб туриш масъулиятини унутмаслигигина бу мақсадга эриштиради.

Ушбу ҳадисдан олинadиган фойдалар:

1. Одам боласи вафотидан сўнг уч амалдан бошқаси кесилади.

2. Жорий садақа қилган одамнинг савоби ўлимидан кейин ҳам узилмайди.

3. Манфаатли илм қолдирган кишининг савоби ўлимидан кейин ҳам узилмай етиб туради.

4. Солиҳ фарзанд қолдирган кишининг савоби ҳам узилмайди.

Энди ушбу ҳадиси шарифнинг ҳикматига бугунги ҳаётимиз воқеълиги асосида бир назар солайлик.

Жорий садақа қилиш кўплаб Ислом диёрларида давом этмоқда. Мусулмонларнинг вақфлари яхши сақланиб келинмоқда. Кўпгина мусулмон давлатларда вақф вазирликлари ишлаб турибди. Вақф мулклар эгалари томонидан васият қилинган мақсадда ишлатилмоқда. Вақфларга нозир бўлган кишилар ўз хизмат ҳақларини вақфга тушадиган фойдадан олиб, вақфни кенгайтириш, яхши сақлашга ҳаракат қилмоқдалар. Асосий маблағ вақфнинг эгаси қўйган шартга мувофиқ ишлатилаётир. Мисол учун, камбағаллар учун, деб бир дўконни вақф қилган бўлса, ўша дўкондан тушган маблағ камбағалларга сарфланади. Бино вақф қилинган бўлса, ўша бинодан камбағалларга жой берилади ёки ижара қўйилиб, тушган маблағ камбағалларга тарқатилади. Мадрасага, деб вақф қилинган бўлса, ўша вақфдан тушган маблағ мадраса фойдасига сарф қилинади. Шундай қилиб, ҳожатманд тоифаларга доимий ёрдам иши юриб туради, бунга биров дахл қила олмайди.

Манфаатли илм қолдириш масаласи ҳам шунга ўхшаш. Уламолар кўпроқ шогирдлар етиштириб чиқармоқлари учун бу ишда бошқа мусулмонларнинг ҳамкорлиги жуда зарур. Кимдир илмий муассасаларни қуриш, уларни жиҳозлаш, сақлаб туриш ишларида қўлидан келган ёрдамини беради. Кимдир устозлар ва талабаларнинг маошига кўмаклашади. Яна бошқалар китобларни чоп қилиш ёки сотиб олиб беришда кўмак беради. Хулоса

қилиб айтганда, шу йўлда хизмат қилишни хоҳлаган одам, ортимдан манфаатли илмнинг савоби бориб турсин, деган киши ўз имконига қараб ҳисса қўшаверади. Ўша қилганига яраша савобини ҳам олади.

Бу савобли иш ҳозирги пайтда ҳам кўпгина Ислом юртларида муваффақиятли равишда давом этмоқда. Албатта, бу ишга ўз ҳиссасини қўшганлар, ҳадиси шарифда зикр қилинганидек, ўлганидан кейин ҳам кесилмайдиган амал қилган бўлади. Ўзи вафот этиб, савобли иш қилиш имкони тугаган бўлса ҳам унинг «номаи аъмоли»га доимий равишда савоб ёзилиб туради. Бу ишни қилмаганлар эса, бундай бахтга сазовор бўла олмайдилар. Мазкур ишга қаршилиқ қилганлар, унинг йўлига ғов бўлганлар эса, икки дунёнинг лаънатига учрайдилар.

Ортидан солиҳ фарзанд қолдириш ҳам жуда эзгу иш. Мусулмон оламида фарзанд ўстиришдан асосий мақсадлардан бири шу эканини олдин ҳам айтиб ўтдик. Афсуски, кейинги даврда кишилар ўз ортларидан дуо қиладиган солиҳ фарзанд қолишига эътибор бермай қўйдилар. Исломий тарбия ўз аҳамиятини йўқотди. Натижада кишиларнинг ортидан дуо қиладиган солиҳ фарзанд эмас, лаънат келтирадиган нобакор фарзанд қоладиган бўлди. Ҳозирда калимаи шаҳодатни ҳам айта олмайдиган, дину диёнатдан беҳабар, умрида пешонаси сажда кўрмаган, бошқа ибодатларни қилишни ҳаёлига ҳам келтирмайдиган, дунёдаги ҳамма ёмонликлардан тап тортмайдиган кимсаларни ота-онасининг ҳаққига дуо қиладиган солиҳ фарзанд дея оламизми? Бундай фарзандлар ҳеч қачон ўз ота-оналари ортидан савоб юбора олмайдилар, аксинча, лаънат, қарғиш келтирадилар.

Шунинг учун ҳар бир фарзанд солиҳ бўлмай, ота-онасининг ҳаққига дуо қилмай юрган бўлса, дарҳол ўзини ўнглаб олиши керак. Дину диёнатли бўлиб, ибодат қилиб,

намозларидан, бошқа ибодат ва яхши амалларидан кейин ота-оналари ҳаққиға дуо қила олиш даражасига кўтарилиши лозим. Ана шунда Аллоҳ таоло ҳузурида бандалик бурчини, ота-она ҳузурида фарзандлик бурчини адо этган бўлади.

Шу билан бирга, ота-оналар ўз фарзандларига исломий тарбия беришга алоҳида эътибор қаратишлари керак. Ана шундагина ортларидан дуо қилиб турадиган солиҳ фарзанд қолдиришлари мумкин. Ана шундагина ўлгандан кейин ҳам савоби кесилмайдиган амал қолдирган бўладилар.

131- وَعَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: إِنَّ مِمَّا يَلْحَقُ الْمُؤْمِنَ مِنْ عَمَلِهِ وَحَسَنَاتِهِ بَعْدَ مَوْتِهِ عِلْمًا عَلَّمَهُ وَنَشَرَهُ وَوَلَدًا صَالِحًا تَرَكَهُ أَوْ مُصْبِحًا وَرَثَتَهُ أَوْ مَسْجِدًا بَنَاهُ أَوْ بَيْتًا لِابْنِ السَّبِيلِ بَنَاهُ أَوْ نَهْرًا أَجْرَاهُ أَوْ صَدَقَةً أَخْرَجَهَا مِنْ مَالِهِ فِي صِحَّتِهِ وَحَيَاتِهِ تَلَحُّقُهُ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهِ. رَوَاهُ ابْنُ مَاجَةَ وَابْنُ خُزَيْمَةَ.

131. Яна ўша кишидан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Мўмин кишиға унинг ўлимидан кейин ҳам етиб турадиган амали ва гўзал ишларидан: ўргатган ва тарқатган илми, ортидан қоладиган солиҳ фарзанди, мерос қолдирган Қуръони, бино қилган масжиди, ғариб мусофирлар учун қурган уйи, оқизган ариғи ёки ўз молидан қилган жорий садақаси бордир. Соғлик ва тириклик чоғида мазкур нарсаларни қилса, уларнинг савоби ўлимидан кейин ҳам етиб туради», дедилар».

Ибн Можа, Байҳақий ва Ибн Ҳузайма ривоят қилишган.

Шарҳ: Бу ҳадиси шариф ҳам Абу Ҳурайра розияллоҳу

анхудан ривоят қилинмоқда.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзларининг ушбу ҳадисларида бундан олдинги ҳадисда умумий тарзда зикр қилинган маънони кенгайтириб, шарҳлаб баён қилмоқдалар.

«Мўмин кишига унинг ўлиmidан кейин ҳам етиб турадиган амали ва гўзал ишларидан».

Яъни, мўмин ўлганидан кейин ҳам савоби етиб турадиган солиҳ амал ва савобли ишлардан қуйидагилар зикр қилинади:

1. «Ўргатган ва тарқатган илми».

«Ўргатган илм» деганда, бевосита дарс орқали таълим берилган илм кўзда тутилади. Демак, мўмин киши бошқаларга илм ўргатган бўлса, ўлганидан кейин ҳам ўша илмдан оладиган савоблари унга етиб туради.

«Тарқатган илм» дегани маълум. Илм тарқатишнинг йўли кўп. Китоб ёзиш, илмий муассасалар куриш, уларни жиҳозлаш, аҳли илмларга ёрдам бериш, китоб, турли матбуот воситалари орқали илм тарқатиш ва шунга ўхшаш ишлар киради. Бундай ишларни қилган мўминга унинг вафотидан кейин ҳам савоби етиб туради.

2. «Ортидан қоладиган солиҳ фарзанди».

Бу ҳақда аввалги ҳадис шарҳида батафсил гапирилди.

3. «Мерос қолдирган Қуръони».

Тириклик чоғида ўзи ўқиб юрган Қуръонни бировга мерос қолдирса ва ўша Қуръон мунтазам ўқиб турилса, ундан биринчи эгасига савоб етиб туради. Агар Қуръон мерос қолдирилмаса, бундай бахтдан маҳрум бўлади. Баъзи юрт ва халқларда умуман, Қуръони йўқ одамлар, Қуръон ўқий олмайдиган одамлар кўп. Улар ушбу бахтдан маҳрумдирлар.

4. «Бино қилган масжиди».

Модомики, ўша масжид қоим экан, ундан ҳосил бўлган савоб уни бино қилган кишиларга ортларидан етиб туради.

Масжид қурмаганлар эса, бу бахтдан маҳрумлар. Масжид бузганлар, масжид қурилишига тўсиқ бўлганларга эса, турли ёмонликлар ва дуоибадлар, лаънатлар етиб туради.

5. «Ўариб мусофирлар учун қурган уйи».

Аввалги вақтларда «мусофирхона» деб номланган бинолар бўлган. Мазкур мусофирхоналар ғариб кишилар учун қилинган вақф бўлиб, улар ўша жойда истиқомат қилиш имконига эга эдилар. Кимдир мусофирхонага озиқ-овқат етказиб бериб турган, яна кимдир бошқа камчиликларини зиммасига олган. Шундай қилиб, Ислом ўлкаларида ғариб мусофирлар дуч келиб турадиган муаммолар ҳал этилган. Кўча-кўйларда, жамоат жойларида ётиб юрадиган бетайин одамлар бўлмаган. Ана шундай мусофирхоналар барпо қилган кишиларга ўлганларидан кейин ҳам амалларининг савоби етиб туриши аниқ.

6. «Оқизган ариғи».

Биров мусулмонлар фойдаланиб турсин, деган ниятда ўзи ариқ қазиса ёки болалари билан кўшилиб қазиса, ёхуд пул бериб, бошқа кишиларга қазитса, ўша ариқдан ҳосил бўладиган савоб унга ўлиmidан кейин ҳам етиб туради.

7. «Ўз молидан қилган жорий садақаси».

Бу ҳақида ўтган ҳадис шарҳида муфассал сўз юритдик.

«Соғлик ва тириклик чоғида мазкур нарсаларни қилса, уларнинг савоби ўлиmidан кейин ҳам етиб туради».

Шунинг учун ҳар бир мўмин тириклик ва соғлик чоғини ғанимат билиб, мазкур ишларни кўпроқ қилиб қолишга ҳаракат этмоғи лозим.

Ушбу ишларнинг бошида илм масаласи турганидан Ислом дини илмга қанчалик аҳамият берганини яна бир бор билиб оламиз. Бошқа ҳадисларда мазкур етти нарсага дарахт экиш, чегара қўриқлаш ва таълим муассасалари қуриш ҳам қўшилган.

Бу ҳадиснинг ҳикмати ҳозирги ҳаётимизда қанчалик

мавжудлиги ва бу амаллар бардавом этиши учун нималар қилиш кераклиги ҳақида олдинги ҳадис шарҳида сўз юритдик.

132- عَيْنُ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ $\frac{1}{100}$ عَيْنِ النَّبِيِّ r قَالَ: مِمَّنْ سَبَّ فِي الْإِسْلَامِ سُنَّةَ حَسْبَنَهُ فَعَمِلَ بِهَا بَعْدَهُ كُتِبَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِ مِمَّنْ عَمِلَ بِهَا وَلَا يَنْقُصُ مِنْ أَجْوَرِهِمْ شَيْءٌ وَمِمَّنْ سَبَّ فِي الْإِسْلَامِ سُنَّةَ سَيِّئَةٍ فَعَمِلَ بِهَا بَعْدَهُ كُتِبَ عَلَيْهِ مِثْلُ وَزْرِ مِمَّنْ عَمِلَ بِهَا وَلَا يَنْقُصُ مِنْ أَوْزَارِهِمْ شَيْءٌ. رَوَاهُ مُسْلِمٌ وَالتِّرْمِذِيُّ.

132. Жарир ибн Абдуллоҳ розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:

«Ким Исломда гўзал суннат пайдо қилса ва ундан кейин ўша суннатга амал қилинса, унга ўшанга амал қилганлар ажрига ўхшаш ажр, уларнинг ажридан бирор нарса ноқис қилинмаган ҳолда ёзилиб туради. Ким Исломда бир ёмон суннат пайдо қилса ва ундан кейин ўша суннатга амал қилинса, унга ўша амал қилганлар гуноҳига ўхшаш гуноҳ, уларнинг гуноҳларидан бирор нарса ноқис қилинмаган ҳолда ёзилиб туради», дедилар».

Муслим ва Термизийлар ривоят қилишган.

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шариф ҳазрати Жарир ибн Абдуллоҳ розияллоҳу анҳудан ривоят қилинмоқда.

«Суннат» сўзи «йўл», «тариқат», «одат» каби маъноларни ифода этишини «Муқаддима»да кўриб ўтган эдик. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ушбу ҳадиси шарифларидан Исломда суннат пайдо қилиш мумкинлигини, ўша пайдо бўладиган суннат яхши ёки

ёмон бўлиши мумкинлигини билиб олмоқдамиз.

Бу нарсага бир оз эҳтиёт бўлиб ёндошмоқ лозим. Кўпгина кишилар ушбу нозик масалада нотўғри тушунчаларга бориб қолишлари ҳам мумкин. Доимо Ислом дини мукаммал дин, унда ҳаётдаги ҳар бир масаланинг ечимини топишимиз турган гап, деймиз. Энди эса, Исломда яхши ёки ёмон янгилик пайдо қилиш мумкин, демоқдамиз. Ёмон янгилик тушунарли, динга хилоф иш ёмон янгилик бўлади. Буни ҳамма қоралайди. Аммо яхши янгиликни қандоқ тушунишимиз мумкин? Агар у мумкин бўлса, демак, Исломда камчилик борми? Ёки ёмон ҳам, яхши ҳам янгилик бўлиши мумкин эмасми?

Баъзи бир кишилар охирги саволга Исломда ёмон ҳам, яхши ҳам янгилик бўлиши мумкин эмас, деб жавоб берадилар. Улар ўзларининг бу фикрларига Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг «Ҳар бир бидъат залолатдир, ҳар бир залолат дўзахдадир», деган ҳадисларини далил қилиб келтирадилар.

«Бидъат» дегани эса, «янги пайдо бўлган нарса» маъносини англатади. Мазкур кишилар ҳамма нарса Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам даврларида қандоқ бўлса, шундоқ бўлиши керак, дейдилар.

Аҳли сунна ва жамоа мазҳабининг уламолари эса ушбу биз ўрганаётган ҳадиси шариф «Ҳар бир бидъат залолатдир» ҳадисини тафсир қилиб келаётганини айтадилар. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳар бир бидъат залолатдир, деган ҳадисларида ёмон бидъатни кўзда тутганлар. Уни ушбу ҳадисдан тушуниб оламиз, дейдилар. Дастлаб Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Ҳар бир бидъат залолатдир, ҳар бир залолат дўзахдадир», деб умумий равишда айтдилар. Кейин эса, янги пайдо бўладиган нарсалар яхши ёки ёмон бўлиши мумкинлигини ушбу биз ўрганаётган ҳадиси шарифда баён қилдилар. Демак, «Ҳар бир бидъат залолатдир», ҳадисида

ёмон бидъат кўзда тутилган.

Энди Исломда яхши суннат пайдо қилиш мумкин бўлса, Ислом мукаммал дин, деган гапимизга қандоқ тўғри келади, деган саволга ўтайлик.

Ислом руҳини тушунмайдиган баъзи кишилар учун бу камчилик, нуқсон бўлиб туюлиши мумкин. Лекин, аслида бу Исломнинг баркамоллигидандир. Қуръон ва суннатда шариатнинг руҳи, асосий қоидалари тўла-тўқис баён этилган. Инсонга дахли йўқ нарсалар ҳукми батафсил келган. Шу билан бирга, инсон ҳаётида макон ва замон ўзгариши билан ўзгариб турадиган майда масалалар мусулмонлар ижтиҳоди учун очиқ қолдирилган. Бу масалаларни унинг пайдо бўлган макони ва замонидаги мужтаҳид уламолар Қуръон ва суннат қоидалари асосида ҳал қиладилар. Албатта, Қуръон ва суннатда қиёматгача бўладиган ишларнинг рўйхатини ва уларнинг ҳукмини келтириш кўзда тутилмаган. Балки асосий ўзгармас, инсон ижтиҳодининг дахли йўқ нарсалар баён қилиниб, асл қоидалар, умумий рух тушунтирилган.

Маълумки, инсон ҳаёти бир хил давом этмайди, замон ўтиши билан ўзгариб туради. Аллоҳ таоло Ислом дини ва шариатини қиёматгача бардавом қилган. Шунинг учун ҳам Аллоҳ Исломни Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг даврларигагина мослаб қўймаган. Балки қиёматгача барча маконлар ва замонлар учун салоҳиятли қилиб қўйган. Ислом умматига келажакда пайдо бўладиган ҳар бир янги масалани ечишни Қуръон ва суннат қоидалари асосида бўлишини ўргатган. Шунинг учун ҳам Ислом шариатида Қуръон ва суннатдан кейин «Ижмоъ» ва «Қиёс» учинчи ва тўртинчи масдарлар қилинган.

«Ижмоъ» луғатда «жам бўлиши» маъносини англатади. Шариатда эса, янги пайдо бўлган масалани ўша масала пайдо бўлган даврда яшаб турган мужтаҳидлар томонидан бир овоздан жам бўлиб ечилишига айтилади.

«Қиёс» эса, луғатда «таққослаш», «қиёслаб кўриш» маъноларини анлатиб, шариатда янги пайдо бўлган масалани Қуръон ва суннатда бор ҳукмларга таққослаб ечишга айтилади.

Демак, янги пайдо бўладиган масалаларни ечишнинг бу услубини Қуръон ва суннатнинг ўзи баён қилиб, қонун-қоидаларини кўрсатиб қўйган. Мана шунинг ўзи ҳам Ислом шариатининг баркамоллигидандир.

Агар Қуръон ва суннатда бор ҳукмлар билангина ҳаёт кечирасизлар, янги пайдо бўладиган масалалар билан ишингиз бўлмайди, дейилганда динимизда нуқсон бўлар эди. Янги пайдо бўладиган масалаларни Қуръон ва суннат руҳида ҳал қилиш қонун-қоидалари баён қилинмаганида камчилик бўлар эди. Бу масалани ўз ўрнида батафсил ўрганамиз, иншааллоҳ. Аммо бу жойда Исломда янги суннат пайдо бўлиши мумкинлигини тушуниш мақсадида бир оз сўз юритдик, холос.

Исломда яхши суннат пайдо бўлишига мисол қилиб, таровеҳ намозини жамоат бўлиб ўқиш йўлга қўйилишини айтишимиз мумкин. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўзлари ёлғиз таровеҳ ўқиганлар. Кейин баъзи саҳобалар иқтидо қилишган. Бир оз муддатдан сўнг ҳамма таровеҳ ўқиш учун тўпланган. Одамлар кутиб турсалар ҳам Расули акрам соллаллоҳу алайҳи васаллам чиқмаганлар. Одамлар йўталишни бошлаганлар. Охири бир вакил юбориб, одамлар таровеҳ намозини жамоат билан ўқиш учун У зотни кутиб туришганини етказишган. Шунда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам агар таровеҳ намозини жамоат билан ўқишни давом эттираверсак вожиб ёки фарз бўлиб қолишидан кўрқаман, деб чиқмаганлар. Аммо ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу ўз халифаликлари даврида кишиларнинг таровеҳга бефарқ қараётганларини кўриб, жамоат бўлиб таровеҳ ўқишларини ташкил қилганлар.

Шунингдек, Пайғамбаримиз алайҳиссалом ҳаёт вақтларида Қуръони карим бир бутун китоб шаклида жамланмаган эди. Ридда урушларида Қуръонни тўла ёд биладиган қориларнинг кўплаб шаҳид бўлганликларини мулоҳаза қилиб, ҳазрати Абу Бакр розияллоху анҳунинг халифалик даврларида Қуръон жамланди. Бунга ўхшаш ишлар кўп, замон ўзгарган сари улар чиқиб туради.

Шундай пайтда Ислом қоидаларини ишга солган ҳолда ҳаракат қилиш зарур. Ўзича ҳаракат қилиб, ёмон суннат яратиб қўйиш керак эмас. Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламнинг ушбу ҳадислари айни шу маънони таъкидлаш, яхшиликка тарғиб қилиш, ёмонликдан қайтариш учун келмоқда. Ўшандоқ ишларни қилиш фақат илмга боғлиқ бўлгани учун ва бу масалаларни Қуръон ва суннат руҳида, уларнинг умумий қоидалари асосида илмсиз ечиш мумкин эмаслиги учун муаллиф раҳматуллоҳи алайҳи бу ҳадисни илмнинг асари давомли қолиши ҳақидаги бобда келтирмоқда.

«Ким Исломда гўзал суннат пайдо қилса».

Яъни, қайси бир мўмин киши Исломда янги бир яхши амал пайдо қилса, **«ундан кейин ўша суннатга амал қилинса»**, яъни, ўша янги суннат пайдо қилган одам вафот этганидан кейин унинг пайдо қилган суннатига мусулмонлар томонидан амал қилинса, **«унга ўша амал қилганлар ажрига ўхшаш ажр, уларнинг ажридан бирор нарса ноқис қилинмаган ҳолда ёзилиб туради»**.

Яъни, мазкур гўзал суннатнинг пайдо бўлишига сабабчи инсонга ўзи вафот этиб кетса ҳам, у пайдо қилган яхши суннатга амал қилганларга берилган ажр миқдорича ажр ёзилиб туради. Шу билан бирга, амал қилганларнинг ажри камайиб қолмайди. Улар ҳам қилган амалларига яраша тўлиқ савобни олаверади.

Ушбу қоида ёмон суннат пайдо қилган ва унга амал қилганларга нисбатан ҳам ишлатилади.

«Ким Исломда бир ёмон суннат пайдо қилса», яъни Қуръон ва суннатга, Ислом шариатига хилоф бўлган ёмон иш пайдо қилса, **«ундан кейин ўша суннатга амал қилинса»**, яъни, ўша Қуръон ва суннат рухига, Ислом шариатига хилоф ёмон ишни пайдо қилган кимса вафот этганидан кейин одамлар томонидан мазкур ёмон суннатга амал қилиш давом этаверса, **«унга ўша амал қилганлар гуноҳига ўхшаш гуноҳ, уларнинг гуноҳларидан бирор нарса ноқис қилинмаган ҳолда ёзилиб туради»**. Яъни, мазкур ёмон суннатнинг пайдо бўлишига сабабчи инсонга ўзи вафот этиб кетса ҳам, у пайдо қилган ёмон суннатга амал қилганларга ёзиладиган гуноҳ миқдорича гуноҳ ёзилиб турилади. Шу билан бирга, амал қилганларнинг гуноҳлари камайиб қолмайди. Уларга ҳам қилган амалларига яраша тўлиқ гуноҳ ёзилаверади.

Ушбу ҳадисдан олинadиган фойдалар:

1. Исломда янги, яхши суннат пайдо қилиш мумкинлиги.

2. Ўша янги пайдо қилинган суннатга амал қилганлар ажр олишлари.

3. Инсонга вафотидан кейин ҳам ўзи пайдо қилган яхши суннат туфайли савоб етиб туриши.

4. Янги, яхши суннатга қилинган амалларга берилган миқдорча ажр ўша суннатнинг пайдо бўлишига сабабчи кишига ёзилиб туриши.

5. Бировнинг қилган амали туфайли бошқа кишига савоб етса, амал қилганнинг ажри камайиб қолмаслиги.

6. Исломда янги, ёмон суннат пайдо қилиш эҳтимоли борлиги.

7. Ўша янги пайдо қилинган ёмон суннатга амал қилганларга гуноҳ ёзилиши.

8. Инсонга вафотидан кейин ҳам ўзи пайдо қилган ёмон суннат туфайли гуноҳ ёзилиб туриши.

9. Янги, ёмон суннатга қилинган амалларга ёзилган

гуноҳлар микдорича гуноҳ ўша ёмон суннатнинг пайдо бўлишига сабабчи кишига ёзилиб туриши.

10. Бировнинг қилган амали туфайли бошқа кишига гуноҳ ёзилса, амал қилганнинг гуноҳи камайиб қолмаслиги.

Энди ушбу ҳадиси шарифнинг ҳикмати ҳаётий воқелигимизда қандай эканини мулоҳаза қилайлик. Ҳозирги кунда бизда пайдо бўлаётган, аммо Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг даврларида бўлмаган масалаларни ўтган салафи солиҳларимиз Қуръон ва суннат руҳида ечиб келганларини тўғри тушунмоғимиз лозим. Ислом фикҳининг асосий вазифаларидан бири ҳам шу! Аммо бу масалани бошқача тушуниб, фикҳни ва фақиҳларни сўкиб юрганлар ҳам йўқ эмас. Бу масала ҳақида ҳам Аллоҳ хоҳласа, кези келганда батафсил тўхталамиз.

Ҳозир эса, Исломда ушбу ҳадисда айтилганидек, яхши суннат пайдо қилиш мумкинлигини, бу иш бўлиб келганини, келажакда ҳам бўлиши мумкинлигини билиб олайлик. Бу савобли иш бўлиб, бунинг учун илм кераклигини унутмайлик.

Шунингдек, Исломда ёмон суннат пайдо қилиш ҳам мумкинлигини, бу иш бўлиб келганини, келажакда ҳам бўлиши мумкинлигини билиб олайлик. Янги пайдо бўлган ишлардан қайсиниси яхши, қайсиниси ёмонлигини фарқлаб олиш учун ҳам илм кераклигини билиб қўяйлик. Қўлимиздан келса, яхши суннат пайдо қилайлиг-у, зинҳор ёмон суннат пайдо бўлишига сабабчи бўлиб қолмайлик.

133- عَنِ عَوْفِ الْمُزَنِيِّ ۱۰۰ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: "قَالَ لِبَلَالٍ بَيْنَ

الْحَارِثِ: اَعْلَمْ قَالَ: مَا اَعْلَمُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: اَعْلَمْ يَا بَلَالُ قَالَ: مَا اَعْلَمُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: إِنَّهُ مِنْ أَحْيَا سُنَّةٍ مِنْ سُنَّتِي قَدْ أُمِيتَتْ بَعْدِي

فَإِنَّ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ مِثْلَ مَنٍ عَمِلَ بِهَا مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْقُصَ مِنْ أَجُورِهِمْ
 شَيْئًا وَمِنْ ابْتِدَاعِ بَدْعَةٍ ضَالَّةٍ لَا تُرْضِي اللَّهَ وَرَسُولَهُ كَيَانَ عَلَيْهِ مِثْلُ
 آثَامِ مَنْ عَمِلَ بِهَا لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ أَوْزَارِ النَّاسِ شَيْئًا. رَوَاهُ
 التِّرْمِذِيُّ.

133. Авф ал-Музаний розияллоху анхудан ривоят қилинади:

«Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам Билол ибн ал-Хорисга:

«Билгин!» дедилар.

«Нимани билайин, эй Аллоҳнинг Расули?» деди.

У зот соллаллоху алайҳи васаллам:

«Билгин, эй, Билол!» дедилар.

«Нимани билайин, эй Аллоҳнинг Расули?» деди.

У зот соллаллоху алайҳи васаллам:

«Албатта, ким мендан кейин менинг амалдан қолган суннатларимдан бирини тирилтирилса, унга ўша суннатга амал қилганларнинг ажрича ажр, амал қилувчиларнинг ажрларидан бирор нарса камайтирилмаган ҳолда берилишини. Ва ким Аллоҳни ва Унинг Расулини рози қилмайдиган залолат-бидъатни янгитдан пайдо қилса, унга ўша бидъатга амал қилганлар гуноҳларича гуноҳ бўлишини, бу эса одамларнинг гуноҳларидан бирор нарсани камайтирмаслигини», дедилар».

Термизий ривоят қилган.

Шарҳ: Ушбу ҳадиси шарифда жуда ҳам муҳим масала муолажа қилинмоқда. Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам ўзларидан кейинги даврларда умматлари орасида пайдо бўлиши мумкин бўлган ижобий ва салбий ҳолатлар ҳақида хабар бериб, сиз билан бизларни ижобий ишларни

килиб, салбий ишлардан сақланишга даъват қилмоқдалар.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ушбу ҳадисда Билол ибн ал-Ҳорис розияллоҳу анҳу билан қилган муомалалари устоз ўз шогирдини бирор муҳим мавзуга қизиқтириши учун чиройли қўлланмадир. У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам ўз шогирдлари, саҳобаларидан бири бўлмиш Билол ибн ал-Ҳорис розияллоҳу анҳуга:

«Билгин!» дедилар.

«Нимани билайин, эй Аллоҳнинг Расули?» деди Билол ибн ал-Ҳорис нималигини билишга ошиқиб.

«Билгин, эй Билол!» дедилар Расули акрам соллаллоҳу алайҳи васаллам Билол ибн ал-Ҳорис билан бирга бўлган кишиларнинг бу мавзуга қизиқишларини яна ҳам орттириш мақсадида. Жуда ҳам муҳим бир масалада гап бўлишини англаб етган Билол ибн ал-Ҳорис розияллоҳу анҳу яна қайтадан:

«Нимани билайин, эй Аллоҳнинг Расули?» деди.

Ана шундагина Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам асосий мақсадга кўчдилар ва марҳамат қилдилар:

«Ким мендан кейин менинг амалдан қолган суннатларимдан бирини тирилтирса...»

Бундан Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламдан кейин У зотнинг суннатлари вақти-вақти билан амалдан қолиши ва қайта тирилиши мумкинлигини билиб оламиз. Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг юқоридаги гаплари ўзига хос мўъжиза эканига бугун шохид бўлиб турибмиз. Мусулмонман, деб юрганлар У зот соллаллоҳу алайҳи васалламнинг қанчадан-қанча суннатларига амал қилмай қўйдилар ва Набавий суннатнинг ўлишига сабаб бўлдилар. Энди эса, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўша ўлдирилган суннатларини тирилтириш вазифаси турибди. Бу ишни қиладиган кишига улкан савоб ваъда қилинмоқда:

«Унга ўша суннатга амал қилганларнинг ажрича ажр, амал қилувчиларнинг ажрларидан бирор нарса камайтирилмаган ҳолда берилишини» Билол ибн ал-Ҳорис розияллоҳу анҳу билан бирга ҳар бир мусулмон билиши ва мазкур олий даражага эришиш учун ҳаракат қилиши таъкидланмоқда. Шу билан бирга, яна бир улкан ҳақиқатни:

«Ким Аллоҳни ва Унинг расулини рози қилмайдиган залолат-бидъатни янгитдан пайдо қилса, унга ўша бидъатга амал қилганлар гуноҳларича гуноҳ бўлишини, бу эса одамларнинг гуноҳларидан бирор нарсани камайтирмаслигини» билмоғимиз лозим. Бунинг учун эса, доимо Қуръони карим ва Расулуллоҳнинг суннатларига амал қилиш керак. Ислом шариатида зинҳор муҳолиф иш қилмаслик керак. Кимки шариат ҳукмига ҳилоф иш қилиб, залолатга кетишга сабаб бўладиган бидъатни пайдо қилса, гуноҳкор бўлиш билан бирга, ўша залолат-бидъатга амал қилганларнинг ҳаммасининг гуноҳига ҳам мубтало бўлади. Бидъат-залолатнинг пайдо бўлишига сабабчи кимсанинг унга амал қилганлар барчасининг гуноҳларича гуноҳга мубтало бўлиши «амал қилганларга гуноҳ бўлмас экан-да», деган фикрга олиб бормаслиги керак. Уларга ҳам қилмишларига яраша гуноҳ ёзилади.

Ушбу ҳадисдан олинадиган фойдалар:

1. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг амалдан қолган суннатларини қайта тирилтиришга тарғиб.

2. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг амалдан қолган суннатларини қайта тирилтирган одамга унга амал қилганларнинг савобларича савоб доимий ёзилиб туриши.

3. Амалдан қолган суннатга амал қилган одам амалига яраша савоб олавериши.

4. Кимки залолат-бидъатга сабаб бўлса, улкан гуноҳга

мубтало бўлиши.

5. Залолат-бидъатга амал қилганлар ҳам гуноҳга қолиши.

6. Залолат-бидъатга амал қилганларнинг гуноҳларича гуноҳ уни бошлаган одамга ёзилиб туриши.

Энди ушбу ҳадиси шариф ҳикматига бугунги кунимиз воқелиги нуқтаи назаридан қараб чиқайлик. Биз икки дунё саодатига эришайлик десак, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг амал қилинмай қўйган суннатларини қайта тирилтиришга зудлик билан ҳаракат қилишимиз керак. Бунинг учун эса, ўз динимиз Исломни яхши ўрганишимиз, ҳаётимизнинг ҳар бир соҳасида унинг ҳукми қандай эканини билиб, ўша ҳукмга амал қилишга ўтишимиз лозим.

Ушбу китобни ўқишимиз ҳам Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларини тирилтириш йўлида бир қадамдир. Чунки бу китобда ҳаётимизнинг ҳар бир соҳасида келган суннатларни ўрганмоқдамиз. Ушбу ўқиган нарсаларимизга амал қилиб бораверсак, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларини тирилтириб бораверамиз. Суннатга амал қилиш ҳар бир мусулмоннинг муқаддас бурчи. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларига амал қилган одам улкан савобларга эга бўлади ва икки дунёнинг бахту саодатига эришади. Ўша суннатнинг тирилишига сабаб бўлганлар эса, унга амал қилганларнинг барчаси эришган савобларга эга бўлади.

Биз ҳақиқий мусулмон бўлиб, икки дунё саодатига эришайлик десак, залолат-бидъат, яъни, Исломга ҳилоф ишларнинг яқинига мутлақо йўламайлик! Бидъат ишларни пайдо қилишдан кўрқайлик! Динимиз ҳукмларини пухта, чуқур ўргансак, залолат-бидъатлар ўз-ўзидан ажраб, кўзга кўриниб қолади. Ана ўшалардан тезроқ халос бўлишга уринайлик. Ислом ҳукмини қўйиб, залолат-бидъатга амал

қилган одамлар жуда катта гуноҳга қоладилар. Мазкур залолат-бидъат ишларнинг пайдо бўлишига сабабчи кишиларга эса, уларга амал қилган одамларнинг гуноҳларича гуноҳ ёзилади.

Шу билан «Илм китоби»да муаллиф раҳматуллоҳи алайҳи келтирган ҳадиси шарифлар ва уларнинг шарҳи ниҳоясига етди. Аммо бу илм тўғрисидаги гапнинг ҳаммаси, дегани эмас. Булар энг машҳур китобларнинг бештаси асосида олинган ҳадиси шарифлар, холос. Бундан бошқа қанчадан-қанча оят ва ҳадислар бор.

Юқорида зикр қилинган нарсаларга бир оз қўшимча қилиб ўтишни ўз бурчимиз, деб биламиз. Исломда илм талаб қилиш ҳар бир мусулмон учун бешикдан то қабргача фарз қилинган. Бу маънони кенгроқ тушунишга ҳаракат қилайлик. Фарз Аллоҳнинг қатъий амри бўлиб, уни бажариш ҳар бир мўмин учун мажбурийдир. Фарз амални бажармаган одам катта гуноҳ иш қилган бўлади, охиратда иқобга учрайди.

Фарз икки қисмга бўлинади.

Биринчиси, фарзи айн.

Иккинчиси, фарзи кифоя.

Фарзи айн ҳар бир мусулмон шахсан бажариши лозим бўлган иш. Уни биров учун биров адо эта олмайди. Бунга намозни мисол қилиш мумкин. Балоғатга етган ҳар бир мўмин беш вақт намозни ўқиши фарзи айн, ўқимаган одам гуноҳкор бўлади.

Фарзи кифоя эса, баъзи бир мусулмонлар адо этса, бошқалар учун ҳам кифоя қиладиган ишдир. Бунга мисол, жаноза намози. Бир мусулмон вафот этса, уни ювиб-тараб, жанозасини ўқиб қўмиш ҳамма мусулмонлар учун фарз бўлади. Аммо фарзи кифоя бўлгани учун баъзи мусулмонлар жанозасини ўқиса, кифоя қилади. Бошқалардан фарз соқит бўлади.

Илм талаб қилиш борасида фарзнинг иккала қисми ҳам

ишга тушади.

Ҳар бир мусулмон учун ўзига керакли, ҳаёти учун зарур илмни, дину диёнатни, ҳалол-ҳаромни билиш, бунинг учун зарур бўлган нарсаларни ўрганиш фарзи айнди. Ҳар бир мусулмон бу ишни қилиши шарт, қилмаган одам гуноҳкор бўлади.

Мусулмонлар жамоаси учун керакли бўлган ҳунар ва илмларни талаб қилиш эса, фарз кифоядир. Ҳаётнинг ҳар бир соҳасида етарли мутахассисларни тайёрлаб олиш Ислом жамиятининг барча аъзоларига фарз бўлади. Эҳтиёжни қондирадиган даражада ва ададда мутахассис тайёрлаган жамият аъзолари бўйнидан мазкур умумий масъулият соқит бўлади.

Бу фарз энди ўша мутахассислар зиммасига ўтади. Агар жамиятда уларнинг соҳаси бўйича камчилик юзага келса, гуноҳи ўша мутахассисларга бўлади. Мана, илм талаб қилиш фарзлиги Ислом дини бўйича қандоқ эканини тушуниб олдик. Энди бу фарз ҳаётимизда қандоқ ҳолатда эканини мулоҳаза қилайлик. Кўпларимиз ўзимиз учун керак бўлган диний мажбуриятларимизни яхши билмаймиз. Қуръон ўқиш, намоз ўқиш ва бошқа фарз, вожиб, суннат амалларни ўрганишга жаҳд қилмаймиз. Ҳолбуки, бу ишлар ҳар бир мусулмон учун фарзи айнди.

Шунингдек, фарзи кифоя бўлган илмлар борасида ҳам нуқсонларимиз жуда кўп. Кўплаб муҳим соҳаларда ўз мутахассисларимиз етишмайди. Бу соҳада бошқа дин ва миллат вакилларига муҳтожмиз. Шу билан бирга, бу катта камчиликни тугатиб, исломий бурчни адо этишга ҳаракат ҳам қилмаётимиз.

ИЛМ КИТОБИГА ИЛОВА

Агар эътибор берган бўлсангиз, аввал «Иймон ва Ислом китоби», кейин «Ният ва ихлос китоби» келди. Улардан кейин эса, «Илм китоби» келди. Бундан бизнинг динимизда илм иймон, Ислом, яхши ният ва ихлосга асосланган бўлади, деган маъно чиқади. Ҳақиқатда ҳам Ислом халқлари ичида илмнинг ривожланиш тарихига назар ташлайдиган бўлсак, худди шу нарсани кўрамиз.

Аллоҳ таоло бу дунёни Ислом нури ила мунаввар этишни ирода қилган пайтда дунё илмсизлик зулматида ётар эди. Илм-маърифат у ёқда турсин, оддий саводхонлик ҳам йўқолиб битган эди. Жуда оз сонли кишиларгина баъзи бир содда жумлаларни ёзишни билар эдилар. Бу гапларга ишонгиси келмаганлар бўлса, еттинчи мелодий аср тарихини ўрганиб чиқсин. Агар бирор ерда бир оз бўлса ҳам илм борлиги дарагини топса, дунёга жар солсин.

Айниқса, Ислом таълимотларини дастлаб қабул қилиб олиши лозим бўлган жамият илм борасида жуда ҳам ночор, ўқиш-ёзишни биладиган одамлар бармоқ билан санагулик эди.

Ана шундоқ бир пайтда Аллоҳ таоло ўзининг охириги ва мукаммал дини бўлган Исломнинг «Ўқи!» деган илоҳий хитоби ила бошланган ва шу маънони англатадиган муқаддас китоби – Қуръоннинг дастлабки оятларини нозил қилди. Ана ўша лаҳзадан бошлаб, Қуръон уммати – ўқиш уммати, илм-маърифат уммати ўлароқ шакллана бошлади. Ана ўша лаҳзадан бошлаб, илм талаб қилиш ҳар бир эркак ва аёлга фарз бўлган уммат фаолият кўрсата бошлади. Озгина муддат ичида бу уммат ер юзини илм-маърифатга кўмиб ташлади. Мусулмон умматининг яхши ният, иймон, ихлос ила қилган улкан ва оламшумул ҳаракати самараси ўлароқ ҳозирги кундаги илм қасрининг пойдевори қурилди. Сўнгра эса, биноси қад кўтара бошлади. Мусулмонларнинг илм борасидаги улкан ва беқиёс

хизматларини бошқа барча халқларнинг инсофли вакиллари тан оладилар. Улардан бири қадимда мусулмонларнинг илм йўлидаги уринишларини ўрганиб чиқиб, уларни ҳар қандай уммат учун шараф бўла оладиган қўйидаги ном билан атаган эди.

«МАДРАСАГА ҚАТНАЙДИГАН ХАЛҚ»

Бу ерда «мадраса» сўзи ҳозирги «мактаб» маъносидадир. Бизда тарихий хато туфайли бу икки ном нотўғри тушуниладиган бўлиб қолган. Баъзилар мадраса диний ўқув юрти, бу номни ишлатиб бўлмайди, деган даъво ила дарс олинадиган жойни «мактаб» деб аташган. Аслида эса мадраса дарс оладиган жой, мактаб эса ёзадиган жой маъносини англатади.

Ҳа, мусулмонлар бешикдан то қабргача ҳар бир эркагу аёлга илм талаб қилиш фарзлиги учун ўз ихтиёрлари билан иймон ва ихлос ила, мисли қўрилмаган шавқу завқ ила илм талаб қила бошладилар. Дастлаб масжидлар, устозларнинг уйлари дарсхоналар вазифасини ўтаб турди. Кейинроқ эса, мадрасалар таълим масканлари сифатида мусулмон ўлкаларни безаб турадиган ошёнларга айланди. Ислом давлати ҳамма халқ таълим олишини таъминлашга ҳаракат қилар эди. Шунинг учун баъзи жойларда ҳатто моддий жиҳатдан қийналиб қолганларга алоҳида мадрасалар очиш йўлга қўйилар эди. 965-мелодий санагача Қуртуба шаҳрида (ҳозирги Испаниянинг Кордова шаҳри) камбағалларнинг болалари учун саккизта мадраса бор экан. Ўша йили у ернинг ҳокими Ҳакам II яна йигирма еттита янги мадраса очган.

Қоҳира шаҳрининг ҳокими Мансур Қаловуун бўлса, етим болалар учун алоҳида мадраса очиб, уларни ётоқхона, таом ва кийим-кечак билан таминлаган.

Мусулмон юртларининг барчасида ўқув юртлари толиби илмларини текин таом, китоб, кийим-кечак ва

ётоқхона билан таъминлаш оддий ҳол ҳисобланган. Уларни маблағ билан таъминлашни ҳукуматлар, якка шахслар ва вақфлар ўз зиммаларига олганлар. Шу боис ҳам, мазкур ўқув юртларидаги толиби илмлар турли илмларни кунт билан ўрганганлар.

Мадрасалардаги дарслардан қониқмаган ўткир зехнли талабаларнинг ота-оналари ўз фарзандлари учун кўшимча дарслар ҳам ташкил эттиришган. Тарихчилар бунга буюк ватандошимиз Абу Али ибн Синони мисол қилиб келтирадилар. Ибн Сино ёши ўнга етмай туриб, Қуръони каримни ва бошқа бирқанча диний китобларни ёд олиб бўлади. Сўнгра мадрасадаги дарслар озлик қила бошлаб, конун бўйича хусусий устоздан дарс олади. Ҳисоб илмини эса, бир кўмирфурушдан ўрганади. Сўнгра отаси унга таълим бериш учун Абу Абдуллоҳ исмли устозни келтирибди. У фалсафани билар экан. Ибн Сино ундан бир оз дарс олгандан кейин устозидан ўзиб кетибди. Кейин мантиқ илмини ўрганишга киришибди. Жуғрофияга ўтганда эса, устози энди ўзинг китобни ўқийвер, хатоинг бўлса, мен тўғрилаб қўяман, дебди. Абу Абдуллоҳ Бухорони тарк этгандан кейин Ибн Сино Ийсо ибн Яҳё деган устоздан табиий илмларни ва тибни ўргана бошлабди. Тиб соҳасидаги энг қийин китобларни мутаола қилганига қарамай, тиб осон экан, қисқа муддатда ўрганиб олдим, деган экан. Ўша вақтда у ўн олти ёшда экан. Сўнг бир ярим йил давомида сафарларда юриб, мантиқ ва фалсафанинг турли қисмларини ўрганади. Орада Бухоро ҳокимини даволаб, унинг қасридаги кутубхона ва шифохоналарида ўқиб, таълимини охирига етказди. Ўшанда унинг ёши ўн саккизда экан.

Бу маълумотлардан мусулмон оламнинг ажралмас қисми бўлган бизнинг юртимизда ҳам бундан минг йил аввал Ислом дини фазли ила илмнинг турли соҳаларида етук мутахассислар ва устозлар бўлгани очиқ-ойдин

кўринади.

Мусулмонларнинг илм истаб қилган саъйи ҳаракатлари туфайли дунёда биринчи тўлақонли дорулфунунларга асос солинди. Мағрибнинг Фас шаҳридаги «Қаравийюн», Тунисдаги «Зайтуна» ва Қоҳирадаги «ал-Азҳар» дорулфунунларининг минг йиллик байрамлари ўтказилганини эсланг. Агар овруполиклар ўзларининг энг қадимги дорулфунунларининг минг йиллигини ўтказмоқчи бўлишса, яна уч юз йил кутишлари керак.

Ислом олами билан Оврупо орасидаги илм борасидаги фарқни тушуниб етиш учун ғарблик илм соҳибларидан бирининг эътирофини эслаш кифоя. У мусулмон оламида ўша илм-фан гуллаб-яшнаган пайтда Оврупонинг ҳолини куйидагича тасвирлайди:

«Тўққизинчи, ўнинчи, ўн биринчи ва ўн иккинчи асрларда ғарбнинг 95 фоиз аҳолиси ўқиш-ёзишни мутлақо билмас эди. Оврупонинг подшоҳлари, амирлари ҳам ўқиш-ёзишни билмас эдилар. Машҳур подшоҳ Буюк Шарл қарилик чоғида ўқиш-ёзишни бир оз ўргангани ҳаммага маълум. Монастирлардаги роҳиблар ва диний ходимлар қўлларига қалам тутишни ҳам билмас эдилар».

(«Аллоҳнинг нури Оврупони ёритур», 393-бет.)

КИТОБЛАР ВА КУТУБХОНАЛАР

Илм бор ерда китоб кўпаяди. Китоб бор ерда илм ривожланади. Ҳозиргача ҳар бир жамиятдаги китоблар ва уларга бўлган муносабат ўша жамият аъзоларининг илмга бўлган муносабатининг ўлчови бўлиб келган. Худди шу ҳолат мусулмонлар ҳаётида ўз аксини топган. Мелодий тўққизинчи асрдан бошлаб, мусулмонларда ҳақиқий бойлик деганда китоб тушунилган. Бировга энг қимматбаҳо ҳадя қилишни хоҳлаган одам китоб олиб борган.

Бағдод халифаси халққа арзигулик бирор ҳадя қилиш ҳақида ўз вазирларига маслаҳат солганида ҳаммалари бир овоздан яхши бир кутубхона ҳадя қилишга ишора этганлар. Бу кутубхона мусулмонлар оммасига ҳадя этилгач, «Дорулҳикма» номини олган ва кейинчалик дунёдаги биринчи фанлар академиясига айланган.

Мусулмон оламининг чор-атрофдаги шаҳар-кишлоқларида ҳам кутубхоналар кенг тарқалган. Бағдод шаҳрининг ўзида юздан ортиқ кутубхоналар бўлиб, уларда китобхонлар учун зарур барча шароитлар муҳайё қилинган.

Тарихчиларнинг таъкидлашларича, Нажаф шаҳрининг кутубхонаси ўша пайтда кичкина кутубхоналардан ҳисобланган. Ўша кичкина кутубхонада қирқ минг нусха китоб бор экан. Рай шаҳрининг кутубхонасидаги китоблар рўйхатининг ўзи ўн жилдли китоб бўлган экан.

Бунинг устига масжид ва шифохонага ўхшаш ҳар битта муассасаларнинг ўз кутубхоналари бўлган. Насириддин Тусий ўз расадхонасига тўрт юз минг нусха китоб йиққан экан. Адолат юзасидан у вақтларда босмахоналар бўлмаганини, барча китоблар қўлда кўчирилганини айтиб ўтмоғимиз лозим. Фақат халифаларгина эмас, балки амирлар ва вазирлар ҳам кутубхоналарга катта эътибор берганлар. Ибн Синодан муолажа олган Бухоро амири Муҳаммад Мансур қасрининг кўп қисми китобларга ажратилган бўлиб, у Ибн Синога хоҳлаган китобини олишга ижозат берган. Бу кутубхона билан яқиндан танишган Ибн Сино кейинчалик бу ерда одамларнинг кўплари номини ҳам эшитмаган китобларни кўрдим, деб ёзган.

963-мелодий санада вафот этган Муҳаллабий исмли вазир бир юз ўн саккиз минг жилд китобни мерос қолдирган экан.

Ўша вақтнинг бошқа бир вазири Муҳаллабийнинг ёш

дўсти Ибн Аббоднинг кутубхонасида икки юз олти минг дона китоб бор эди, деб хабар беради. Унинг қозиларидан бири эса, бир милён эллик минг дона китобга эга экан.

Бухоронинг амири бир табибни ўз ҳузурига чорлаганда, янги масканга кўчаётган эдим, китобларимни тўрт юз туяга ортиб қўювдим, деб узр сўраган экан.

Китобга бунчалик қизиқиш фақат ҳукмдорлар ва уламоларга хос эмас, оддий мусулмонлар ҳам китобни жон-дилдан севганлар. Умрини от чопиш ва урушларда ўтказган чавандозлардан бири – Усома ибн Мункиз салбчиларнинг ваҳшийликларини васфлаб, қуйидагиларни айтган экан: «Болаларим, дўстларимнинг болалари ва аёлларимизнинг саломат қолгани бор будимни шилиб кетишгани аламини енгиллаштиради. Лекин китобларимнинг ҳасрати менга катта мусибат бўлди. Тўрт минг жилдгина китобим бор эди. Аммо энг яхши китоблар эди. Уларни йўқотишим мен учун умрим бўйи маҳзунлик келтирди».

Албатта, овруполик салбчилар китобнинг қадрини қаердан билсинлар. Ахир уларнинг ўзларининг тарихчилари эътироф қилишича, мусулмон оламида китоб борасида юқорида зикр қилинган ишлар бўлиб турганда бутун бошли Оврупонинг барча монастирларида ҳаммаси бўлиб ўн икки дона китоб бор экан. Уларни йўқ қилиб юборишмасин деган мақсадда занжирлар ила боғлаб қўйилган экан. Ана шундоқ жойдан келган босқинчилар китобнинг қадрини билар эдиларми?!

Мусулмонларнинг илмга бўлган рағбатлари, китобга бўлган қизиқишлари иймон ва ихлос асосида бўлгани учун у тезда ўз самарасини берди. Улар бутун инсониятга турли илмларни тартибга солиб тақдим этдилар. Китобимизнинг вазифаси бошқа бўлгани учун бу илмий хизматлар ҳақида жуда ҳам қисқа тўхтаб ўтишга мажбурмиз. Тўлиқ маълумотлар алоҳида китобларда бўлади. Ижозатингиз

билан асосчилари мусулмонлар бўлган илмлар ҳақида мухтасар маълумот берсак.

КИМЁ ИЛМИ

Ғарблик олимлар кимё илми мусулмонлар томонидан тўлақонли илм ҳолатига келтирилганини бир овоздан таъкидлайдилар. Авваллари кимёга оид нарсаларни худди сеҳргарликка ўхшатиб, сирли равишда олиб борилар экан. Мусулмонлар уни илмий тажрибага бўйсунадиган илм эканини исбот қилдилар.

Ҳижрий 369 (976 м.с.) йилда вафот этган Муҳаммад ибн Аҳмад ал-Хоразмий ўзининг «Мафотийҳул улум» номли китобида кимёвий тажрибаларда ишлатиладиган моддаларнинг кўпларини айтиб ўтади.

Жобир ибн Ҳайён эса, мусулмонларнинг кимё илмини рўёбга чиқаришдаги тўнғич уламоларидан ҳисобланади.

Англиянинг Калфтон коллежи кимё устози ўзининг 1923 йилда нашр этган китобида Жобир ибн Ҳайёонни кимё илмини тўғри илмий асосда биринчи бўлиб йўлга қўйган олим сифатида тилга олади.

Жобир ибн Ҳайёоннинг рисолаларини нашр этган олим Пол Кравас эса, уни тажрибий илмларнинг энг кўзга кўринган асосчиси, деб атайди. У кишининг шаънига айтилган мактов сўзларини келтираверсак гап кўпайиб кетади. Жобир ибн Ҳайён раҳматуллоҳи алайҳи илм бобида ўзига хос мактаб яратди. Унинг китоблари Оврупо тилларига таржима қилиниб, бир неча асрлар давомида ғарб ўқув юртларида қўлланма бўлиб келди.

Кимё илмининг улуғ асосчиларидан яна бири Абу Бакр ар-Розийдир. Унинг «Сиррул асрор» китоби бу илмни дунёга тушунтиришда бош ўринни эгаллаган асардир. Бу улуғ олим ўз илмий марказида кимёвий тажрибалар ўтказиб, турли бирикмалар яратди ва уларни турли мақсадларда, жумладан, тиббиётда ишлатишни йўлга

кўйди. Жорж Сартон ўзининг «Илм тарихига муқаддима» номли асарида Абу Бакр ар-Розийни ўзи яшаб ўтган асрнинг илм байроғи деб атайди.

Мусулмонларнинг машҳур кимё олимларидан яна бири Изиддин ибн Ойдемир ибн Али ал-Жалдагий ҳисобланади. Илмлар тарихи бўйича мутахассис Иззат Мирийданнинг таъкидлашича, Изиддин ибн Ойдемир ибн Али ал-Жалдагий атом ва ракета­лар бўйича назарияни биринчи кашф этган олимдир. У ўз китобида атом ва кимёвий унсурларни шундай таърифлаганки, у ҳозирги олимлар шу ҳақда айтаётган гаплардан асло фарқ қилмайди.

Қисқаси, илмлар тарихининг кўзга кўринган арбоби Дюрант айтгандек: «Кимё илмини тажрибий илмга айлантириш фазли мусулмонларга тегишлидир».

ФИЗИКА

Мусулмонларнинг энг кўзга кўринган физик олимларидан бири 1029 йилда вафот топган Ҳасан ибн Ҳайсам ёруғлик илмини кашф қилган олим ҳисобланади. У ўзининг илмий тажрибалари орқали кўзнинг вазифасини, кўриш жараёни қандай кечишини ва шу масалага тегишли бошқа маълумотларни кашф қилган.

Ҳасан ибн Ҳайсамнинг «Ал-Манозир» китобини Фридрих Риснер лотин тилига таржима қилиб, 1572 йили Шветсариянинг Базел шаҳрида нашр эттирди. Оврупонинг кўзга кўринган олимларидан Вайтелло, Леонардо да Винчи, Рожер Пикон ва Келлерлар Ҳасан ибн Ҳайсамнинг илмий кашфиётларидан таъсирланган кишилар ҳисобландилар.

Мусулмонларнинг энг машҳур физик олимларидан яна бири Абу Райҳон Беруний ўзининг аниқ илмий қарашлари орқали турли нарсаларнинг оғирлигини тақдирлаш, ернинг ҳажмини ўлчаш, шафақнинг хусусиятларини, қуёш тутилиши ва бошқа табиий ҳодисаларни ўрганишга муяссар бўлди. Берунийнинг илмий кашфиётлари олдида

ғарбликлар ҳам хайрон қолишди. Хатто шарқшунослардан Эдвард Саху Беруний заковати ҳақида хайратланиб: «У тарихдаги энг улкан ақл эгасидир», деб ёзади. Беруний нарсаларнинг зичлигини ўрганиш бўйича ясаган ускуна бу соҳадаги энг биринчи асбоб ҳисобланади.

Машҳур олим ва ёзувчи Аббос Маҳмуд Аққоднинг таъкидлашича, Беруний ва Ибн Синонинг ернинг жисмларни тортиши ҳақидаги ва бошқа фикрлари Ньютонга тортиш кучи ҳақидаги қонунини кашф қилишда ёрдам берган.

Ўн иккинчи асрнинг биринчи ярмида яшаб ўтган Ҳозин ҳам мусулмонларнинг машҳур физик олимларидан ҳисобланади. У тарозуларни илмий равишда ўрганган, жисмларни ҳавода, сувда тортишни жорий қилган ва вазнга оид кўпгина илмий тажрибалар ўтказиб, ажойиб натижаларга эришган.

Ҳозин ёруғликнинг хусусиятларини ҳам ўрганган. У биринчи бўлиб, жисмлар сувга кўмилганда синганга ўхшаб кўринишини илмий равишда тушунтириб берган. Ҳозиннинг китоблари лотин ва италян тилларига таржима қилинган. Унинг илмий фикр ва тажрибаларидан овруполик олимлар, хусусан, Роберт Гростест ва Рожер Пеконлар кенг фойдаланганлар.

ФАЛАКИЁТ

Бу илм ажнабий тилда «астрономия» дейилади. Дунё халқларининг кўплари осмон жисмларига «Худо ёки унга тегишли аскарлар», деган назар билан қараб турган бир пайтда мусулмонлар Қуръони карим оятларидан руҳланиб, фалакиёт илмига асос солдилар.

Бошқа барча илмлар қатори фалакиёт илмидаги кашфиётларга ҳам мусулмонларни Ислом таълимотлари чорлаган. Бир гуруҳ фалакиёт илми мутахассислари ўз касбларига оид бир китобни музокара қилиб ўтиришганда

диний уламолардан баъзилари ўтиб қолиб: «Нима қиялпсизлар?» деб сўрабдилар. Шунда фалакиётчилар: «Аллоҳ таолонинг «Назар солмайдиларми?! Туянинг қандоқ халқ қилинганига?! Осмонни қандоқ кўтарилганига?!» деган оятининг шарҳини ўрганмоқдамиз», деб жавоб берган эканлар. Фалак илми ҳақидаги китобларнинг аввалида бу илм осмондаги нарсаларни ўрганиш орқали Аллоҳнинг Биру Борлиги, қудрати чексизлигининг ақлий исботига олиб боровчи илм экани таъкидланади.

Шунинг учун ҳам мусулмонлар бу илмга катта эътибор берганлар. Уни ўрганишга талаб кучли бўлганидан мусулмон оламининг Самарқанд, Бағдод, Дамашк, Қоҳира, Фас, Тулайтила, Қуртуба ва бошқа кўпгина шаҳарларда шу илмга хос ўқув юртлари ишлаб турган.

Шу билан бирга, кўплаб расадхоналар барпо этилган ва муваффақият ила илмий изланишлар олиб борилган. Мазкур расадхоналардан баъзиларини эслаб ўтишимиз ҳам мумкин. Халифа Маъмуннинг Бағдодда битта, Дамашқда битта расадхонаси бўлган. Икки халифа Азиз Биамриллах ва Ҳоким Биамриллахлар Қоҳирада биттадан иккита расадхона курганлар. Буюк ватандошимиз Мирзо Улуғбекнинг Самарқанддаги расадхонаси, Хулағухоннинг Мурғонадаги расадхонаси, ва бошқалар шулар жумласидандир.

Ўша пайтларда мусулмонлар ичидан бутун дунёга донг таратган буюк фалакиёт олимлари етишиб чиқди. Ана ўша улуғ мусулмон олимлар ичида бизнинг ватандошларимиз ҳам борлиги, уларнинг етакчи ўринларни эгаллаганликлари бизнинг фахримиз.

Дунёда энг кўп донг таратган мусулмон олимларидан Мирзо Улуғбек асос солган расадхона оддий расадхона эмас, балки буюк франсуз тарихчиси Волтер таърифланганидек, фалакиётшунослик академияси эди. У

ерда бу илмга тегишли турли маълумотлар йиғилиб, олимлар кенг миқёсда илмий баҳслар олиб бордилар. Расадхонада ишлатиладиган асбоблар яратилди.

Улуғбекнинг «Зижжи Кўрагоний»си фалакиёт илмидаги нодир асардир. Унинг бу соҳада етишган натижаларига ҳозирги энг тараққий этган асбоблар билан қуролланган фалакиёт олимлари ҳам кўп нарса қўша олганлари йўқ.

Иккинчи бир ватандошимиз Аҳмад Фарғоний раҳматуллоҳи алайҳи ҳам фалакиёт бўйича оламшумул кашфиётлар қилди. У ернинг думалоқ шаклда эканини кашф қилгани, куёш тутилишини биринчи марта олдиндан ҳисоблаб чиқиб айтгани бутун дунёда маълум. Аҳмад Фарғоний куёшнинг ва юлдузларнинг ҳаракат йўналишини энг аниқ белгилаб, ернинг мустақим чизиғи узунлигини биринчи бўлиб аниқлаган олимдир. У юлдузларнинг ораларидаги масофани ва уларнинг ҳажмини аниқлаб тузган жадвалдан барча фалакиётшунослар, жумладан, овруполиклар илми фалак «асосчиси» деб юрадиган Коперник ҳам фойдаланган.

Аҳмад Фарғонийнинг кўплаб илмий асарларидан бири бўлган «Жавомеъу илмин нужум» китоби лотин тилига бир неча бор таржима қилинган. У кишини ғарбликлар «ал-Фраганус» деб атайдилар.

Дунёга машҳур яна бир аллома Абу Райҳон Беруний раҳматуллоҳи алайҳининг турли аниқ тажрибавий илмлар бўйича ёзган китобларидан қирқ бештаси фалакиёт илмига бағишланганини айтмоқ керак.

Америка қитъаси борлигига илмий-назарий ишора қилган олим ҳам Абу Райҳон Беруний бўлиб, Коперникдан қарийиб беш юз йил илгари оламнинг маркази ер эмас, куёшдир, деган илмий хулосани айтган. Шунингдек, ер куёш атрофида айланишини биринчи бор тасдиқлаган олим ҳам Абу Райҳон Беруний ҳисобланади. Бу илмий

ҳақиқатларни, Абу Райҳон Берунийдан беш юз йил кейин туғилганларга нисбат бериш ҳақиқатнинг қайси кўчасига тўғри келишини бир ўйлаб қўйиш керак.

Мусулмонлар ичидан чиққан фалакиёт илми олимлари ва уларнинг кашфиётлари ҳақида қанчадан-қанча китоблар ёзилган ва ёзилмоқда. Гапнинг қисқаси, Мусо ибн Шокир, унинг уч ўғли, Абу Машъар ал-Балхий, Собит ибн Қурра, Насириддин Тусий ва бошқа кўплаб олимларимиз бошқа илмлар қатори фалакиёт илмини ҳам бошқа халқларга, жумладан, ғарб халқларига ўргатганлар. Лекин тарихни яхши билмайдиган кимсалар фалакиёт илмини Коперникка нисбат бериб юрибдилар, холос.

ИЛМИ ҲИСОБ (МАТЕМАТИКА)

Ушбу ажнабий истилоҳни «ҳисоб илми» десак ҳам бўлади. Чунки бу борадаги барча илмларда номи турлича бўлса ҳам уларда ҳисоблаш бор. Ҳисоблаш учун рақамлар керак. Ҳозирги кунда ҳисоблашда дунё қандоқ рақамни ишлатади? Албатта, араб рақамларини. Чунки ҳисобни билган одам бирор нарсани ҳисобини ёзмоқчи бўлса, албатта, ўша араб рақамларига мурожаат этади. Лекин менга қолса мазкур рақамларни араб рақамлари эмас, балки Ислом рақамлари деб атаган бўлар эдим. Чунки Исломдан олдин араб рақами деб аталаётган нарса бўлган эмас. Ҳатто Ислом оламида ҳам аввал юнон рақамлари ишлатилар эди. Ислом фазли ила илм ривожланди. Асли араб миллатидан бўлмаган, мовароуннаҳрлик мусулмон олим Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий ҳиндий рақамлар асосида ҳамма учун қулай бўлган ҳозирги рақамларни ишлатишни йўлга қўйди. У киши бир китоб ёзиб, унда аввал ҳиндий ҳисоб низомини баён қилди. Кейин эса уни амалга татбиқ қилиш бўйича ўз услубларини мисоллар билан кўрсатди. Ҳаммага ҳисоб-китоб юрийтишни таълим берди. Айниқса, мерос бўлишни жуда ҳам аниқ қилиб

кўрсатди.

Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий ёзган китоблар ичида энг машҳурларидан бири «Ал-Жабр ва ал-муқобала» бўлиб, бу китоб илми ҳисобдаги овруполиклар ҳозирда алгебра номи билан атайдиган фанга асос бўлди. Зотан, алгебра арабча ал-жабрнинг оврупочалаштирилган талаффузидир. Бу китоб ўрта асрларда лотин тилига таржима қилиниб, бутун Оврупода дарслик вазифасини ўтади.

Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий ҳисоб усуллари, жамлаш, тақсимлаш, кўпайтириш, бўлиш ва қаср чиқариш каби илми ҳисобни баён қилувчи бошқа бир китоби ўн иккинчи асрда испан ва лотин тилларига таржима қилинди. Бу китоб 1143 йилда олмон тилига таржима қилинди. Ана ўша вақтдан бошлаб, олмонлар у кишини Алгорезимус номи ила атай бошладилар ва лотин тилида у зотнинг шаънига ва назарияларига атаб шеърлар битилди. У кишининг бошқа китоблари ҳам лотин ва бошқа тилларга таржима қилинган.

Олмониялик олима Зигред Хунке хоним Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмийга бағишланган сатрларида жумладан, қуйидагиларни ёзади:

«Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий ғарбга фақат ададларни ва ҳисобнигина ўргатиб қолмади, балки, турли математик масалаларни ечишни ҳам ўргатди. Ҳозиргача алгоритм ҳисоб қоидаси унинг номи билан аталади. Унинг Испания, Олмония ва Англиядаги ҳисоб услубини тарқатиш учун кураш олиб борган тарафдорлари хоразмийлар (алгоризимикер) номи билан аталадилар».

Кейин Хунке хоним: «Лекин тарихнинг зехни паст бўлар экан, ўн учинчи асрга келиб одамлар алгоритм сўзининг аслини унутиб қўйдилар», деб шу сўзнинг асли ҳақида Оврупода бўлиб ўтган узундан-узоқ тортишувлар ҳақида сўз юритади. Охири келиб, 1845 йили франсалик

Рено исмли киши бу сўзнинг аслини топганини айтади.

Бошқа бир хоразмлик олим Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Юсуф ал-Хоразмий раҳматуллоҳи алайҳи ҳам илми ҳисоб бўйича улуғ кашфиётлар қилган. Бизнинг бу борада батафсил сўз юритишга имконимиз йўқлиги туфайли у кишининг фақат битта кашфиётлари ҳақида қисқача айтиб ўтамиз.

Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Юсуф ал-Хоразмий раҳматуллоҳи алайҳи 976 йилда ўзининг «Мафотийхул улум» номли китобида ҳисоб амалиётларида ўнликларда бўш жой қолса, кичкина доира шаклидаги аломат қўйишни таклиф этади. У киши ўша доирани «сифр», яъни, «ҳеч нарса» деб номлайди. Худди мана шу «сифр» назарияси инсониятнинг илмлар бўйича энг буюк кашфиётларидан бири ҳисобланади. Бу нарсани бизда ўрисларга эргашиб, «нол» дейилади. Бу ҳам «ҳеч нарса» маъносини беради. Оврупо халқлари ҳам Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Юсуф ал-Хоразмий раҳматуллоҳи алайҳининг «сифр»ини таржима қилиб, «зеро» дейдилар.

Европолик тарихчилардан жаноб Эйр «сифр» назарияси ҳақида қуйидагиларни ёзади: «Албатта, «сифр» назарияси мусулмонлар овруполикларга тақдим қилган энг улкан илмий ҳадялардан бири ҳисобланади. «Сифр» аломати ҳисобни тўғрилаш борасидаги энг улуғ кадамдир».

Ҳақиқатда «нол» бўлмаса, ҳисоб-китоб қилиш мумкин эмас ҳолга келиб қолади. Бу кашфиётнинг қадри электрон ҳисоблаш машиналари – компьютерлар чиққанда яна ҳам ортди. Ҳозир улардаги ҳамма нарса айнан «нол» асосида амалга оширилади. Ҳамма рақамларнинг асосида «нол» бўлади. Унинг баъзи қисмини ишлатиб, баъзисини ишлатмаслик йўли билан қолган рақамлар барпо қилинади.

Мусулмонлар ичида Насириддин Тусий, Собит ибн Қурра каби машҳур илми ҳисоб алломлари кўп бўлган.

Уларнинг барчалари ҳақида батафсил сўз юритишни келгуси китобларга қолдириб, мавзуни шу ерда якунлай қолдик.

Мана, алҳамдулиллоҳ, «Ҳадис ва Ҳаёт» китобининг 3-жузъи тугади. Навбатдаги, 4-жузъ «Поклик китоби»дан бошланур.

МАНБАЛАР РЎЙХАТИ

1. Куръони карим.
2. Имодуддин Исмоил Ибн Касир – (Тафсирул Қуръанил Азийми ли Ибни Касийр) Дорул ихйил кутубил арабийя. Миср.
3. Муҳаммад Али ас-Собуний – (Роваиъул баяни тафсиру аятил аҳками минал Қуръан) Дорул ихйит туросил арабий. Байрут.
4. Муҳаммад Али ас-Сайис – (Тафсиру Аятил Аҳкам) Матбаъату Муҳаммад Али Субайх.
5. Абдуллоҳ ибн Аҳмад ан-Насафий – (Тафсирун Насафий) Дорул китабил арабий. Байрут. 1982.
6. Жалолуддин ал-Маҳаллий ва Жалолуддин ас-Суйутий – (Тафсирул Қуръанил Азийми лил Жалалайн) Чагири Яйинлари-Доруд даъва. Истанбул.
7. Тафсири Ҳилол – Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф.
8. Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий (Саҳихул Бухорий) Тошкент. 1973.
9. Муслим ибн ал-Ҳажжож ал-Қурайший – (Саҳиху Муслим) Дорул кутубил илмийя. Байрут.
10. Муҳаммад ибн Исо ат-Термизий – (Сунанут Термизий) Дорул кутубил илмийя. Байрут. 1987.
11. Сулаймон ибн ал-Ашъас ас-Сижистоний – (Сунану Абу Довуд) Дорул Боз. Макка.
12. Аҳмад ибн Шуъайб ан-Насай – (Сунанун Насай) Мактабут тарбиятил арабий лидувалил халийж. Риёз. 1988.
13. Муҳаммад ибн Язид ал-Қазвиний – (Сунану Ибни Можа) Дорул ихйит туросил арабий. Байрут. 1975.
14. Молик ибн Анас ал-Асбаҳий ал-Хумайрий – (Муватаъул имами Малик) Дорун нафаис. Байрут. 1987.
15. Аҳмад ибн Ҳанбал – (Муснадул имами Аҳмад ибни Ҳанбал) Дорул кутубил илмийя. Байрут. 1978. 2-босма.

16. Абдуллоҳ ибн Баҳром ад-Доримий – (Сунануд Даримий) – Дорул фикри.
17. Муҳаммад ал-Муборақфурий – (Тухфатул Аҳвазий бишарҳи жамиъит Термизий) Дорул кутубил илмийя. Байрут.
18. Муҳаммад Юсуф ал-Банурий – (Маъарифус сунани шарҳу сунанит Термизий) Ал-Мактабатул банурийя. Карачи.
19. Мустафо ас-Сибай – (ас-Суннату ва маканатуҳа фит ташриъил Ислами) ал-Мактабул исламий. Дамашқ. 1978. 2-босма.
20. Муҳаммад Ажжож ал-Хатиб – (Ас-Суннату қоблат тадвийн) Дорул фикр. Байрут. 1980. 3-босма.
21. Муҳаммад ал-Ўаззолий – (ас-Суннатун набавия байна аҳлил фикҳи ва аҳлил ҳадис) Доруш шуруқ. Қоҳира. 1996. 11-босма.
22. Юсуф ал-Қарзовий – (ас-Суннату масдаран лил маърифати вал ҳазорати) Доруш шуруқ. Қоҳира. 1998. 2-босма.
23. Юсуф ал-Қарзовий – (Кайфа натаъамалу маъас суннатин набавийя) Мактабатул мавадда. Риёз. 1991. 3-босма.
24. Шоҳ Валийуллоҳ ад-Дехлавий – (Хужжатул-лоҳил балиға) ал-Мактабатус салафийя. Лоҳур.
25. Саъйид Ҳавва – (ал-Асасу Фис суннати ва фикҳиҳа) Дорус салом. Қоҳира. 1994. 1-босма.
26. Субҳий ас-Солих – (Улумул ҳадиси ва мусталаҳуҳ) Дорул илми лил малайин. Байрут. 1991. 18-босма.
27. Ас-Сиддиқ Башийр Наср – (Зовабитур риваяти индал муҳаддисийн) Куллиятуд даъватил Исламийя. Тароблис. 1992. 1-бос-ма.
28. Муҳаммад Фуад Абдулбоқий – (Муъжамул мафаҳрас ли алфазил Қуръанил карийм) Дорул кутубил мисрийя. Қоҳира. 1945.

29. Аҳмад ибн Хилликон – (Вафиятул аъйани фи анбаи абнаиз заман) ал-Матбаътул маймуна. Қоҳира. 1310 х. й.
30. Жалолиддин ас-Суйутий – (Танвийрул ҳавалики шарҳу ала муваттаи Малик) Дору ихйил кутубил арабийя. Миср.
31. Али Муҳаммад ал-Қори – (Мирқотул мафатийҳ шарҳу мишкатул масабийҳ) Дору ихйит турсил арабий. Байрут.
32. Бадруддин ал-Айний – (Умдатул Қорий шарҳу саҳихул Бухорий) Дорул фикр.
33. Аҳмад ибн Хажар ал-Аскалоний – (Фатҳул Барий шарҳу саҳихил Бухорий) – Дорул райяни лит турс. Қоҳира. 1986. 1-босма.
34. Али Муҳаммад ал-Қори – (ан-Ниқоятун мин шарҳи мухтасарил виқоя) – Император университети босмахонаси. Қозон. 1908.
35. Абдурроҳман ибн Муҳаммад ал-Калибулий Шайхизода – (Мажмаъул анхури фи шарҳи мултақол абхур) Дорул кутубил илмий. Байрут. 1989.
36. Абдуллоҳ ибн Маҳмуд ал-Мусалий – (ал-Ихтияру ли таълили мухтар) Дорул Арқам. Байрут.
37. Алаъуддин Масъуд ал-Косоний – (Бадаиъус Санаиъи фи тартибиш шароиъ) Дорул кутубил илмий. Байрут. 1997.
38. Аҳмад ибн Юсуф ал-Ҳалабий – (Умдатул ҳуффази фи тафсири ашрафил алфаз) Дорул кутубил ватаний. Банғозий. 1995.
39. Аҳмад ибн Абдурроҳман ал-Мақдисий – (Мухтасари минҳожил қосидийн) Мактабату дорул баён. Дамашқ. 1978.
40. Муҳаммад ибн Абу Бакр ар-Розий – (Мухтарус сихах) ал-Ҳайъал мисриятул аммату лил китаб. Қоҳира. 1976.
41. Абдулҳай ал-Имод ал-Ҳанбалий – (Шазаротуз

заҳаби фи ахбари ман заҳаб) Дорул афақил жадийдати. Байрут.

42. Шамсуддин Муҳаммад аз-Заҳабий – (Тазкиратул хуффо) – Дорул ихйит туросил арабий. Байрут.

43. Зафар Аҳмад ал-Усманий ат-Танонавий – (Эълаус суннан) – Идоратул Куръани вал улумил Исламийя. Карачи, Покистон. 1415 ҳ. й.

44. Аҳмад ибн Муҳаммад ат-Таҳовий – (Шарҳу маъанил асар) Дорул кутубил илмийя. Байрут. 1987.

МУНДАРИЖА

Кириш сўзи	3
Ният, ихлос ва уларнинг фазилатлари ҳақида	6
Киши ниятига яраша савоб олади	38
Риёдан ҳазар қилиш ҳақида	59
Илм китоби	79
Илм ва уламолар фазли ҳақида	82
Илмни етказиш вожиблиги ва уни тарқатишнинг фазли ҳақида	140
Илмни сақлаш учун ёзиб бориш ҳақида	164
Илм одоблари ҳақида	178
Илм Аллоҳ таоло розилиги учунгина бўлиши	202
Хотима. Илмнинг асари абадий қолажак	208
Илм китобига илова	234
«Мадрасага қатнайдиган халқ»	235
Китоблар ва кутубхоналар	238
Кимё илми	241
Физика	242
Фалакиёт	244
Илми ҳисоб (математика)	247
Манбалар рўйхати	251
Мундарижа	254